

891.79

K8693

Об

ВАСИЛЬ ПРАВЧЕНКО.

БУДЕННОЕ ЖИЗНЬ.

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

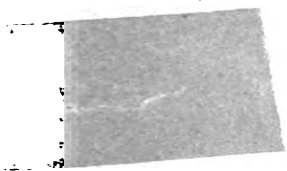
891 .79

K8693

0b

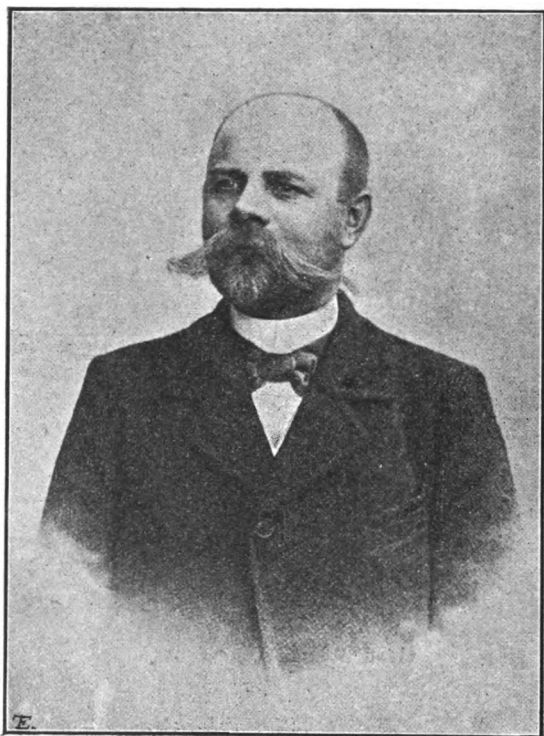

1

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІ КОЧАН
ЗДА

Med. univ. DR. J. TURYN
WIEN
XVII. Gersthoferstrasse 138

Василь Кравченко.

Василь Кравченко.

БУДЕННЕ ЖИТТЄ.

Психольогічні малюнки.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

Med. univ. DR. J. TURYN

WIEN

XVIII. Gersthoferstrasse 138

НАКЛАДОМ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ

зарєєстрованої спілки в обмеженому порукою у Львові.

1902.

891.79

К 8693

Об

Зміст.

	СТОРОНА
1. Візник	7— 20
2. Легальний до дна душі	23— 40
3. Джиґун	43— 51
4. Брудер і Затичка	55— 87
5. Пітстон	91—110
6. Похорон	113—127
7. Діти	131—143
8. Чому?	147—160
9. Килимах	163—210
10. Торжище.	213—226
11. На биваці	229—246
12. З обох боків	249—302

Візник.

— Андрію, на що ти звертаєш зовсім на груду? Хиба не знаєш -- половина дороги нашої, половина його?

— Пане, хиба в мене совісти нема, щоб я не звернув селянинови, котрий їде з вагою?

— То що з того, що з вагою? Чи ти не знаєш: звернеш йому тоді, як він їде з вагою, він тобі не зверне, як їхати-ме й порожняком... Красше так: нехай буде одно його, друге твоє колесо на дорозі, тоді нема сварки.

— У мене вісь залізна, а в нього деревляна, то моя буде ціла, а його може луснути... Чоловік з вагою... що він буде робити на полі?

— Ет, з тобою їздити — одна досада... Нема найкрасше — з Миколою... Той ніколи кому-будь не зверне...

— Еге, кажіть! Не звертав доти, доки не навчили... Тепер він за цілі они звертає...

— То ти себе хочеш похвалити, тим і ганьбиш Миколу. Я люблю їхати з Миколою, його усяке боїть ся; хто йому не зверне, того він батогом...

— Кажіть, батогом!... Певне, ви знаєте пана Пухкого, він був у нас за левізсра. Зимою їхав він з Миколою; проти них їде ціла валка з дровами, на передньому возі хлопець лежить. Микола звернув, а пан як зацідить його по потилиці!... Він не знав, що почати, а пан до нього як зареве: „Лупи батогом — хай звертає!“ Микола як лусне хлопця батогом по голові!... Той — заревів! Зразу прибігло кілька здорових хлопців, давай частувати Миколу пужаками!... Пан сидить: здоровий, а й той відразу не знав, що робити... А хлопці почувши, що пан сварить їх, до нього... Певне дісталось би і панови на горіхи, та на щасте мав револьвер, показав — відступили ся...

Знов здибала ся валка з вагою, знов довело ся Андрієви звертати; а там, щоб не нудити в дорозі, той, що сидів за пана, знов заговорив до візника:

— Андрію, а що-ж се не видко вашого хурмана Миколи?

— Бо слабій...

— Невже з тих пужаків, що тоді хлопці так почакували його? — дивуєть ся пан.

— Де там! У нього ноги попухли, наче бочівки.

— Шкода — каже пан — такого чоловіка, робітник з нього гарний...

— Він, отсей Микола, дуже улесливий, уміє як до панів підходити, — знехотя відказав Андрій і разом прислухався до своєї-ж мови; очевидячки Андрієви сором було за себе, що він може ганьбити иньшого чоловіка; але бачучи, що пан мовчить, він підохотився.

— Микола довго служив по панах, при звичаївся до розмови з ними — хвалить їх у вічі... А вони сю улесливість люблять, ну, й жалують за ним... Він з Полішуків... Хвалить ся, що горілки не вживає, від коний ніде не піде, от пани й платять йому карбованцем висше за нашого брата... Неначе ми по-багато вживаємо тієї горілки! А він — так собі, ледащо... Покинув рідне село, блукав, блукав сврізь, півтора року пролежав у больниці, що у Черняхові, потім до нас прийшов, та отсе вже другий рік, як одружився і зараз знову заслаб...

У селі Колодному, куди подорожні їхали, Андрій напоїв коний, а пан помалу почвалав пішки шляхом, прямуючи до місточка Дубців, де була сахарня Макогоненка. Там сьогодні він, яко податний інспектор, мав справляти свою службу. Йому доводить ся частенько туди їздити, то й усі візники його добре знають і не боятся, бо що раз, у дорозі, щоб нікому не було сумно, пан з візником ведуть балачку... За се візники його люблять і звать „наш пан“.

— Дивись, Андрію, пуга випадє з-під тебе, — сказав інспектор до візника, як той уже за Колодним догнав пана.

— У мене худоба не потребує ба-тога — батіг возить ся так — аби то... Хоч і втеряю — не страшно... Уже ось третій рік їзджу — ні разу й не торкав коний батогом...

— Поглянь, старий іде дорогою, певне до Почаїва простує, — перебив інспектор. — Мені здаєть ся, що сей дїдок був би дуже радий, як би ти підвіз його до Дубців...

— Еге! Я вже кришку теж на се вчений. Торік аж три карбованці втеряв так — от за нізащо... А міг і цілих триста втеряти... Я вже вчений!...

— Як же то ти вчив ся?

— Поїхав у Білогіря, відвозив ста-нового. На „постоядому“ прийшов до мене чоловічок, — служив він у нас два місяці на сахарні, і на економії щось там був.. Усі його знають... Просить: „підвези“. Бачу, що, як сказати правду, він — плохійший за мене. Я не дуже-то, ну, а вже він — і того гірший. Думаю: візьму! Ще й спитав ся:

— Чого се, кажу, ви сюди по-пали?

— Та, каже, з братом за землю позивав ся. Позичте, просить, мені злого, дома віддам, куплю дитині го-стинця.

Дав йому златого. Поїхали. А у Білогір'ю здивав мене казанецький Жид-трахтирник, просить, щоб я завіз йому порожню відрову барилку, бо нам треба було їхати через місточко Казанки, поуз хати того Жида. Приїхали до Казанків, пішов я до трактира, барилку тую заніс. Жиди знайомі, дають мені невелику чарочку, таку, що може платить ся за ню шість грошів. Випив я, ну, нею не впив ся... Так, що не довго й сидів, а погрівшись хвилини з десять, виходжу до саний — нема попони! І не дорого вона коштує, а не моя, прийдець ся платити. А ми сиділи на козлах; на панське „сидзене“ того чоловіка, що підвозив, я не пускав.

— Тут, кажу, була попона, чи ви не бачили?

— Ні, каже, не бачив...

— Диво, що пропала, думаю; коли не взяв її відразу до себе на козла, то певне звалилась.

Ну, що-ж, так і буде...

Вернув ся я знов до трактира, кажу, яка мені пригода лучила ся; а далі хотів уже їхати, коли се чую, Жид з тої хати, що напроти трактира, каже:

— Що ви шукаєте, — от ідїть-но сюди! Яка ваша попона? Щось, говорить, принесло, положило її у мене на порозї, а я й узяв до хати.

Заходжу у хату до того Жида за попоною, чую — дзвінок загув!

— Ну, думаю, певне коні сїпнули... Там чоловік є, утримає...

Виходжу з попоною — коний нема! Я сюди, туди — нема коний! Ще так, що сказати і не пізно, так, що може десята година з вечера.

Кого не питаю — не бачили... Я шукаю, прямуючи до своїх Дубців, бо думаю, що може той чоловік хоч і не затримав коний, про те понесли вони його до сахарні. А з Казанків до Дубців вісім верст. Сніг мете, слїду не знати... За халяви понабивало ся, порозтавало, хляпотить... Може воно й тяжко було йти, але я не почував того, біг по тичках. Через них і не заблудив...

— Прибіг на сахарню — до стайні, питаю... Нема! Тут уже я метнув ся до знайомого чоловіка... А вже управляющому вїчого не кажу, бою ся, думаю так, що, мов, ще розшукаю.

— А що воно за людина? — питаю ся про того, котрого підвозив.

— Та він, кажуть, був отсе двацять день у Білогірїю на висядці (у арешті) — гроші вкрав у лісничого...

— Ось, бач, за яку землю з братом позивав ся! Аж тут я пригадав, що у нього й землі жадної нема, що й брата його я ніколи не бачив і ніхто не бачив. Тай сам звідки він прибив ся до наших Дубців, жадне не знало... Та бігаю, а тут у голову лізе: а ще-ж у до-розї душа моя постерігала тее, що він

зłodій. „Дай, каже, мені віжки, я попробую, чи коні гарно біжать!“ „Ні, не дам, я сам умію правити; а коні, кажу, добре біжать“. І не дав. — А золотого взяв. Дитині, каже, гостинця куплю! От зłodій, так зłodій!... Та все біжу, та все біжу назад до Казанків! А сніг, а лихо, нещасте! І що мені у мріях носило ся! Подививши ся на нього, він такий добрий, такий тихий, тихий — покірний... Отсе, думав я, розумний зłodій, а я дурний, бо думав, що зłodії дурні... Бери його, хоч до рани клади... Та він же з роду зłodій!... Адже він бувало у того займе три, у иньшого п'ять рублів, а ніколи не віддасть, усі пропадуть. Він же колись і в мене позичив сороківку тай не віддав. І як се я забув? А як він було просить, Господи! Гарно умів просити, так гарно, що хоч не хочеш, а даси, бо шкода стане, як не даси — усе щось штовхати-ме...

— А управляючий, пан Чвертка, не довідав ся тоді, як ти був на сахарні? — перебив інспектор оповідача.

— Де вже там не довідав ся — донесли... Хутко всі довідались. У слід за мною прилетів до Казанків оконом з Дубців, нан Петруха, а там і Чвертка наскочив.

— І що-ж, пропали коні?

— Ні, найшов у Казанках. Приходжу до „вратника“. той каже:

— Які твої коні?

— Такі й такі. Ну, вратник і бачить, що наші коні, а про те не віддає, — почав тигати. Він бо, бачите, хоче оголосити наших панів, хай буде відомо їм, що от мов, знайте, „я затримав ваших коней“. Я до пристава, а той і собі не дає. Та вже на силу наш оконом викрутив.

— Але кажи з початку, — цікавиться слухач, — як найшли ся коні?

— Я пішов за попоною, а він повернув коні назад, та понад приставом. Я й дорогу ту мало що знаю. А тут — обхід, бачать, що летить мов скажений, та ще й з дзвінком! (А обхід, звісно, усякого повинен спинити, распитати). Обхід кричить: „стій!“ А той — з савий, давай утікати!

Піймали його, до решітки!

— Ти кажуть, на що вкрав?

— Хйба я вкрав? Мене самі коні понесли.

— А чом вони не понесли до Казанків?

— Я тут, каже, дороги не знаю!

А вже як я прибіг, мене й питають:

— Чи він хотів украсти у тебе коні?

— Кажу: ні! — Що я маю за нього казати? Він такий жалкий, жалкий, аж дивитись на нього сумно! Його й випустили. А скажи я про те, як було діло з попоною, то сидів би. Коли-ж на

що я маю казати — хіба як він посидить у тюрмі, то з нього вийдуть кращі люди? Ні, він дуже розумний злодій! Се такий злодюга, що вкраде в тебе і своєю жалісливістю тебе ж у купі з собою й плакати заставить.

— А пан Чвертка не лаяв тебе?

— От, каже, дурний, на що підвозив злодія?

Тільки й сказав, більше нічого не казав.

— Уже щасте наше таке! На сій сахарні директорови до нас д'ла нема, а управляющий і булгахтер — не пани, а так... вони забувають про те, що я не собака... Та що — собака? Собаку він краще поважає за мене, бо добре знає, коли треба їй дати їсти... Про мене йому байдуже... Ото у неділю ви здобали мене на місті, я їздив туди з булгахтером. Він просидів там з півтора доби, а два злоті стравного віддав мені вже дома і то аж сьогодні, а там я мусів сидіти, не ївши. Більш досадно за те, що пан навіть не спитав, чи хочу я їсти. Та мое щасте — піду до полїц-майстерського вучеря (він хоч і Лапацон*), а пристав у прийма у нас у Дубцях), та випив там дві склянки чаю з хлібом — ото й уся їжа...

— Та воно все би нічого, байдуже про те, що їсти хочеть ся, що мала плата — коли-б же мали вони нашого брата за чоловіка! А то попробуй хтось із

*) Білорус.

нас пійти до свого дому хоч на хвилину! Хай котрийсь пан зайде на стайню, хай не застане мене! Боже, що то буде! Позавчора о півночі вернув ся я з міста; у ночі-ж, тільки другими кіньми, поїхав на туральню — пакети возив; став ранок — пані Чвєртка поїхала на місто; прийшов день — пані булгахтерова у гості майнула. А у вечері обидва пани у окомона на іменивах гуляли, а я всю ніч мусів стояти на дворі. Вони у карти бавили ся, а ти стій і жди та пильнуй худоби! А отсе, бачте, їду з вами. Приїдемо, ще щось видумують, знов пошлють мене, бо я буду на готові. У них я жвавий, за се люблять мене. То їх, бачите, багато, а я один жвавий; жаден не спитає, чи хочу я спати, а дає, як сам того схоче... А, Боже, як отой Чвєртка уміє в батька, в матір даяти! Отсе вибіжить розіспаний жовтий, жовтий, аж синій: очи горять, та все спльовує; бо певне у картах програв ся, ну, жінка й намила голову, а на похмілля, та після тютюну, знаєте, у роті кисло, гуєта слина не дає як слід повернути ся язикови, от пан бігає, лютими баньками водить, мов скажена собака, щоб когось розірвати! Тьху, аж згадати гидко!...

— І ніколи не вклепав ся ваш пан Чвєртка?

— Чому не вклепав ся? Вклепав ся, та ще й як уклепав ся! Наїхали го-

сті до наших панів, а в нас є невеличкий хурманчук. Запряг він драбняка, сїна у шерть нагатив — повіз панів на маївку. Пани zostали ся, а хурман вернув ся — перепряг конї і майнув ще комусь за лїкарем. Там ті маювали, а далї послали хлопчика - льокайчука по хурмана. Та вже й не відомо, чи то хлопчик знайшов хурмана, чи сей сам опамятав ся, над вечір поїхав за панами. Не успів і доїхати, а вже пан Чвертка схопив ся, подбїг посатанїлий, давай лупцювати малого. (Великих не бе, бо боїть ся, щоб не дали здачі). Спочатку за волосе, а далї в спину! Приїхали до дому, розпряг малий коний тай пішов батькови жалїти ся. Батько прийшов, каже :

— Я, пане, свого не подарую вам ! за що ви мою дитину на вітер били ?

Чвертка визвірив ся, казав, що ще коли мало синови, він і батькови всипле. Про те прийшли новїстки — треба йти на суд. Бачить Чвертка, що вклепав ся, послав за старим, давай упрошувати, щоб помирити ся ; але той чоловік довго не згоджував ся, та вже, як Чвертка гарно заплатив, помирили ся. Ще добре те, що так воно гладко склало ся, а то-б посидїв... — А буває й инакше : отсе побе, а через хвилину відійшов, самому сором зробиць ся, то вже побитого чаркою частує. — Пане, я так гадаю собі у думці, що такі люди нічого

не варті — вони такі прямісінько дурні; і пани, а дурні... Ви скажіть мені, на що їх учили? Воно-ж, мені здається, тая наука повинна людей до чогось красивого доводити... Чи правду я кажу?

— Але скажи мені ось що: коли тут такі пани, то чом же тобі й не кинути їх, чом би не перемінити на красивих?

— Тай то, покинув-би, пішов би до оконома Петрухи; і там служба, коли-ж він дає тільки вісім карбованців на місяць. Хоч на мій погляд красивше взяти вісім, ніж десять, бо оконом часом візок соломи дасть, дрівець можна добути... а в сих нічого не покуриш. У Петрухи я прослужив уже вісім літ, а він ніколи мене не лаяв... Тільки один раз назвав дурнем... Тай то сам я винен. Поїхав по брагу, а пан казав дати браги улесливому Жидови. Те, що належало ся улесливому, дав йому; коли їду далі, вибігає бідний, бідний Жид-коваль з Дубців, просить цебер браги й собі. Я не даю, але той скривив ся. У мене черво так і перевернуло ся; я собі й подумав: „Той улесливий — тому дають, сей бідний — йому нема...“ Дав йому цебер браги. Не вснів до фільварка доїхати, а вже пан питають:

— Ти давав брагу ковалеви?

— Ні...

— Брешеш, давав!

Бачу — знає, не викручу ся.

— Дав, кажу, одного цебра...

— А хто-ж тобі звелів? Сто чортів твоїй матери!

І сором мені, і жаль узяв, — матери моєї давно нема на світі, а він „сто чортів“ їй усипав! За вісім літ ніколи не лаяв, а то вилаяв...

— А мати твоя давно вмерла?

— Ми ще маленькими позоставали ся від матери — мені було тільки вісім літ; я — найстарший, а ще-ж четверо... А батько після смерти матери як заплили!... Вже й не знаю, чи з жалю, чи то вони так собі... Службу мали хорошу, за мельника, п'ятнайцять рублів на місяць брали; то, що візьмуть, те й пропють... Прийде час гроші нести у казну — викуп за землю — занесуть, оплатять, а останні — до коршми... Та пропють не тільки те, що самі зароблять, а ще й з дому тягнуть... Що-б не попало ся — усе збудуть! Я мовчав, хоч і тяжко було на серці, ну, а вони теж хоч і напють ся бувало, але придуть, отсе мовчки ляжуть, нікого з нас жадним словом не зачеплять. Дивлячись на таке життя, я й пішов змалку по людях служити, бо треба-ж комусь годувати ту нещасну дітвору... З початку дитину бавив, там гуси пас, свині; далі — вибув ото вісім літ у Петрухи. Нічого, гарно мені в нього було, любив він мене, бо я до всього здатний; за хурмана, самі бачите, їзджу; піду до мо-

лотілки — там потрібен; стану за плугом — і тут добре. Я для нього старався, ну й він мене жалував... То воно хоч і вісім рублів брав, але-ж було красше, ніж тут десять з половиною... І тепер, як тільки здибаюсь з Петрухою, він зараз каже, щоб я знов ішов до нього у службу.

— То чом же ти й справді не йдеш до нього, коли там красше?

— А спитайтесь... Ет, привикла собака за возом бігати, то побіжить і за саньми... Якось ніяково — узяти тай кинути тут. Духу не хватает, а то-б давно в сьвіт за очи пішов від тих панів. Але що поробите — у нас сімя — вісім душ, їм треба дати їсти, бо брат, що за мною, хоч і підріс — його у Москалі забирають, а то дрібнота!...

— Хвалити Бога за те, що батько перестали пити, то все-ж у помочи мені хоч тим, що з хати не потягнуть... Тоді тільки й виплюють, як уже занадто треба — хиба у товаристві по чарці!..

Житомир, 1897.

Легальний до дна душі.

Я дуже люблю вести денника, але коли їдеш у дорозі, то не можна ж відразу писати про те, що зараз вразило тебе, і от у мене є папірки, де я завжди пишу свої ревізії по поштових конторах, куди мене посилають як урядника при начальнику пошт.

То ревізії свої пишеш на-чорно з одного боку паперків, а при кінці записуєш собі на памятку все те, що вражає тебе, а вже з того дома, як маєш вільний час, зложивши усе так, щоб воно було „до людей“.

Ой лишенько, скільки вчора ті папірки принесли мені страху!...

Почну з кінця... Аж і досі трусюсь... Учора я мав сідати у поїзд на Здибинецькому двірці; туди я приїхав одягнений поверх усього у кирею з відлогою; але у ній душно, так я скинув її а зостав ся у сірій решетилівській шапці та в козушку покритому сіренькою черкасиною — він трохи похожий на козачинку.

У невеличкій кімнаті другої класи Здибинецького двірця крім мене не було нікого.

Я раз пройшов ся по кімнаті, вдруге... Подивив ся на графин з водою у кутку, свої речі оглянув. Далі несподівано позирнув у зеркало і — ось тобі! чорні довжезні вуса у низ тирчать, а погляд суворий. Козак, зовсім козак!... Якась панночка, навіть гарненька, визирнула з жіноцького покою, що тут же біля другої класи. Панночка скинула на мене очі:

— „Еге, міркую собі, цікавий я“!... Знов до зеркала, шапку краспе насто- бурчив — у боки взяв ся — бравий козак тай годі!

Ходжу по хаті, радію — щасливий більш усього тим, що до козака подібний! І мрії мої десь далеко до Дніпра полинули. Вже я на воронім коні виграваю, озираюсь на миле товариство. Спочатку тримаюсь компанії, їду по середині. А там я (думка моя) майнула до панночки, що так довго чекає мене у величезному батьківському палаці, сидячи біля віконця! То вже я кинув усіх, мій кінь поніс мене! Несе й несе. Він уже давно чує — моя душа йому підказує, що до нашого війська „Турки-Татари наступають“. Я вірвав ся у саму середину ворожого війська, гачу мечем і гатьта і вісьта!... Усіх на капусту січу!... Ось тобі оден невірний ворог збив підо

мною коня. Я липнув очима, біля мене моя люба панночка. Її чудові оченята проливають гіркі сльози, вона боїть ся, щоб я не вмер. О Боже єдиний, ті сльози падають на мої рани, на моє тіло порубане, постреляне. Ось прилетіли ангели з неба, вони беруть мою душу своїми маленькими рученятами, несуть гонген, високо, туди аж до Бога, бо на сій грішній землі щасливіших хвилин для мене не буде...

Щось риннуло — се друга панночка з жіноцького покою висунула голову, скинула очима на годинник, що на стіні... Ся панночка вже трохи поганійша від першої; в сеї ніс задертий до гори, а про те вона також зирнула на мене. „Певно, тепер я жвавійший!“ — шпигонула нова мрія, і я знов зиркнув до зеркала. „Коли-б не вид, що тепер троха втомлений, то звичайно, був би кращій“... І знов ходжу, кручу вуса.

Тут мрії мої якось нагло повернулись назад: почав пригадувати, що бачив, що муїло вразити мене сьогодні від ранку. То отсе згадаю щось дуже сьмішне, осьміхнусь до себе-ж, а иноді, то аж зарегочу ся, як то, мовляв, воно хитро вийде, коли почати все те записувати! Та щоб не забути — зараз-же у папірок і запишу. Запишу і знов регочу ся — так мені, бачте, весело, бо вже занадто гарно!...

У салі крім мене вже знов нема нікого, бо панни пішли собі до своєї кім-

нати. Але саме, як я радіючи сьміяв ся над папірками, з третьої класи височений жандарм зирк на мене!...

В одній хвилині я зістроїв дуже розумну міну: почав перекидати папірки, найшов те місце, де пишу цифри, де мої ревізії, і безпечно почав собі ніби то щось числити... Жандарм постеріг — то було в мене якесь писане рядками, а то — нараз хочу показати щось иньше — обдурюю його. Він бачить, що я обдурюю його і я бачу, що я обдурюю його.

Ось він заховав ся за двері. Крихітку я там собі переминав ся, доки жандарм сидів у серці, а далі вже як виліз він звідти, знов душа моя щось згадала, знов щось сьмішне прийшло на думку, ще цікавішу річ записав у папірки, регочу ся, радію! А тут жандарм — зирк! Помірів мене вже страшнішим поглядом! У мене щось порвалось у середині. Та про те не даюсь. Хутенько схопив ся, ще раз переглянув цифри на своїх папірках, ходжу по кімнаті, числю і знов мені байдуже до того, що десь там є якийсь то жандарм...

Спочатку блукав я віддалеки, аж наближив ся так, що жандарм очевидячки бачив, як я найбільше цікавлю ся числами.

Той байдужно, косим поглядом, пересунув ся попри мене. Йому теж до жадної людини у сьвітї нема діла; його

погляд перейшов на розклад поїздів, на оголошення різних фірм, на ікону. Він відійшов від дверей і посунув ся між людей третьої класи.

Щось собі мугичучи під носом, вийшов і я з другої класи. На, мов, дивись, яка я легальна людина! Ось я підійду, поздоровкаюсь з буфетчицею. Хоч вона й колишня моя знайома, про те досі ніколи з нею не здоровкав ся за руку; аж тепер нехай бачить, що ми собі приятелі. Коли є охота, на, розпитуй ся у неї про мене...

— Що се ви, пані, романи читаете? — питаю.

— А що-ж! — відповіла вона.

Справді, жандарм хоч і далеко десь був, але позирнув на мене, поглянув на паню...

Знов іду до другої класи, ношу свої папірки з цифрами, числом і ніби то ненароком заглядаю до інших папірків, де понаписувано рядками, а се мені потрібно на те, що рахунки мої тоді дійдуть до ладу, коли візьму там, у рядках те, що мені потрібно для рахунку... Проте — морока тай годі! Вибачте, люди добрі, нічого не второпаю, мої рахунки ні на що!... Так, так! дай-но, сяду я за цього столика, буду все числити, все числити! Жандарм зазирне, а я все буду числити... От тоді то й запевниш ся, що я не шпiон... я службу справляю таку-ж як і твоя...

Очи метнулись до зеркала. Вже шапка моя геть зовсім похнюпилася, лівий вус збився в клоччя, а все обличчя таке, що от мов я тільки що з домовини підвівся. Сиджу, нічого не числю, хоч папірки мої на столі, а моя права рука з олівцем над ними. А ось я закований у кайданах, у ланцюгах, мене женуть на Сибір, а жінка плаче, її не пускають до мене. А старшенький хлопчик мій, Дениско, кричить: „Тату, тату, і я з тобою піду!..“ Воно рветься до мене, його Москаль відіпхнув і — геть шкереберть полетіла сердешна дитина!..

А я?!... В мене руки сковані, я нічого тепер не варт...

Ой леленьки, який той Сибір великий! Коли-б ви хоч заглянули! А там, у Нерчинську, під землею прикують до тачки... на віки прикують... А може там дадуть мені паперу? Я ніби листа напишу до дружини, справді же лист листом, а крім того потрошки свої мрії, питаня всякі буду туди записувати... Про каторгу?... Ні, про що не візьмись, а писати, брате, не буде що! Достоевський так гарно її відмалював... Почнеш про Соколинний Острів — Короленко не згірш Достоевського описав... Ні, я не так, я..

Стук, стук підковами по підлозі... Жандарм прямує до столика, що в ньому замкнена книга скарг...

Я над папірками, несамовито працюю над числами, хоч мізінець лівої

тримаю у тому місці, де є пам'ятки моїх мрій. От — міркую собі -- і мізинець мій ось де лежить, а ти нічо не бачиш! Ось тобі дулю, з'їж її! Нічого, серце, не зміркуеш, я кришку хитрійший від тебе!...

Жандарм ані зморгне. Йому жадного діла до мене нема. Хоч би тобі оком мене зачіпив. Прямуючи до столика перехрестив ся до ікони, знявши свою шапку з султаном, далі поставив її на столику; стоячи до мене спиною відімкнув шухляду, дістав якісь папери, роздивляється.

Ой лишечко-ж моє, зняв шапку! А я — в шапці! І шапка моя миттю злетіла з голови і лице в мене таке гарне, богомільне, таке патріотичне! По що-ж се я зняв шапку? Москаль обернеть ся, побачить, що я без шапки, зняв її тоді, як він того захотів, думати-ме, що я його боюсь! Ні, я знов надіну. Він вийде, тоді я зніму, буду чухатись, неначе мене що у голову вкусило. От і вийде: шапку я зняв — до мене не присікуй ся; але зняв тому, що мені було треба. А тебе не боюсь! Саме надіваю шапку, а жандарм зирк на мене зпід рукава своєї шинелі. Я несамовито зачухав ся й дуже, дуже насунув ту прокляту шапку і знов байдуже мені, службу справляю своїми числами.

Жандарм вийшов, я поважно підвів ся, підійшов до дверей. Серджує: щось

праця моя в папірках виходить недоладна. Та все зпід лоба пасу жандарма. А йому до мене і гадки немає.

Ось уже з тими папірками я знов сїдаю за стіл проти зеркала. Еге, краще я так зроблю: покину сї папірки на столї, сам вийду на перон, там буду бавитись, нехай жандарм зазирне в мої папірки; в них він нічого не знайде; проте нехай бачить, що я легальна людина, що в мене й гадки не має порушити підвалини держави. І тут же знов мій погляд у зеркалі... О нене, розшолонав! Уся моя постать, мої вуса, обличчя, моя шапка, мій козушок — були геть чисто українські, сепаратистичні! Я вилетїв між люди, туди, де був жандарм. Там уже давно я помітив двох сторожів. Вони кілька лїт мало не що дня носили до двірця мої речі, тоді ще, як я жив у Здибинцях. Вони служать на двірці. Вони добре знають мене. І на що сьогодні я сам двигав свої речі? Гривеника шкода було людям дати? Ні за понюх табаки можна пропасти!

Я раптом підійшов до сторожів, осьміхнув ся до них, вони осьміхнулись до мене, пізнали. Вони мене й давно пізнали, та не осьмілювались забалакати, а я гордував. А мої любі спасителї!

— А що, люде добрі, як ся маєте?

При сьому-ж я зирк на жандарма. Дивись, мов, сї люди те ж мене знають як легальну людину.

— Спасибі, пане! Ми нічого, а як ви там?

— Я живу розкішно — дуже розкішно живу — їзджу від одної контори до другої, прогони беру аж на трое коний.

Тай знов позирнув на жандарма, що-б він почув, що я не аби що...

— **Панове**, будьте ласкаві, як підійде поїзд, хто небудь з вас візьміть мої речі, внесіть їх до вагона другої кляси!

Жандарм чує, а вдає, що не чує.

— Добре — відказали ті разом.

Трохи згодом.

— А сьогодні я був у Здибинцях, на почті, бачив там вас — сказав один сторож. — Що се ви, до нас на ревізю приїздили?...

— Ет, то я так собі... Начальство послало.

Я вже помітив. Жандарм відразу скарючив ся! Тепер уже мої папірки десь далеко, далеко в кишені і муляють там. Проте яке мені діло до папірків! Хиба не бачите, як весело навкруги, як сонечко позирає з-за хмари, як радісно свище паровіз, що тягне нашого поїзда. Як увесь поїзд радіє, що стане у Здибинцях! А в вагоні другої кляси, коли я увійшов туди, підполковник знайомий — їх полк стояв у Здибинцях, ще як я в тому-ж містечку був за почмайстра.

Сяду біля підполковника. Почуваю, тепер ніхто не зачепить мене, жаден жандарм мені не страшний...

— Здоровенькі були, пане полковнику!

— Здоровенькі, здоровенькі! А, як ся маєте?

— Та, кажу, нічого, хвала Богу.

— О, честь нашому поїзду, жандарм їде — сказав підполковник, перш за мене побачивши жандарма.

У мене все нутро перевернуло ся.

— Яка-ж тут честь? — сказав я байдуже — по всіх поїздах ходять жандарми.

— Ні, сього не кажіть. А вже коли жандарм заглядає до вагона, то се — честь, се щось є — запевняє підполковник.

Се він за мною слідить! Він не чув моеї балачки з сторожами. Він хоче краще роздивитись на мене, що я за один, куди я взяв білета? Се вже йому відомо, що я одинч перегін їду — він у каєї снитав ся. Він ударить телеграму до стациї Брудної, там я встану, там слідити-муть за мною,.. О, пропала моя нещасна доленька! Душа моя у клубочок зобгалась, про те баньки на жандарма вилупив що є сили: „На — мов — дивись, ні краплі тебе не боюсь!“

Підполковник щось говорить про полк, про товаришів, про те, як хутко він буде командувати окремим батальоном, як то гарно бути саможітнім начальником... Жандарма давно вже нема, очи-ж мої вилуплені, а про те я нічого

не чую, не бачу — жандарм сидить у мені. У вагоні духота, скинув би кожу-ха — коли-ж під сподом у мене пальтишко казньонного крою, на ньому поцеречні пагони, що їх нам так недавно пожалували: на тих пагонах по одній стрічечці, — се виходить: титулярний совітник. Коли-ж справді вже другий рік ось минає, як я колежський асесор! Підполковник побачить те, що я й досі оберофіцер, він не з тим поважанем балакати-ме зо мною, як то належить ся зі штаб-офіцером. Сей підполковник дуже поважає чини. Особливо таке порівнане: він підполковник, а я майор! У него три зірки, у мене — дві. Але у обох по дві стрічечки.

Та мені-ж легьо порадити: одів штаб-офіцерські пагони, не нашивай на них зірок, от тоді й полковник! Адже в мене й должность полковницька. Виходить тее, що я навіть старше за сього підполковника. От, як би він знав!

І дурний же я! Адже меві й жінка радила: „Куни, каже, з двома стрічечками, та без зірок — так же носять декотрі з твоїх колегів“... А справді, на иньшому й чина нема жадного, про те, диви ся, пагони носить. Ні, таки й давно я помічав, що моя жінка — розумна людина, а я... Що я?... Ет, так собі, ганчірка... Еге, кожде буде ганчіркою, як діти обсіли, а жалуване яке у почтових чиновників! Куниш пагони — діти не ївши сидіти-муть.

Так собі міркую, а жара вже душить. Підполковник перекладає свої речі, а далі до мене :

— Чи чули, офіцер наш Хотовиця вмер?

— Не чув. Він мені зовсім не відомий.

— Правда, як ми стояли у Здибинцях, його ще в нашому полку не було. Нічого собі офіцер, тільки на зріст невеличкий. Кажуть люди, що щасте в грошах. Хотовицький одібрав наслідство 150 тисяч карбованців — се раз, а вдруге ще 45 тисяч, і не покористував ся ними, вмер. От щасте його братови, теж мав своїх 150 тисяч, а ще й ті собі забере, бо більше в них нікого нема з рідні.

— Ой, душно — кажу. А в мріях: Душно, се так, але що мені шкодило зняти кожуха саме тоді, як жандарм був тут? Він би побачив мої блискучі гудзи, мої пагони, відразу не чіпав би мене, подумав би, що я їзджу потайці, що моя служба така, у котрій потайці треба їздити.

— А вчора вранці приходимо на панахиду до Хотовицького, дивлюсь: іно я, командир полку, полковий адютант та поручник Гаршин — більш ні душі. Я й кажу до полковника: „Якось воно; полковнику, недоладно. Ніби-б то офіцер умер і вчення через теж сьогодні нема в нас. У полку сімдесят офіцерів, а нас прийшло тільки чотирьох“.

Третій дзвінок, поїзд зараз буде рушати, бо кондуктор зацьвірінкав, гудок з паровозу обізвав ся до него. Я хутко скидаю кожуха, раптом забуваю про підполковника, вибігаю до ганочка, що при вагоні... Відчиняю двері, вони не дають ся, а поїзд починає сунутись. Я із злістю відпер їх... Шукаю очима жандарма, хочу, щоб він побачив мене з моїми гудзами, пагонами, без шапки, який, мов, я гарний чиновник!

Жандарм ось тобі й недалечко стоїть, але йому нема жадного діла до мене; він балакає з кимсь, що сидить уже у вагоні. Той, з ким він говорив, відїхав, він їде з нами... Ось тепер певне жандарм поверне на мене свої очі — міркую собі, але-ж, на тобі, вже з начальником стації забалакавсь, що на платформі стоїть! Я кашлянув раз. у друге. Той веде таку пильну розмову, що пильніщої не може й бути. Я вже кого-небудь знайомого шукаю очима на пероні, щоб до него заговорити, щоб дуже, дуже йому крикнути, яко до щирого приятеля, до друзяки. А тут же й жандарм почує, на мене погляне. На пероні жадної знайомої людини!... Я так, на вітер крикнув :

— Гей!

Хто був у кінці перона, всяке зирнуло на мене. А жандарм уже десь далеко, він дбає про иньші питання. Він зараз подасть телеграму до стації Брудної... Там невідмінно висліджувати-муть мене...

— Ну, а полковник прийшов до канцелярії, зараз-же настрочив приказ, дав відлітографувати, розіслали по ротах — читаю: геть усе чисто так само написано, як я йому казав... Уся моя мова.

— Справді — кажу — полковник якийсь у вас кумедний, сам не додумався до того, щоб написати якогось там приказу. У вас позичав.

— Отсе зустрінеш його, він зараз же провадить свої мрії про те, який сьогодні має приказ видавати, кого має вилаяти у ньому за погане вчення, тощо. Я слухаю, бачу: не своє провадить, хтось вивчив; починаю говорити, думку його поверну на свій лад — уже він згодився, йде писати приказ по моему. То се полковник після мене часом по дорозі ще когось здибає, балакає з ним так грізно, що аж страшно дивитись. Але душа моя почуває, що буде. Знов біжу навперейми полковникови, ненароком здибаюсь з ним, скажу своє, а той уже провадить інші речі. Бийся, виправляй на ново! Морока тай годі!

— Так — міркую я собі — я тут на Здибинецькому двірці був у козушку, жандарм бачив мене у йому, а там як під'їзджати-мем до Брудної, кирею одягну, нехай пізнають... Чорта пухлого вони мене впізнають!...

— Бувають часи, полковник нікого не здибає, хто-б навчив його, як що зробити, бо він що хвилини потребує по-

ради ; то отсе й дивиш ся, ранком вийшов він зі свого намету, похнюпив голову, блукає по лаґерях наче муха в осени, шукає свого пристановиська.

— І як воно хитро виходить, що вставати му я у Брудному. Адже там злайомий жандарм, Сарута на прізвисько. Я-ж з ним колись балакав, з своїм дочиненем обертав ся. Ми собі тоді так щиро балакали ! Як то гарно, коли не гордуеш, коли й з простою людиною говориш по людськи ! Я невідмінно осьміхнуясь до нього, за руку поздоровкаюсь, к приятель. Адже то нічого, що я такий чиновник, усе одно я ніби-б то офіцер. А хиба-ж у мене на лобі написано, що я офіцер ? Та ще може він і зовсім забув про мене ? Здивує ся, але я скажу : Добродію Саруто, памятаєте, торік я просив вас тут розшукати мої речи, що зелізниця кудись заслала. Дякую, дякую, я їх відібрав усі цілі, спасибі за те, що попіклувались.

— А Петренка у підполковники призвели. Кирпа з жінкою розійшов ся. Та ще добре, що тим часом я є при полку, а то з нашим полковником горя набрались би — розповідає балакучий підполковник.

Гальма заскреготала. У вагоні носильщик.

— Беріть, серце, річи — кажу я похапцем, боячись, щоб він не пішов далі. Той хапає мої клунки ; сам я вже давно у киреї. Носильщикови не зручно

разом нести аж три великі мої пакунки ; беру сам одного, він — два. Ще поїзд не зупинився як слід, а я перший вискакую, не дослухавши кінця мови підполковника, не попрощавшись навіть з ним.

Сі два жандарми, вони далеко стоять на пероні... А деж мій знайомий Сарута? Якогось його не видно між ними... А сі? Вони своїми очима блимають усюди, вони все бачуть. Вони такі великі! В них така сила тих медалів! Я побіжу, відверну своє лице, щоб жаден з них мене не побачив, щоб не впізнали мене!

— Пане, вам у Гнилище? — засапавшись кричить до мене носильщик.

— Ні, голубе, за мною тут є почта.

— А ви пішли у той відділ, що з його у Гвилище...

Біжу назад. Піт у три ряди леться. Ось тобі один жандарм кинув на мене одним оком...

— Чого він чіпляється, люде добрі, я легальна людина! — хочу крикнути.

Жандарм задивився кудись. Ось тобі двері до другої класи, я — ниць туди! Носильщик мало не впаде, не поспіє.

— Ой серце, коли-б хутчій, бо спізнюся!

— Зараз, зараз, пане!

— Хмелинецька почта! — гукнув я. Під'їхала почта.

— Хведоре, серце! То се ти? —
радію я, побачивши знайомого фурмана.

А що, як жандарм помітить біля мене носильщика?

— Нате вам, голубе, за труди!
Хутчій ідїть до поїзду, там ще щось заробите, — кажу я любенько до носильщика.

— Торкай, та хутчій, буде на чарку!

Ет, чарка, що чарка!... Ну, а як жандарм пізнав мене по сивій смушевій шапці? Як він справді дізнав ся про тее, що речи мої ніс носильщик нр. 4? Як він спитав того носильщика: „Куди поїхав той пан, що в сивій шапці?...“ „У Хмелище...“ От дурень, на що я гукав „Хмелинецька почта?“ Ну, вийшов, поглянув, пізнав Хведора, сказав: „давай“ — от і кінець. А куди я їду — яке кому діло до сього? Тай кирея-ж у мене з відлогою; ну, йдучи з вагону міг наложити відлогу на шапку, нехай пізнають, яка та шапка на колїр.

А лан який розліг ся — ой, нене!... А снігу, снігу!... Господи, Боже милий!... А вже вітер весняний, сніг гине; велика залива буде, не одну греблю вирве. А ось тобі за фосою й лановий сидить. Кумедні ті пани, ніколи вони не обійдуть ся без сторожі. У них так багато всього, про те боять ся, щоб чиясь курка на їхній лан не зайшла пограбати ногою. Мужик мало що має, про те не стереже свого.

А я дуже щаслива людина! Я так хитро утік від жандармів! От дурники! Ет, що мені жандарми! Хиба я не легальна людина? Хиба я когось боюсь за свою одягу, за чоло, за вуса, за всю вроду, за свою мову? Мене таким мати родила, мене вона змалку й говорити вивчила рідньою українською мовою, таким і до смерти зістанусь, а їх нікого не боюсь. Ось-де їм!... З'їжте!!

М. Червоне, 1898.

ДЖИГУН.

Найкрасше буває для людини у світі тоді, як весело у неї на серці, як ніхто її не зачіпає, не мучить... як не бачиш, не чуєш „людського плачу“, як сам собі їдеш у полі, а легкий вітрець, підчас великої спеки, з легенька дихає на твої розкрістані груди... А он, далеко, на тому місці, де повинен бути опруг, наче скаламучена жовта вода у безкрайому морі, коливають спілі жита, а над їхніми колосками переливається ся, наче лунає велика сила хвиль з повітря... Стеряв ся світ, земля з небом злилась у одно радісне сяєво!...

Їдучи, сидиш собі на поштовому возі; васаг, котрий містить ся на трьох продовжніх дручках, хитає тебе немов би справжні ресори та ще до того, як один з тих дрючків трошки усів до землі і на кожній маленькій ямці твій васаг хилить ся на бік, а душа твоя що хвилини вчуває, що от-от — упадеш!... І се почуте таке лоскотне, радісне!... Воно захоплює твій дух і підваблює ще таї ще летіти вперед!...

Візник Дмитро, що тепер сидить на козельці, змішав ся зо мною у одну душу — і він щиро худобу бе батогом, а та нервово біжить у простір великий!...

Батіг одірвав ся — полетів десь на бік у жито... Нема що шукати!... Та батіг тут і не потрібен — візник пужальном підганяє коняг.

— Гей, Дмитре, за що ти так худобу беш?!..., радісно спиняю я візника і разом же не хочу спинити його.

— Гі-гі-гі!... зареготав ся Дмитро і показав повен рот гарних зубів.

— Він, отсей борозний, думає, що я, то се йому зборщик, що приїхав до чекальні тай стаб... Сьому коневи у нас е товариш, запряжу я їх разом, приїду до Трокович, вони зараз же, порівняють ся з чекальнею, тай поставали... Постоят, постоять — самі йдуть далі... Так знають сі „сікунти“... Гі-гі-гі!...

І знову Дмитро вдарив пужаком коня і влять — смик віжками!...

— Ви бачите, як він озираєть ся, — веде далі візник розмову з конем: — замічає, що в мене нема пуги на нього, а я йому — ось!... І Дмитро обернув товстим кінцем пужака — гірше частує борозного.

— Та вже годі частувати — починай знову штурхати, — жартую я з візником.

— Гі-гі-гі!... ірже Дмитро і, справді, онять штрикає коня.

— Ви не думайте, пане, того, щоб сей кінь нічого не розумів... ні, він дуже розумвий, — говорив візник тоді, як задихані коні тюпали легше: — бачте, хвостом крутить, відчуває те, що йому щось буде...

Щоб як небудь відвабити Дмитра від його щирої праці, я з легенька штовхнув його у бік; той нервово зареготався, на половину усім своїм тілом обернувся до мене і веселим поглядом підваблює мене, щоб я його ще штовхнув... Він і лікті так наставив, що ніби то хоче ними боронити ся... Його кашкет подався на бакір до правого вуха і кришку назад схилив ся... довге кучеряве волосе „ловкезно“ задерте у гору!... Довгий острій ніс, мав дзюб у лелеки, зараз, що-б не попало, клює і ковтне... Сірі очи — горючі... брите клинчасте підборідє і з легенька закручені біляві вуса — вказували на те, що Дмитро джиґун... Йому не більш 32—33 роки, а щоки запалі... Продовжні морщкы через усе облича визначували тее, що мій візник трошки пожив у сьому сьвітї.

Не дождавши ся від мене штурханця собі у боки, Дмитро повернувся до коний — гїкнув, смикнув!... І внять конї нервово побїгли дорогою.

Васаг колибаєть ся, камінці, що попадають під колеса, більші летять на всі боки, и менчі на муку торощать ся!... Усяке, хто йде, хто їде, бачучи тее, що летять „скажені“, мерщій звертає з дороги!

— Гей, ви!... Гей, зборщик!... Беріть, несіть!... Сьогодні нас Гершко-приказчик не побачить!... — кричить Дмитро; а його клик захоплює й мене, і мені весело, бо он — куди б я не глянув, то скрізь бачу Бога, — з ним душа моя жадає злитись „во єдино“!...

— Пане, а може залишити, може не треба так дуже гнати, може помалу поїдемо? — обернув ся до мене Дмитро.

— Та-ж я давно кажу, щоб ти не гнав сердешну худобу, — відказую ся, з легенька засоромивши ся перед худобою... А в серцю не кидає мене та радість, що обхонила усе мєє тіло від лоскоту степового повітря.

* * *

— Здорові були, тьотюнцю — сказав Дмитро до молодиці, що стояла за ворітьми саме тоді, як ми в'їхали у Дворища, невеличке село; і разом же візник обернув ся до мене, відкрив рота, висолопив язика — злорадісно мовчки регоче!

— Хто се? — питаю.

— Мати дівчини, до котрої я впадав.

— А де-ж тая дівчина?

— Замуж віддав.

— А сам чому не одружив ся з нею?

— А се на що? Хіба мені мало без неї є? Мені чим гарно, так се тим, що я маю собі що дня инчу...

— Чекай, не лїзь поперед батька в пекло, розкажи, як ти міг залицяти ся до сїєї дївчини, коли вона мешкає у Дворищах, а ти живеш у місті?

— Я був за ямщика на делїжанї, що ходить від міста Житниць у місто Бруки... У Дворищах саме нам перепряжка і виходило так, що робилась вона у південь. Та дївчина носила менї обідати... Я їм бувало у стайні, де часом крім мене та коний — більш нікого нема... А там — темно... Спершу моргнув до неї, у друге — смигнув, а в третє — вона сама пригорнула ся до мене... Нарешті — їй тяжко без мене було !..

Трохи згодом :

— Вони, отсї дївчата якісь дурні, як бджоли до меду, так вони липнуть до нашого брата...

— Та ні, не те, кажу, — скажи но як твоя дївчина кохана вийшла за муж ?

— А так, — вона була дуже гарною — і очий би з неї не зводив, усе-б дивив ся! ... От її теперішній чоловік і почав до неї впадати. Звичайно, вона не хотїла йти за нього — бажала за мене; але хїба я дурний? На що менї женити ся?... Бачу, що не переливки з нею, сам почав намовляти її... хоч і плакала, а за муж пішла за того, за кого я хотїв...

— І не жалкуєш за нею ?

— А чого я маю жалкувати, — адже, їдучи поуз Дворища, ніколи не минаю їхньої господи... А як заїду, то і, Господи, як він і вона бувають раді мені!...

* * *

У селі вітер не дхне... Хмара підкочується до сонця, спека дужче пригнічує... Спрага томила... Біля старостової хати я велів Дмитрови спинити коні. Той став. Я пішов у двір, щоб напийся води. Господар був знакомий — несподівано ми з ним забалакалися про град, що цього року наробив так багато шкоди — особливо гречки загинули... — Далі, виходжу за ворота, щоб сідати на воза та їхати далі, коли — глянь — нема мого візника!

— Дмитре! — кричу я.

Той не озивається.

— Дмитре!!! — Сховався мій Дмитро.

Я виліз на васага, узяв у руки віжки, смикаю ними, щоб той дзвінок, котрий висить у коняки на шиї, задзвенівав. — Дзвінок гучно обізвався, а Дмитра усе таки дасть Біг!...

На вскоси від мене за ворітьми біля чекальні кілька чоловіків та жінок чакували.

— Люде добрі, — звернув я до них, — чи часом ви не бачили, куди подівся мій хурман?

— Отам у браму пішов до своїх.

— А хіба у нього тут є родичі?

— А що-ж.. Господиня сієї хати здаєть ся його сестра у других чи в третіх...

Я нервово задзеленькав!... — Дмитро як опарений вискочив з хати, а за ним у одвірку вирисувалась постать високої сухорлявої молодиці... Вона рукавом білої сорочки витирала заплакані очі... Я цікавив ся ближче роздивитись на неї, на її обличчя. Але Дмитро раптом ускачав у воза, несамовито ухватив у свої руки від мене віжки!... Він свиснув — і коні раптово хватили!...

Слива, що росла за плотом, закрила від мене молодицю... Далі — мелькнула стодола, чиясь хата... стоги... А ось уже я не всніваю полічити палів у сьому коротенькому паркані, що зараз пролетів перед моїми очима!...

— Чи ти не здурів, навіжений?!... Не жени коний, бо повидітаємо з воза!

Дмитро не вважав на мою лайку, він ще дужче поганяв і нервово кричав, свистів на нещасну худобу!...

Тіни від окремих хмарин, що плавали попід ясным блакитним небом, на хвилинку закривали від нас ясне сонце і в мить ми опять вилітали під спеку!...

Уже далеко за селом коні пішли легше; Дмитро обернув ся до мене, випулив очі, роззявив рота і знову по своєму, мовчки, потайки, злорадісно, мов чортяка реготав ся!...

— Що з тобою, навіжений? — щоб відчепитись, спитав я сердито.

— Нема дома ні чоловіка, ні све-
крухи — усі на полі... — вона сама в хаті... Помішали ви мені, пане...

Коні йшли зовсім помалу... Ось широкий килим зеленої як рута пшениці вавбив до себе, щоб лягти у ній — покачаться...

— А вона й їсти хотіла давати — уїдливо бідкав ся Дмитро.

— А хіба ж се та сама? — пробудив ся я.

— А щож... Ет, вона — дурна... І здохне, а все дурною буде!... До сього вісім місяців не бачила мене, а тепер угляділа — так і заголосила!... От дурна!...

Згодом, бадьорливо махнувши головою, Дмитро додав:

— Ні, що не кажіть, а отсе коли-б допроводить вас до станції, я зараз до неї майну, бо дуже просила... Шкода-б горівку покинути... Адже мала й горівки принести... Гі-гі!...

— Гей, ви!... Ну, зборщик!...

І віз знову захитав ся, але на сей раз не по шосі, але по великій пилюзі. котра великим сїрим стовбом несла ся з нашим возом і через те від нас закривав ся Божий сьвіт!... Ось ми порівнялись з молодницею, котра полола просо над шляхом.

— Здорові, тьотюню! — гукнув Дмитро. Коні пішли легше.

— На віки слава, — відказала молодиця, осьміхаючись.

— Гі-гі!! — обернув ся до мене Дмитро.

— Що, ся теж твоя знайома?

— Мені з них кожда знайома — отсе як би ви не їхали зо мною, вона те-ж була-б моя.

— Невже так легко?

— А що-ж, бачте, у полі крім неї жодної душі... От я й під'їхав би... Спинив би отсе коні, поздоровкав ся, осьміхнув ся, вона до мене осьміхнулась... А там — я устав, сів отут під житом — одно гарне слово скажу їй... Там — друге... А ось, бачте, вона й моя!...

— Гі-гі!...

— Гей, зборщик, марш до села — там чекальню побачиш, сам станеш спочити, не будеш питати!...

І знову велику куряву ми понесли за собою!...

Село Слободище, 1898 р.

Брудер і Затичка.

Потяг спинив ся. Станция Широка. Підпрапорчик Затичка тут мав пересядку і от він вибіг з вагону на двір, притримуючи шаблюку рукою з боку, зігнувши ся кришку, скинув нервово навкруги очима... А он уже офіцера побачив здадека, з того ніздрі його --- як картоплі, роздулись у шир, — горять карі очи!...

„Наш колір і число на погонах“, — радо подумав підпрапор про себе, і враз обемикав вітром підбиту шинелю, шапку — на бакір заломив, витяг постать струмочком, прокашляв ся, ще раз озирнув себе... — Чомусь кришку серце затріпоталось... А ось уже той самий Затичка „виріс у дріт“ — „начальника очима жере!“

Високий, русявий штабскапітан з приязним осьміхом відвів руку підпрапора, котру той притулив до козирка, віддаючи нею честь начальникови, і приємненько стис тую руку.

— Се не на муштрі — тут ми однакові.

З тих слів у підпрапора радісно серце забилося, бо досі йому було відомо, що він тільки „тягти ся“ повинен перед офіцером, а тут тобі разом — „ми однакові“ !...

— У якій роті ви служите ? — спитав ся штабскапітан у Затички.

— Ще ні в жадній... І сам не знаю, куди мене призначить полковник, бо я ще тільки з юнкерською вперше їду до полку...

— А ви по якому розрядови скінчили ?

— Як-би мені з тактики баль не сїм, а поставили вісім, то був би першим, а так — по другому розрядови.

— А от мене, то відразу призвели на офіцера, бо я скінчив по першому... Лобода, мій товариш, то аж сїм лїт просидїв „притупеем“, бо він вийшов по другому розрядови, а саме як ми скінчили юнкерську школу, то після того довго не було війни, — каже штабскапітан.

— За маршировку і я маю дванадцять, — з маленьким сумом у серцю відповів Затичка, бо душею почув, що й він може засидїтись не малий час у підпрапорах.*)

*) Кандидат на офіцера перше звав ся притупеем, а тепер — підпрапором. — Підпрапор, який скінчає у першій розрядї — разом призводить ся на офіцера, а у другім — чекає черги і часом довгенько, доки знайдець ся йому вакансії.

— Просіть ся у мою роту, ми хутко зробимо вас офіцером, не журіть ся — вакансії будуть... До речі, у мене є капітан Клименко, що його можуть прогнати зі служби...

— Що, дивуетесь? А так — я штабскапітан, а він — капітан і я командую ним... Його вмисне назначили „у мою роту“, щоб з нього люди були... Знаєте, не потріб — п'яниця він... Ще вчора нажер ся у гостях, вертав ся до дому, а чобітки на ногах маленькі, холошні на випуск... У нашому місті таке болого, воно звісно кріз штани хляботить!... Ніч була темна, а він упав на вголюшки перед телеграфним стовпом, обняв його — давай плакати, та там і заснув. Москалі сьогодні знайшли його, мене оповістили — я зараз на потяг та отсе й їду до полковника у Барабаші, де штаб нашого полка, — „доложу“ — нехай собі бере такого капітана, котрий „марає нашого мундера...“ А хай тільки полковник не візьме Клименка від мене, то я сам скажу полковнику, що ви матимете моральний вплив на капітана, то все-ж таки, сподіваюсь, вас наставлять до мене...

Штабс-капітан з підрапором увійшли до вагону того поїзду, котрий ішов у Барабаші. Штабс-капітан сів біля віконця... Підрапор стоїть...

— На що нам чинованування? Сідайте рядом зо мною, — припрошує офіцер Затичку. Той присів з краечку ослона...

Ще кілька панків увійшло до вагону, нарешті влізла стара пані з силою пакунків... Сідали, мовчали, роздивлялися на других.

Штабс-капітан дістав собі цигарку, дав і Затичці... Запалили. Далі офіцер сей поклав на долоню срібну тютюнницю, з легенька підкинув її у гору і сам же її піймав рукою... Криш..у похитав у руці, виходило: прикинув сю річ на вагу, а далі вже словами додав:

— Ся тютюнниця важить півтора фунта, виходить, що в ній сто двадцять шість золотників чистого сребра, а решта — мідь... Моя рота робила в економії на буряках, а по роботі вертаючись до дому, я одержав її від поміщика на дяку, бо справді гарно працювали москалі... Сорок рублів можна взяти за неї хоч зараз.

Оповідач випустив з рота дим, обвів громаду очима, далі лівою рукою обтер губи... — Усі мовчать і штабскапітан кришку помовчав, а вже далі, як почав говорити, то за кілька хвилин, усі ті слухачі, що на той час були у вагоні, вже знали, що штабскапітан має собі прізвисько Брудер, батько його був Німець — лютеран, а мати Ляшка... Батьки не любили суперечки проміж себе за віру і от за тим вони чотирьох хлопчиків, що в них двічі родились блізнятими, охрестили на православних... Та ще й так старі собі гадали, що з руською вірою і жите дитяче межі Ро-

сиянами буде користнійше... А щоб мати мала чим тішитись, то дівчинку, що теж знайшла ся у батьків, вони повернули у католицьку віру... На нещасте — один син, а за ним і дочка — умерли, батьки дуже плакали... За який час старий Брудер умер і собі, а тоді вже батькова аптика zostалась на трьох синів і то з неї треба було невідмінно по рівній частині дати кожному з братів; так коли-ж старший брат вийшов на лікаря, то от вже йому й не потрібні стали гроші...

Середульшого з братів, по татовій смерті, яко непотреба, хутко вигнали з гімназії, а все за тим, що його мама дуже розпестила... От він забрав свою частку з аптики... Дві тисячі, що прийшли ся на його долю, він хутко „пустив у трубу“... Він, штабс-капітан, оповідач, найменчий з братів — зі своїх двох тисяч батьківщини — він уже має пів четвертої... А вже стара мати йому „так дісталась“, хоч зараз мама поїхала гостювати до старшого свого сина.

Звичайно, кажучи про все, він Брудер, наперед похопив ся дуже, а коли-б слухачі дозволили йому вернутись у своїх згадках назад, то він може розказати про ті часи, у які довелось йому бути у гімназії. Там він завсїди був першим учеником, і се так дійшов аж до сьомої класи, і хоч осьде він з рода має вже мало не 40 літ, а все-ж таки

Граматично писати не вміє; та коли „до правди узятись“, то для військової людини се зовсім не потрібно...

— А на війні-ж ви були? — зацікавлена оповіданем Брудера, спиталась у нього та пані, що на останку з'явилась у вагоні з силою пакунків.

— На війні я командував нестроєвою ротою, — відповів оповідач, — бо під гармати підставляють свої голови самі дурні.

Затичці, що найпильніше слухав штабскапітанові речи, такий погляд офіцера здав ся по первах страшним, хоч кришку поміркувавши, підпрапор справді побачив, що йому й свою голову шкода підставляти під гармати... Такі Брудерові речи, на погляд Затички, були дуже ліберальними...

Затичка любив усе ліберальне: усе, що було, що робилось у білому світі не так, як робить ся у звичайних людей — йому подобало ся, і люди йому такі подобали ся, бо він очевидячки бачив, що коли вони руйнують старі підвалини, то все-ж з того самого мусять робити нові.

Услухаючись, пильніше придивляючись до штабскапітана-оповідача, Затичка не бачив тепер у світі других людей, другого зразку для себе, крім штабскапітана. А ся щира людина сама тее відразу постерегла, за тим і не дивно, що слухачі хутко довідались і про тее, що він, Брудер, у полкових списках

лічить ся першим штабскапітаном і що сїй першині десятий рік минає, і не відомо, чи хоч колись призведуть його на капітана, бо аби з'явилась у полку капітанська вакансія, то полковника десь хтось підпросить, а він візьме та чужого капітана й „посадить цілому полкови на шию...“ Про те, дякувати Богу, хоч і не дають чина, за те-ж ось він, Брудер, має всі регалії, які належить мати штабскапітанови, а се власне: та медаль, що на ній написано: „Не нам, не нам, а їменню твому...“ Та як після неї одержав хрестика сьвятого Станіслава, то він же, Брудер, до всіх товаришів звертав ся з жартом, що от мов — сей добродій Станіслав страждає за Ганною... Справді, Брудерові хутко дали „Ганну“, та не ту, „що сама на шию вішаєть ся“, а „що її люде на груди чепляють“, бо замість „Ганни“ у нього дома є дружина Леся і вона йому на шию вішаєть ся.

Усім цікаві сї речі, а найпаче Затищї... Він уже побожив ся собі — зробити своє житте таким саме, як і штабскапітанове...

Скінчивши про регалії, Брудер розсказав анекдот:

— Був у нашому полку офіцер, з поповичів походив, а його, знаєте, за що продражнили „ксьондзом?...“ — Попав він на обід до маґнатів, та там у розмові, як спитались його, чий він син, соромив ся признати ся, що його батько був піц,

та сказав, що він син ксьондза... Ха-ха-ха-ха!... От дурний! — Сьмієть ся Брудер, а за ним і вся громада регоче щасливо...

Тим часом потяг став біля якоїсь станції — одні вставали, інші приходили... Далі потяг знову посунув ся, а штабскапітан, спочиваючи після довгої балачки, бавить ся золотим ланцюжком, що біля годинника. А ось уже зняв з пальця перстень, покрутив його у руках, подивив ся... як перше тютюнницю, так тепер перстень на вагу прикинув; побачивши-ж, що дехто зацікавив ся ним, ніби байдуже додав:

— Пять іран важить — десять рублів заплачений...

Сусіди прислухались.

— Один іран на золото варт руб, три злотих, а на папірові гроші — два рублі, — сказав Брудер і замовк на хвилину — прислухавсь, чи мов уторопали нові слухачі тее, що він сказав... Здаєть ся декотрі не розчовнали, — штабскапітан виразнійше розгортає їм свої думи:

— Моя дружина, каже він, має такий перстень, що він важить девять іран самого золота... Так дешево я купив його ще тоді, як був у Болгарії... Ви не піймете віри, що я дів за нього... угадайте... Щоб догодить, підрапор так полічив про себе: „Коли тут перстень такий, що в ньому пять іран ваги і за нього дали десять рублів, і се ніби то ціна звичай-

на, то вже-ж там, де самі кажуть, що купили за дешево, здаєть ся треба лічити хоч по рублю за гран і се найменш, от і каже :

— Девять рублів.

— Ха-ха-ха !... тикнули пальцем у небо !... Вибачайте, товариш програв ся, прибігає : „Петюньо, каже, купи в мене, серце обручика...“ — „Він мені не потрібен кажу...“ — А далі вже я так собі, байдуже спитав ся у товариша : — „А скільки він, кажу, важить ?“ — „Без ваги, говорить, дай п'ять рублів на золото“. — „На золото не даю, хоч, кажу, візьми папіровими п'ять рублів“. — — „Давай хутчій, каже той, може вспію відіграти ся...“ — От я й узяв...

Брудер не вспів скінчити свого оповідання, як раптом зашльопав у долоні по дитячому :

— А що, дивуетесь, дивуетесь за тим, що дешево ?.. Еге, дешево ?! — Радісно перепитує оповідач слухачів. — А ті справді дивують ся, мовчать... А підиралора тим часом вже потрошки беруть задрощі за тим, що штабскапітан так дешево уміє купувати найдорожчі речі... А звісно — мало сам заплатиш за якусь річ, та й-ж дорожче продати, от уже лишка з сього — увесь твій чистісінський бариш. Більш заробиш, з того житте твое кращим складаєть ся... Мое житте було тяжким змалку, зажурив ся Затичка на хвилинку... батько хоч і був на селі попом, коли-ж приход

невірненький, а нас у нього семеро дітей... я третій, то два старших мої брати учились у бурсі, а ті всі малі... Мною кожде послуговувалось, з того — я — Затичка...

* * *

Тим часом, коли-б залишити Затичку самого з його мріями, а приглядіться до Брудера зверху, то можна би постерегти, що в нього лице і ніс довгувати, з боків кришку притиснуті, а губи обтягнулись синюватою слизькою плівкою... У попереk товстої нижньої губи репінка, а як ся людина багато говорить, то заїнюєть ся і ту піну з губів злизує язиком, а на заїдах стирає жменю. Вуса саме проти носа голі, а по боках позвисали до низу двома кущами дряного волося, котре на кінчиках може так, як тепер, побарашитись тільки тоді, коли їхній володарник, лягаючи спати завивати-ме їх у папірчики...

Сірі очи — без вій, хоч помутнілі, про те — бистрі: брів жадних — натомисть дві короткі та за те широкі смуги блискучого тіла. Чоло вузьке, високе, на перед видуте. Видно, що лисини ніколи не мати-ме, а про те на голові волося ріденьке, наче йому їжи бракує. Над лобом — гарненько зачесаний „хохлик“, що схилив ся „цобе“, мов гребінчик у півника; він ладнує з кінчиксм носа, що кришечку „к собі“ звернув ся... Безкрове обличчє у продовжніх морщинах

— межи морщинами — долинки блищать рудими плямами... — Свою гнучку по-стать Брудер завжди тримає просто — наче гаршина ковтнув. Однаково буде — 50 чи 30 літ дати сій людині.

— Мої батьки — каже Брудер — усім своїм маленьким дітям підрізували язички, а мені „так лишили“, „щоб подивить ся“, з того я вимовляю літеру „З“ — замість „Ж“, а „Ц“ — за „Ч...“ — До того всього — я не люблю голи-тись у циркулика, бо там можна зарази-ти ся... Сам собі дома голю ся, умисне за тим купив дві бритви з повним до них прибором — десять рублів дав на Товкучці.

— От, — додав оповідач, звернув-шись до Затички, — як вас призначать у мою роту, котра стоїть у місті Шпиль-ках, самі побачите, що ті бритви з крам-ниці дешевше як за півсотню не візьмеш.

На станції Барабашах, як подорож-ні мали виходити з вагону, Брудер на останку, бідкаючись, ніби про себе сказав:

— Ото, трясця його мамі, у сахарні на балю дірігував мазуром, а якась пан-ночка візьми й забери мої кальоші тре-тій номер — свій четвертий мені ли-шила; тепер з ними біду маю — спа-дають, хоч викинь...

Слухачі позирнули на його ноги і справді шкода людини, бо четвертий но-мер кальошів на його маленьких ногах теліпав ся.

* * *

У місті Барабашах штабскапітан Брудер докладно оповістив командира полку про вікчемність капітана Клименка у службі, а полковник, вислухавши, хоч зараз і „не прогнав“ Клименка з полку, про те сказав, що оставляє його „до першого разу“. Крім того, довідавшись від Брудера, що підпрапор Затичка, яко твереза людина, мати-ме моральний вплив на капітана п'яницю, полковник повірив сьому, через те й назначив Затичку до третьої роти, що нею командував Брудер.

Скінчивши ще деякі власні справи при полковому штабі, штабскапітан поспішав ся, щоб того-ж дня повернути ся до дому; бо, як Брудер оповістив підпрапора, він, його теперішній ротний, страшенно заскучав за дружиною і дітьми... А дїтий він має двійко: Зїна — трьохлїтка, та синок — Бобик, що йому ще тільки шість тижнів.

Підпрапор, крім звичайної явки до полковника, не мав собі більш жадного дїла у Барабашах і поїхав разом з ротним до міста Шпильок.

— У нашому місті крім вас є ще два підпрапори: у моїй роті Скрицький, а Троща — в червертій, — розповідав Брудер Затичці тоді, як уже вони знов сидячи у вагоні, їхали до Шпильок: — кумедні, повзувають здоровезні чоботи тай ідуть до когось у гості, — на дворі болото, а вони зараз же й забруднять підлогу...

Яку хвилину передихнувши:

— А раз поприходили вони до мене. Моя дружина й питає у них: чи ви, каже, паничі, любите їсти сир зі сметаною? — „Не дуже“, кажуть вони. — Жінка й поставила дуже багато сира зі сметаною, а підпрапори узяли та все разом сперли!... Се не хочачи! Ха-ха-ха!... Адже кумедні?

Крім бурси та юнкерського, підпрапор ще не бачив звичайних людей, але маючи дуже вражливу натуру, разом постеріг, що коли у гостях дасть ся щось до їжи, то всього не можна з'їдати.

Подорожні самі того не помітили, як уже настала й північня доба, котрої вони й приїхали на станцію Шпильки, що безлюдна окремо стояла за містом у полі. Брудер, щиро стискаючись, почоломкався з начальником станції.

По ротного виїхала ротна „артьолка“, котра й потягла штабс-капітана та підпрапора межі хатки по рідкому болоті.

Порівнявши ся з двома довгими обдертими хатами, що стояли над шляхом, ротний промовив до підпрапора:

— Тут містить ся четверта рота.

— А хто-ж нею командує? — спитав підпрапор.

— Невже я не казав вам? — здивував ся Брудер: — капітан Бабуня... Ото в нього й вікно світить ся... І в день і в ночі тягне гіркеньку... Напеть

ся тай вважає себе підполковником — баталіоном командує... Про те — на підполковника йому ніколи не дослужити ся, бо не вміє навіть одній власній роті під ногу скомандувати; а що-ж би воно могло бути, коли-б такій людині та ще дати баталіон?... Бабуніна жінка... си-на мала від деньчика... — закінчив Бру-дер саме тоді, як артьолка спинилась біля частоколу, за котрим у темряві но-чи маячив дімок подібний до ліхтарика.

Затичка, хоч і добре сподівався, що його ротний запросить на ніч, а проте спитав у нього:

— А далеко тут у вас заїзд?

— Ні за що не пушу вас від себе — згляньтесь — пізно й болотяно, ще десь утонете.

Господар подзвонив; за хвилину двері відчинив москаль, котрий тримав у руках лампу.

— А бариня де? — спитав ся ротний.

— Усе вас дожидались, а отсе тіль-ки що лягли,

Деньчик з хурманом зносять пакун-ки, а лампу в снігах господар узяв до власних рук.

Брудер з підрапором з сінний увій-шли до переднього покою.

— Скидайте шинелю та йдїть у праворучні двері, у горницю, а я, виба-чайте, хвилинку, — сказав до гостя го-сподар і сам пішов у ті двері, що були прямо від вхідних і вели до якогось ин-чого покою.

Увійшовши в кімнату, підпрапор озирнув ся навкруги : лампадка блимала в кутку біля обличча сьвятого Антона... Затишка стояв у порога, переминав ся, бо бояв ся забруднити підлогу... А за день він занадто наслухав ся від ротного про те, що той любить усе так, щоб було чисто... Чим більше стояв підпрапор, тим більше нерви його напружувались, за тим і здавалось йому : нехай він тільки рушить ся з місця — фортенян загуде, нехай порушить яку небудь річ — вона вже так призвичаєна до порядку, що сама собі стане назад.. Коли-ж, чого доброго, річ ставити ме назад, а господар почує, вибіжить зараз і любенько осьміхаючись, скаже до гостя :

— „То нічого, що ви порушили підстільку на підлозі, нехай собі лежить, я сам її поправлю. Не турбуйтеся, нічого, нічого..“

Не дивив ся-б нінащо, коли-ж ті неоднакові зеркала, що висять по стінах, уїдливо сяють, і навіть при сьвітлі з лампадки, а з стола в куточку осьміхається ся розмальований портрет вродливої панї... Чомусь вона насміхається ся з підпрапора... Він притулив ся на стільці коло порога. умисне очи заплющив і хоч не бачить нічого, но тиша така велика, що здається, пилинка впаде — вже почують!...

Як отак підпрапор обережував ся, щоб не наробити галасу, коли раптом йому почулось, як щось цмокнуло раз, а потім і вдруге.

„Щерше ротний поцілував ся з дружиною, а вдруге — старшеньку дівчинку цмокнув... Більше нікого не цілує, бо хлопця певне не хоче будить“, — подумав Затичка і разом же потрошки почав при звичаювати ся до сього покою, де він тепер був — з того й кахикнув зпочатку помалу, а далі вже дужче, що мов знайте, цілуйтесь собі, я нічого не чую.

Потім за кілька хвилин вибіг господар, зодягнений у сірім суконнім халаті з синьою випусткою, шнурком оперізаний; на ногах довгі панчохи і взутий у капці, в руках — шкарбуни ніс:

— Знаєте, каже Брудер до гостя, — чули приказку, що „люде і ніч розберуть“. Щоб справді сього не вийшло, то ось вам — узуйте сі речі, а чоботи най візьме деньчик та почистить.

Затичка похапці присів на підлогу, роззув ся зі своїх чобіт, і узув ся в хазяйські шкарбуни.

Брудер і Затичка перейшли у ідальню. Господар, дістаючи з шахви вечерю, ніби до речі додав:

— Отсю шахву дружина одержала собі на посаг від батьків: тут була її всяка білизна... Як був я командиром нестроевої роти, то взяв тай переробив сю гардеробу і вийшла ся шахва. Мало й роботи було коло неї, тільки палички повправляв, а проте, бачте, як доладно вийшло!... А наше офіцерське таке життя: сидиш собі тихо, нічого не відаєш,

а ось тобі разом узяло начальство тай затрубило у похід!... Лаштуй ся, небо-раче, москалю, — повиймай палички, звяжи мотузком їх до куни, тай годі... А з тулубиська колишньої шахви — у мене скриня в дорогу готова — гати туди все!...

— Ог я як був у юнкерському, то бувало також геть усе чисто сам собі роблю: мундер подер ся — залатаю, притупея розпоролась — зашию, — каже підпрапор.

— Тесть сім рублів дав за ту гардеробу, — не слухаючи гостя, говорить господар — прилічіть ще сюди тих дві сороківки, що у переробці мені пособляв москаль і котрі за те дісталиєсь йому... Не дорого, а за те всю річ на свій лад повернув.

Затичка кілька раз ще поривав ся, щоб і собі похвалитись чимсь небудь, але господар такого богацько мав ще дечого сказати гостеві, що сей уже тільки слухав і про власну балачку перестав турбувати ся. Нарешті, Затичка втомив ся, слухаючи; до того, знесилений був довгою дорогою, бо ще до станції Широкої, де він спіткав ся з штабскапітаном, він їхав залізницею пять день; і з того підпрапор позіхнув, затулюючи рота жменею... Господар не помічає того, що гієть хоче спати, ще „пливе у смачній балацці“... Затичка обвів очима по хаті, запевнив ся, що тут тільки три покої... Зайвого ліжка ніде не видно...

Спати на ганачі в гостині — коротко й страшно, бо там дуже чисто, а він, підпрапор, може насьмітити.

— Я, вибачайте, постелю вам отут, — каже хазяїн, — нарешті угадуючи гостеві думки і вказав на довгу скриню, що стояла у їдальні, — я, як був командиром нестрєвої роти — нарочно зробив сю скриню, — випукла вона зверху за тим, щоб у дорозі дощ не попадав кріз щелини в середину... А через що зручно: випала мені дорога — повну речей нагачу; приїду кудись на нове місце, нема спати на чому, от уже з цієї скрині у мене й вийшло ліжко розкішне... Щоб не звалити ся вам — по боках ми підмостимо шинелі, а ще зверху — рядом застелимо — добре спати мете!..

— А своє ліжко маєте, щоб на ньому спати тоді, як наймете квартиру? — спитавсь господар тоді, як той вяло чавкав ротом біля головатенької кістки.

— Ще не маю, — відказав той, соромлячись признати ся, що зараз у нього за душею усіх грошей тільки дві сотоківки.

— От у мене є таке ліжко, що я його справив по первах у нестрєвій роті... Тепер воно стоїть на горищі... Я вам його можу на виплат продати за пять рублів, — сказав господар, присів на стільчик, кришку помовчав, дождаючись відповіді... Підпрапор чомусь не знаходив, що сказати-б на те ротному...

— Я як подучу місячну платню, то можу зараз і віддати вам, — нарешті сказав гість.

Господар ніби не чує тієї відповіді, схопив ся, побіг до спальні, побув там трошки, а далі звідти почуло ся, як два рази щось там знову цмокнуло ся... Хвилини за п'ять Брудер повернув ся, жменю втираючи рот.

— Отсе моя, що на дощ, а сю у вістового позичив, бо нова, не дуже москалем смердить, — каже господар до гостя, показуючи тому дві нові шинелі, що їх зараз-же приніс з собою...

Потім ліжко хутко було готове, а штабскапітан у десяте припросив підпрапора, не мати його за начальника, а бути як дома, розбиратись, та мерщій спати лягати...

Підпрапор справді розібрав ся, ліг на скрині, а господар присів з краечку на його ліжку, — хоч по верхкам бажає мерщій закінчити слухачеві оповідання про своє жите, про всі пригоди, які спіткали його у світі. Затиччі хоч і дуже хочеть ся спати, а все-ж таки радий, бо справді якось усе гарно виходить: от і офіцер біля нього сидить, а проте ніби ся людина справді зовсім не начальник йому, а так собі якесь щире серце, котре перед ним, підпрапором, роспанахує свою душу... І все-ж так гарно складало ся у Брудеровім життю, одно тільки те і зле, що його брат, „той, що пустив свої дві тисячі у тру-

бу“, десь собі придбав погану слабість... Затичка пильно прислухав ся до сього оповідання і йому стало дуже шкода господарського хорого брата, тай справді — гарно ще тее, що сам Брудер якомсь зостав ся здоровий, хоч кому-ж не відомо і тее, що кождий офіцер, котрий був у Болгарії — звідти „щось приніс“... Та Брудер і не міг нічого поганого звідти принести, бо він страшенно любить свою дружину...

— Що-ж, — каже штабскапітан далі, — воно і в мене дітки вимирають, але не я винем, а дружина, бо вона від власних батьків принесла золотуху... Про те — я не шкодую гроший на жіничні ліки, особливо як брати їх по трошки, що місяця, від платні; от і торік навідкладав сто рублів, тай утелющив на дружину... Те-ж і тепер відкладаю — і вони ж на неї підуть, бо зайвих гроший де візьмеш, а три з половиною тисячі — стовб, поруш хоч рубля, розминуть ся хутко!...

Затичка зовсім знесилений слухає і дечого не може второпати, а очи самі злипають, він силить ся росплющити їх і не може — вії самі опадають... Господар постеріг се, забрав собі лампу, пішов у спальню. Затичка сього не постеріг і навіть кришку забув ся, а далі вже у сні сам у себе питав:

„Чому-ж сей музичний голос ротно-го вже не грає так. як спершу він грав, іно бовкає?... Його речи так бовкають

у мій мозок, немов молоток у ковало... Тай здорово-ж гуде моя голова, мов сама вона — дзвін; а дзвонить за тим, що мій ротний усяку копійку віддасть москалеви... Чужого собі не візьме... — Ти любиш саадата, — далі про себе міркує Затичка, а я йому власну душу віддам, бо й я-ж не поганий, і в мене є серце — правдиве, всно не згірш за твое... То й досі тільки ти говорив правду, а я мовчав, так ось тобі моя правда: Мої тато бувало гарно правлять Божу службу — за те селяни їх дуже хвалили... Я прислухаюсь до тії похвали і мою душу зворушують такі мрії: не хочу я бути попом, бо він у рясі ходить; виросту — на клиросі співати-му басом... Про всіх слухачів байдуже мені, бо бас мій чудовий — з Богом розмову веде!... Кожде до нього вслухається — пильнійше Богу молить ся... Панночки, а їх тут сила була, плачуть... Я почав підростати, у бурсу віддали.. То поки ще дома був, їздив на степ, а в бурсу попав, ні кроку звідтиль... Перейшов у семинарію, теж не пускають... Я-ж, о Боже мій милий, як волю любив! Раз по обіді нас невеличкий гурток узяв тай утік кріз семинарський паркан до ліса... Інспектор піймав — нас сім чоловіка разом прогнали... Потому батьки мене гризли за невдатну науку, а мати зроду не жаліла... Тяжко жити у світі без ласки!...

Тут Затичка розніжив ся і йому

Здало ся, що ротний схилив ся до нього і хоче його, бідного Затичку, приголубити. У підрапора закапали сльози і він ніби ніжно склонив ся на груди до ротного і своєю рукою обвив шию Брудера... Ротний ніби-то хотів примоститись, щоб зручнійше приголубити підрапора, але сей схибнув ся і раптом полетів у якесь велике провалля... Через хвилину стямився, придивив ся — шинеля зпід боків скотила ся, а сам Затичка до власних грудий притискав свое-ж одіяло.

Далі підрапор помацки поладнав свое ліжко і знову ліг, тільки потім спало ся не дуже, усе чомусь лупав очима, на вікна позиравав... коли-ж ще довго на дворі було темно... На останці знову задрімав, а дупнувши очима, побачив, що чоботи його вже стоять біля ліжка, на дворі-ж сіріло.

Підрапор схопив ся, зібрав свою постіль, одяг ся, умив ся і градькома напочіпки подивив ся до віконця, як ось разом зі спальні розчинили ся двері, а звідти уже теж одітий Брудер оказав ся :

— А ви вже й устали!

— Не сплю годин зо дві, — збредхав підрапор.

— Гей, та з вами заспати не можна!... Се виходить, що ви й до роти бігати-мете раненько... І як се до речі: Я грішний часом засплю... З вас буде щирий служака.

— У нас у юнкерському усі юнкері встають у шостій годині; я

був за начальника відділу, то мусів у-
ставати о четвертій годині, щоб муні-
цию кожного юнкера заздалегідь пере-
глядіти та чи нема на казанках, що бі-
ля ранців, пилу... За се особливе нас
„дули“ страшенно.

— Се гарно, — каже господар, —
нема що журити ся — у нас є до чого
рук побласти... Клименко не здатний до
праці, а через те з новобранцями дове-
ло ся-б мені самому порати ся, але на
що я вам буду заважати — ви молоді
— енергії досить... Тепер новобранці
всі ваші, що хоче, те з ними й робить,
я вам даю віри!...

Від щастя у підпоранора заблищали
очи і ввесь він задріжав, душа його за-
раз сама полетіла-б до казармів, щоб
там робити „ружейні прийоми“, марши-
рувати — та так міцно ставити ногу,
щоб аж уростала в землю!...

Господар постеріг гостеві мрії, але
щоб кришку спинити жадання того, він
раптом перевів розмову на що инче:

— А шаблюку дамаську ви бачили
в мене? — разом спитав ся Брудер у
підпоранора.

Той похитав головою, що, мов, не
бачив.

Господар пішов до спальні, виніс
звідти шаблюку.

— Ще — каже він — за батька,
офіцер приїхав з Кавказу та в нашому
місті й заслаб. У нашого тата на борг
брали йому лікарства... Потім той офіцер

узяв тай умер, а дружина його сю шаблю нам віддала за лікарства... Ще й більш була винна та вже простили, бо дуже бідна...

По сьому оповіданю Брудер кришку, як звичайно, помовчав, потім гукнув до москаля, щоб той давав самовара.

— Мені здаєть ся, сей вугол, котрого ви носите, збільшений проти закона, — сказав осьміхаючись Брудер до підпрапора; а сей соромливо почав ховати руку, бо справді чина собі на лівому рукаві у мундірі дуже збільшив.

Щоб загладити неприємність, господар спитав ся ласкавенько у підпрапора:

— А власних мундірів маєте богацько?

— Одного — відказав той.

— А в мене два мундіри, а сурдутів маю аж три: один, що ще ні разу не зодяганий, другого — на баль одягаю, у третьому — що дня ходжу... А четвертий (я забув, є ще й четвертий) „так собі“ — старевький.

Брудер ще від учора постеріг тее, що Затичці було однаково, чи він, Брудер, перескакує у розмові з одної мети на другу чи ні... А підпрапор усе ввічливо вислухував і з усієї мови ротного хоч по трохи чим небудь користував ся „на колись то“.

— Крім відомої шафи дружина одержала від свого тата ще й двісті рублів гроший, дванадцятку сорочок, стіль-

ки-ж спідниць, та того, про що не кажуть „при дамах“... І хусточок з мережечками, та деяку иячу дешицю... І все те, щоб знала дружина, що власне сі речі принесла вона, — говорив Брудер далі — я умисне завів у окремий список. Коли, хай Бог боронить, умре дружина і по ній не зостанеться дитинки, то всі, які на той час мати-муться жіничині речі, цілими я верну тєстьови; як же подерло ся щось, то вибачайте, люди добрі, я тут не винен... Коли-ж Господь так захоче, що діти будуть живі, то теж вибачайте, бо все те вже не тєстьове, а дитяче... А коли-б вам знати усю правду, то жінка від своєї мами на посаг мала не футро, а так собі — біс батька зна' що, я сам справив їй ось бачте яке футро. — При сьому Брудер відчинив випуклу скриню, дістав з неї лисяче, оксамітом вкрите жіноцьке футро, напахане нафталіною, і показує.

— От у моєї мами теж є два футра, тільки одно дістало ся їй від бабуні, але, щоб їх обережувати від мілі — то отсе весною кладуть їх на горище, у окрему скриню, й перетрушують мархоткою та перцем червоним... Мархотка хутче вивітрюєть ся; коли носиш річ — вона не смердіти ме так, як нафталінована...

Самовар уже шипів на столі, Брудер дістав чай, запарює; далі вийняв чотири шклянки, стільки-ж мисочок та всяких инчих речий, які звичайно пода-

ють ся при чаю у порядних людей; про кожду з сих речей господар докладно оповіщав гостя, звідки вона і яким робом до нього попала ся... Поклавши-ж біля кожного прибору по мережаній, дуже вальненській серветці, Брудер відрізав з хліба, „що пік ся дома, бо базарним — можна заразити ся“, чотири тоненькі однакові шматочки, тоненько понамащував їх маслом, „що дома билось“, поклав ті кусочки на талірочки біля приборів, а кришки, які zostали ся від різки хліба, збирав по одній і кидав собі до рота:

— А барини скоро прийде? — спитав Брудер у денчика, що зі спальні вийшов на палцях, несучи до шафки чайну ложечку.

— Саме мамка кормить Бобика, то пані по часах дивлять ся.

— От погано, у дружини власного молока бракує... Хоч нам якось щастить: знайшла ся дешева мамка, та ще як гарно: сієї осени в неї чоловіка погнади у салдати аж за Варшаву, а дитинка її вмерла... Мій Бобик нічого собі — жвавенький.

Брудер не вспів ще розказати гостеві про те, що хоч його жінка й католичка, а про те се йому нічого не шкодить, як ось і сама пані Брудериха з'явилась зі спальні — висока, струмчаста, з невеличкою головою, кришку, задертим носом, гордим виразом у сірих очах і дуже вродлива. З роду їй було

не більш двадцяти пяти літ. Пані вела за ручку маленьку дівчинку з переляканим поглядом на ангелячому обличчі... Брудер підбіг до дружини, обхопив її, поцілував; узяв на руки, по хаті крутнув і знову упився цілунком...

Очевидяче кожному, які тут щасливі!...

— Дуся, познайомся з нашим гостем, — пізно промовив чоловік до дружини.

— Моя стара, — разом звернувся він до Затички.

Той несміло повитався з панею. Далі батьки поставили дівчинку — Зіну проти ікони навколяшки — воно склало рученята, як янгелятко... Як от вони Бозю благають за когось з людей... Її помолили. Потім, як звичайно, Зіна поцілувала батьків у руку, ті її відцілювали. Далі дівчинка поробила гімнастики по москальському... — А ось господар, сїдаючи з усіма до столу, трошки піддержав дружину на колїнах... Далі, подруже ще раз любенько собі поцілувалося...

По гербаті Зіна поспівала салдатських пісень, та „Прокинувсь чумаць в ранці“, а там прийшла мамка і забрала малу до спалні. А господар ще раз поцілувавши паню, порадив їй хутче іти з денчиком-Семеном на торг, бо чим раніш вона вийде, тим менше порозкупують другі те, що треба на їжу. А

щоб господиня не загрузла у мійському болоті, чоловік сам назув їй свої чоботи, а та щасливо усміхалась і вдячно крутнула господаря за носа; він губами піймав її ручку і поцілував з запалом...

Опять гість і господар zostались самі у хаті.

— Отсе, каже Брудер, буде тому з тиждень, як я дістав пару незвичайно великих курій; горе одно — дзьоби мають такі великі, що кожного маленького зерняти, яке даєть ся їм на їжу, самі вони не вміють на землі збирати, за тим і доводить ся пшоно класти у мішечок і в ньому зробити дірочку, — хай дзьобають собі!... Жадна зернинка не пропаде.

— У нашій стороні пшоно дороге, за тим курій годують пшеницею, а щоб несущі були, по троху дають вівса, — каже Затичка.

— Курку я сам люблю „поглядіти“, особливе з вечера; тим гарно, що заздегідь уже знаєш, що сього яйця жадна слуга не вкраде...

— А я теж бувало дома господарюю, от часом куліш варю, як бувало з косарями поїдемо на степ.

— А я дуже люблю варити повидла... І що ви собі думаєте, найкрасші вони виходять, як варити їх без цукру, довше продержуть ся, особливо з вишень...

— Дивно, — каже Затичка, — а я сього й не знав... Як будете варити, коли дозволите, повчу ся і собі.

— Навпаки, з радістю, — відповів ротний і кришку задумав ся, а далі ніби про себе, журливо додав :

— Що мене, що мене обходить, так се тее, що я не маю собі у власній роті справедливого помічника...

Підпрапор пильно подивив ся у вічи ротного, а той і так добре знав, що його справедливий помічник — ось перед ним!...

Виходило, побалакали без слів.

Приємно помовчали обидва... Далі господар пішов до господи, а гість мимоволі чомусь і собі посунув ся за ним і почуває він себе вже красше, ніж у батька свого дома. Брудер відімкнув у комоди шуфлядку, вийняв звідти деякі речі, а Затичка пособляє йому їх розкладувати.

— Отсе мое, а се її золото, — каже господар, — а ще ось два наполеоніди, що zostались з війни — з них пороблять ся перстені, як Зіна віддаватиметь ся... Ну, а сї три хрестики ті самі, що діти одержали з хрестин... Третій з тії дівчинки, що вмерла... Ці терезки з батькової аптики, вони такі правдиві, що яку-б малу річ на них не зважив, помилки не буде жадної, бо ось ті речі, що їх жадне не носить — ваги ніколи не теряють — чи на ту, чи на другу шальку покласти їх... Не буде помилки й проти запису, що ось у папірках з того часу, як кожда річ прибувала у хату... Переклади все те на курс, що

був до війни — на золоті зарібок, а тепер — страта; зверни-ж усе те на папірові гроші — у купі з стовбom раз у Брудера буде чотири тисячи з хвостиком...

За такою розмовою ротний з підпрапором не огляділись, як і господиня повернула ся з торгу. Брудер повітавшись з дружиною цілунком, кришку поганьбив її за те, що вона без нього зняла заболочені чоботи. Далі чоловік сів на стільчику, а дружина у нього на колінах і почали суміжно вилічувати, чого й скільки сьогодні куплено на торзі... Усе гарно виходило, усе дешево купувалось, хіба що за сметану тільки „переборщила“ — дарешне стеряла на ній не менш від десятки, бо чоловік же за жінкою не раз помічав, що вона часом не вміє виторгувати...

— Що-ж, дуся, — закінчив Брудер, — сама себе не жалієш, бо всі такі гроші, котрі ти даремно розвієш, — тобі-ж здали ся-б на діви.

По сій мові, щоб ті люди, які на той час могли слухати сю балачку, не подумали того, що тут може бути якась небудь сварка, а що се так собі, то хіба не очевидяче з того, що не чоловік жінку, а вже вона його пригортає до себе на власних колінах... А що се подруже справді кохаєть ся собі, та за ти другому так зробило очима, що від суміжного щастя вони обое зараз готові умерти!...

— Як гарно, серденько, — зжахнув ся Брудер, — що я, а не хтось инчий першим помітив у тебе распороту сукню... Чекай-но, мені самому зручніше буде зашити її прямо на тобі...

— А тепер, — сказав чоловік до дружини потому, як уже полатав подерте, — ти, дусьо, іди до кухні, бо щоб часом без тебе слуги не порозтаскували того, що готувати меть ся на обід.

— А ми з вами, — каже ротний, звернувшись до підпрапора, дістаючи шитвову машину, — кришку пограємось. Адже всяку білизну на себе, „на неї“, на діти у нас красше за мене жадне не пошие.

Далі господар дістав із скрині сувій полотна, розпростер частину з нього на ідальнім столі, а поверху полотна поклав жінчину сорочку і попросив, щоб гість подержав ту паровицю з одного боку, а з другого Брудерови буде зручніше кроїти...

Відрізавши ножицями, де було треба, ротний зметав і почав направляти полотно під машиневу голку, а підпрапор крутить за ручку від колеса...

— Усе гарно, усе гарно, — каже господар — тільки і сам не знаю, що маю робити у Божому сьвітї: Клименко п'яниця, а Скрицький хоч і не вживає горілки, але-ж по ночах у карти „репї жеть ся“, а в день усе чай, усе чай не, та одно знай — під рушником витирає — службу зовсім занехав, з того в

мене й ротна школа нічємна... А влетить найбільше від начальства кому, як не мені...

— А чи не можна би так, щоб от хоч-би одному комусь зраня вчити новобранців, а по обіді займатись з ротньою школою? — спитав ся підпрапор.

— Троща хоч і не моєї роти, а хитрий і ябеда, — про́довжує свої мрії Брудер, не звертаючи уваги на запитання підпрапора, — та ще у моїй роті нічого собі, а ось візьміть ви четверту роту: сам капітан Бабуля ніколи не ходить на вчення, а хоч би й ходив, його рота ніколи не вміти-ме марширувати... Обережуйтесь, щоб у купі з ним вас вони на свій лад не звернули...

Сі речі вражають Затичку в серце образою: адже він ніколи не може слухатись таких товаришів, як от Клименко, Скрицький, Троща, Бабуля... Душа ж його незвичайно висша за їхню... І він жадає про се зараз-же сказати своєму любому ротному, але якось не хватає духу узяти та так таки разом і оповістити, що мов пити горілку йому зрада не доводило ся, а чаю ураз більш від двох склянок ніяк не випе... У карти грати — боїть ся програтись... А хитрим ніколи не буде!... — Він сам що дня до обіду буде на муштрі з новобранцями, а по обіді вчить-ме грамоти москалів у ротній школі... А рота марширувати-ме в нього отак: лівий хланок, не отставай, середина — не вици-

рай!... Усі держіть голови в гору, кождь людина за п'ятнадцять кроків уперед себе очи у землю віпри!... Тримайтесь струною!... Висше ногу, ширше крок!... Раз-два!... Раз-два!...

А начальник побачив та :

— Харашо ребята-а-а-о-о-о!...

— Раді старать ся, Ваше Пресходительство!!!

— Підпрапорчика Затичку на офіцера призвести!!.. — кричить начальник .

— Покорнійше благодарю, Ваше Пресходительство!!! — Левай!... левай!! левай!!!... А не кульгай, бісова дичина! Та разом — тиць піхвою в спину від сталого жида!...

Трайні славам трубам —

Ми драли ся з галавам...

Бр-р-р-р!!! Хіт-ті-ті!!!

Ох-ох-ох!!!!...

Житомир, 1898 р.

Л і т с т о н .

I.

— Пане, Харитон прийшов, — сказав льокай Стасько до свого пана Семена Кириловича, що був управителем великої гуральні, котра стояла біля містечка Клепачів на низині над річкою Гнилицею.

Семен Кирилович суворим поглядом скинув на Стаська, мовчки відвернув ся і незадоволено сказав:

— Хай увійде сюди...

У кімнату всунув ся качиною ходою маленький чоловічок, котрий, не дожидаючись того, щоб хтось там у нього щось спитав ся і з сього боку особливо боячись Семена Кириловича, черший заговорив сам тоненьким голосом і мішаною мовою тієї місцевости, що на межі „кацапії“, „лапацонії“ та „хахляндії“, і в тому голоску кожде повинно було вчувати: „Не бачте, мов, Семене Кириловичу, як я бою ся вас, адже-ж ви на те й грізний такий, щоб вас усі бояли ся“... — І разом же оченята чоловічка бігали і дуже про себе сьміяли ся з усього, що ось було навкруги.

— Пане, там у сахарне міне не примають, — почав чоловічок. — Кажуть, шоб я ад вас принес їм записку, шо от мов вже ви міне расчитали.

— Геть до канторщика Петра Васильовича, він напише!

Харитон вийшов, а Семен Кирилович скинув за ним у слід такий погляд, з котрого кождий повинен був знати тее, шо управитель на Харитона щось мае.

— За що се ви гоните свого сторожа? — спитав ся Клепачівський почтмейстер, шо прийшов до Семена Кириловича за тим, шоб погостювать і разом же добре попоїсти, бо управитель кожного умів нагодувати.

— А ви й досі хіба не чули?! — здивував ся Семен Кирилович, — не проганяю, а сам кидає, на сахарню йде.. Там він двацять пять лїт „золото“ возив, а в мене на гуральні просто рахував півтора року, але сю остатню службу Харитон лічить для себе за велику зневагу. Ну, тепер і вертаєть ся знову на збільшення служби... — Де ж пак на збільшення, — кришку передихнувши іронїзував Семен Кирилович, — у день спить, прийшла ніч — „золото“ возить.. Як же по дню не спить, то з хати в хату бігає по панах — улещує кождому.. Дещо нового почує, зараз же по всіх усюдах рознесе та ще й свою дещицю прибреше... Звичайно, як-би я сам його

відправив від себе, то вже на сахарні не прийняли-б! — Образливо закінчив Семен Кирилович.

— Ет, чудака тай годі! — знову сказав управитель. — Отсе прийде до Марії Гнатівни, дочки головного управителя, кричить: „Марія Гнатавна, пиши листа да маей жани!... Але чаго дивишся на мене: пиши листа да жани!... Строга пиши, хай відає тее, шо я в неї велике начальства!... Ось я, каже, послаю десять рубльов, хай за них купить: на руб муки, руб їй на сподніцу... Там, податі хай аднесе, а руб, кали застають це, пускай моцна тримая!“

Он який великий двір біля клепацівської гуральні і він увесь навкруги обведений височезним дубовим парканом, щоб з двору через нього нічого не можна було вкрасти. Той двір у середині розбитий на кілька частин: дрова окремо далеко у стосах, що біля них же гори тієї клепки, з котрої вироблюють бочки, щоб у них виправляти шпирг на желізницю. Біля кленок відгорожено сторчастими дровами кавалок землі — тут Семена Кириловича дині ростуть. Сі дині усяке їло й хвалило.

Коли стати у тій залізній брамі (що тільки одна й вела у великий гуральняний двір) тоді як у ній не товплять ся підводи, то, скинувши оком на двір, можна побачити, що всі будинки вже занадто хитро поставлені; з них одно крило сама гуральня, камяниця

біля самої Гнилиці; ліворуч — яма з трьома цмоками, що з неї брагу помпують у бочки, щоб для худоби розвести її по економіях добродія Макогоненка, володарника усіх сих маєтків. Біля огороженої ями, навкруги підводи колесами витовкли яму, зробило ся велике багно. Друге крило — при гамазеї, а прямо проти гуральні — хати: бондарня, мешкання клюшника Каленика, винокура „Карлушки“, котрого пропасниця розбирає ще тоді, як він за пів милі побачив Семена Кириловича. А сей остатній добродій мешкає в окремому домку сього-ж крила. Ганочок управителів поріс диким виноградом, а навколо хатки гарненький садочок, що кождому, хто-б не приїхав на гуральню, його господар сам показує, додаючи при тому: „от за дванайцять літ якого розвів, а мешкаю тут 24 роки — шкодую, чому відразу не завів собі на сьому місці садка, більше-б з нього користи мав... Хоч я не шкодую, як він комусь инчому по мені дістанеть ся... Адже так?“ — перепитає врешті у слухача. Біля самої брами ще окремий домок — у ньому мешкає лютий ворог Семена Кириловича й усіх добрих служаків добродія Макогоненка — німець-левізор.

Місце від гуральні до Семена Кириловичевого мешкання буде завширшки кроків з 250, та довжиною з 350. Сей майдан Харитон величає — „мій лиман“,

Так буває тоді, коли Семен Кирилович дома, як Харитон не спить; але-ж хай тільки управитель поїде у гості та забавить ся, ну, тут уже хоч як, а Харитон улучить хвилину, залізе у бурянець, що поріс у „лимані“, біля начальницької хати, лежить, прислухаючись до кожного стуку, сподіваючись, що то їде „він — грізний...“

Не долержав — закуняв.

— Сто-о-о-рож!!! — пішов грізний гук по „лиману“.

Мовчать!...

Семен Кирилович в жарт розсердив ся і заревів несамовито :

— Сто-о-о-рож!... Сто-о-о-рож!!!
Сто-о-о-рож!!!

Харитон прокинув ся, мовчки сховив ся, зігнувшись, крадькома мерщій побіг за двісті кроків — до гуральні, обійшов поза нею, поважно впливає ізза кам'яниці „на лиман...“

Хоч Семена Кириловичевого голоса вже давно не чути, про те Харитон тільки тепер починає бігти на начальників гук і вїби то й справді з переляку кричить :

— Чаво!.. Чааво!!!.. Чаааво!!!

А управитель уже й собі перелякав ся і з того спиняє підданного :

— Мовчи!... Мовчи!!!.. Мовчи!!!

Далі виходить так, що Семен Кирилович відхлинули кришку від того ляку, покірливо питають :

— Так де, де се ти був?...

— А я он-там поза гуральною ходив, стеріг.

— А чом же ти відразу не біг, як я тебе кликав?

— Коли-ж не чутно!...

На сей великий рейвах вибіг з хати розібраний Каленик, босий стоїть перед управителем, перелякано мнеть ся з одної ноги на другу...

— Каленик, — гукнув до нього Семен Кирилович, — ступай за гуральною!

Той пішов, Харитон порвав ся й собі втікти від начальника.

— Ні, ти тут стій! — крикнув до нього Семен Кирилович. — Харитон похнюпив ся.

Каленик за камяницею і управитель загув:

— Сто-о-о-рож!!!

— Чооогооо?!! — загугнявило за гуральною.

— Сто-о-о-рож!!...

— Чооогооо?!!! — знов обізвав ся христопродавець.

Семен Кирилович докірливо хитає головою.

Сторож засоромив ся... Похнюпивши голову, стоїть мовчки, вислухує жалкі речи свого начальника доти, поки той не піде спати, а Харитон вже тоді захитаєть ся до самого ранку по своєму „лиману“.

Теж ніч. Повітка, де мелясова яма... Люди товчуть ся. зливають патоку аж до ранку, порають ся, щоб випорожнити бочки, щоб їхати у Мокринщину. Янківці та інші місця по мелясу.

— Ти хахлацька пика, чого дивиш ся?!... — чути Харитонів бабачий голосок, котрий уже давно постеріг управителя і попасає очима, куди той, по ревізії кузнї, піде.

— А тобі, лапацоньська морда, яке діло? — відказує селянин.

— Як то яке діло?!... Я-ж біля сього приставлений!... — грізно кричить Харитон.

— Та брешеш, Пітстон ти!...

— Як то я брешу... Я тутай служу — я повинен нашого добра доглядати!...

— Батька вашого!...

— Як то не нашого?! Уже коли я тут служу, то значить нашого!... Випарюй бочку, давай усю чисто нашу патоку... Постерегаю тебе, хахлацька пика, ти хочеш залишити у себе в бочці нашу патоку, нею свої конї кормитимеш... Ти — один, там — другий, кожде зоставить собі по пів пуда нашої патоки... Добро хазяйське гарбаєте.. Животики хазяїну підводите?!

І знов мельнув оком на начальника і бігучі Харитонові оченятка благають: „Похваліть мене, Семене Кириловичу, бачте, я достоту командую так саме, як і ви“.

— Та чого ти присідав ся, хай ти скажиш ся, лапацоньська морда!... — огризаєть ся селянин мелясовщик.

— А ти, сякий такий!... — І пішла лайка за хазяйське добро доти, доки Семен Кирилович не скриєть ся у гуральню, або десь инде. — Тут Харитон разом обірвав сварку, зареготав ся про себе, махнув головою і внять побрив „по лиману“.

Ось винокур „Карлушка“ йде до хати з гуральні, по дорозі йому „підкотив ся“ „детка“ (Харитон). „Карлушка“ щось спитав ся у „детки“. Той як пішов говорити, то й кінця тій мові немає!... — А ввічливий старий „Карлушка“ уже давно наближив ся до своєї господи, а про те мусить стояти на дворі, слухати оповідача... Таки не втерпів винокур, пішов до покою, не дослухавши краю Харитоновій мові; а той усе говорить і говорить на вітер свою мову, кінчає, махає цїпком...

II.

Годин за дві по тому, як сторож приходив до Семена Кириловича по записку, купка людей з мелясовщиків, брагочовізів та тих, що везуть шпирт до залізниці — посеред „Лиману“ обаранила „дядю“ Харитона — „Пітстона“, або, як він сам себе величає „детку“ (ді-дуню). Сьогодні він кришку веселіший, ніж завжди, бо вже зі своїми двома під-

даними, що вкупі з ними на сахарні возити-мутъ „золото“, на radoщах поча-стувались.

Там межи людьми Харитон у зрості не побільшав від того щастя, що сьогодні він запопав для себе, відібравши таку почесну службу, — він і тепер зостав ся не більшим ніж два гаршини від землі. Лице довгеньке, гостреньке-маленьке, менче ніж воно повинно бути і на такому малому тулубиську. Даєте йому трийцять п'ять літ... Як-же скажете, що ся людина має п'ятдесятп'ять літ, то теж не буде помилки. Клинчаста червонувата борідка, такі-ж вуса, а все лице вже занадто червоне з моршками біля сірих, маленьких лисячих хитруватих оченяток. Вдача невимовно весела і невгаваючи балакуча! — Про що-б Харитон не заговорив — він зараз-же величає себе дурнем і з себо-ж глузує, але в сьому глузуваню почуваете, як з вас дуже кепкують!

Про власну дирчасту шапку, що кріз неї зверху виглядає шматок волося з голови, Харитон каже:

— У мене шапка-бирка — пітстон — двайцять один рік носю...

Придивитесь і справді побачите — вона з колишнього підробленого баранця, давно вже зробилась ганчірчастим капсулем, із-за котрого Харитона й прозвали „Пітстоном“. На шиї — з колишньої виличезної хустки — намотаний грубий засмальцований хамут. — Жадне

не пізнає, який тут був колір. — Паровиця з двох кожухів: з них спідній — ніби-б то оперезаний клаптем червоного пояса, за котрим теліпають ся якісь нікчемні брудні ганчірки, а верхній оповитий розклоченим мотузком. Хоч сі обидва кожухи разом-же й роздягнені — за ними розхрістані груди... На ногах бовтають ся повстаники, що колись вони були пообшивані кожею, а тепер — товар подер ся, головки-ж повстаників біля халів попротирались — теліпають ся на волосинках...

Пітстон дуже радий тому, що сьогодні люде так цікавлять ся ним, що на нього так пильно усі задивляють ся, жартують з ним... Адже сьогодні їм можна жартувати, бо зараз он, бачте, ца-стя навкруги!...

— Харитоне, потанцюй! — крикнули з гурту.

— А що-ж, не вмію?... Гляди!... — І лівою рукою Харитон спер ся на ціпок, стоячи на одній нозі, другою-ж виробля викрутаси без слів, разом-же без слів вигукуючи, певне щось дуже веселе!...

— Та ти лапацон! — хтось шпигає його з гурту.

— Пітстон! — кричить другий.

Тому однаково — своєї знай танцює!...

— Хлопці, він відьмак! — жартує новий із громади.

— У Харитона хвіст! — підтримав ще один.

Харитон став, як укопаний! При-
слухаєть ся...

— Вона, ся Литва уся з хвостами...
додають олії...

— Хто, я з хвостом?! У мене нема
жадного хвоста!... — лякливо ображуєть
ся Пітстон.

— А ну, ну, розгорни но краще
свою коожушину — у тебе хвіст!...

— На, гляди у мене нема хвоста!
— суворо репетує „детка“, справді від-
вертаючи поли коожухів.

— Го-го-го! — заревла громада,
лягаючи, бо з-заду, зпід очкура у „Піт-
стона“ висів клопоть засмальцьованої
сорочки.

Харитон, соромлячись, відвернув ся,
підправляє свое манатте...

— Що се ви, „детка“, кидаєте нас?
— спитав ся старий „Карлушка“, набли-
жаючись до щасливої громади.

— Звинїть, пане, дякую вам за
службу... Не слуга вже я ваш... Туди
мене кличуть... Я там потрібен, — до-
дав „Пітстон“, рукою вказуючи на са-
харню, — там приходу десять карбо-
ванців на місяць, а до того — по дві
сороківки з панського димаря... Копійка
там виспа... А тут що? Усього на всьо-
го — одинайцять карбованців, а більше,
то дзуськи!... Ні, тут не покуриш... Я
тут катінарміс, а там — генерал! „зда-
бней“ там...

Харитона ще більше обаранили. А він хоч і радий тому, що на нього усі дивлять ся, про те-ж — сьогодні ся людина получила збільшення у службі — начальником себе почуває, то вже воно якось би й не до речі, щоб звичайвенькі людці могли глузувати з такої особи!.. Ну, а все-ж, де наше не пропадало!

— Пане, я-б вам тут потанцював, ну, сила народу, тай злогого пожалуєте мені на чарку... Та ще й те уявіть собі: тут геть чисто всі лаяли мене... Я був найвиспий, а вони мене лаяли... Гі, гі! — і мудро кругнув головою, сьмішливими оченятками глянув у бік, на хату, „де жили“ Семен Кирилович. Справді лукавий погляд Пітстонів Карлушка постеріг, як того сам Харитон бажав.

— Кажі, нема що боятись — підбадьорює винокур. — Пітстон разом осьміливсь:

— Уявіть собі Семена Кириловича: кричать: Харитон! — При сьому „детка“ грізно захищав, підроблюючись під управительового баса.

— „Я-а-а!“ — Сам-же й відказує собі Пітстон, але вже власним голоском.

— Де ти був?!

— Слушаю.

— Де ти був?!

— Слушаю.

— Де ти був?! — А я йому:

— Слушааааю! — Ну, Семен Кирилович звісно, ек розлютують ся на мое

„слушаю“, ди ек талапнуть дверима, то аж клямка з них відлетіла, ди ек крикнуть:

— Йолоп!... Йому ек чоловіку говориш, а він ек байло!

— І правда, бо звісно я, Харитон, мужик, дурень... Я дурень, я нічого не розумію, — додав „Пітстон“ і опять яхидно моргнув до пана винокура.

— Чого, чого ви на мене дивитесь?! — разом закричав Харитон до громади, — Даремне те, що сьогодні я у „капця“, завтра узую чоботи, покажу вам прахтику!... А танцювати тут за тим не буду більш, що хоч я й хахлацьку маю душу, но тіло мое доказує, що я з лапацнів!

В течії сеї розмови до громади наблизився канторщик Петро Васильович, котрий у купі з усіма теж уже підходить Пітстона:

— А ну, ну, детка Харитон, розкажи, як то ти за начальника був.

Харитон ніби прокашляв ся, щоб то говорити поважно, як то належить ся й справді по людськи від такої почесної особи, але якийсь громадянин злегенька смикнув його за той пучечок волося, що вибив ся на маківці крізь „пітстона“. Харитон зняв шапку, пригладив волося і придавив його „пітстоном“ так, щоб воно не телпало ся... Очима пошуквав образника — не найшов. Громада весела — хихикала... Пітстон на неї жадної уваги...

— Що говорити, — забалакав він до самих Петра Васильовича, до „Карлушки“ — була і в мене прахтика: що року по дві сорочки одержував, а коли прийде Паска, сам главноуправитель, Гнат Панасович, дарує мені рубля.. Цілий рік ні копійчки не дасть, а тут тобі разом: сорочку дасть його дочка, а рубля він сам... А мені що хіба тяжко: власну роботу скінчив, до головного у кухню пішов, дров йому наносив, на пошту сходив, а мені за се що дня куховарка дасть борщу „похльобать“, а нарешті, звісно, за рік і рубля заслужиш..

— Та не дочка, а „сам“ вносить того рубля, — ягідно додають разом кілька мелясовщиків.

— А раз та подарували мені Гнат Панасович капелюха, — не звертаючи уваги на дратунів, оповідає Харитон далі: я повісив його на дверях у хаті..

— Його хата паскудник — підправляє молодий жартливий голос з тих громадян, що ніяк не дотовплять ся до середини цікавого кругу.

— У паскуднику повісив, — вигукує ще хтось.

— А хоч би й у паскуднику, — спинає громаду канторщик.

— Ой ні, Петре Васильовичу, у хаті повісив, — образив ся Пітстон, — ну, а покоївка змовившись з льокайом,

україна, — оповідає Харитон про свою пригоду далі. — Тоді директорів помічник подарував уже мені власного капелюха... Украли й того... На моє щасте був тут саадат денчик, він мені подарував кепку з новою кокардою, а синь головного, такий великий, бравий офіцер, подарував мені свого білого кителя...

Громада стишила ся, зацікавила ся.

— Ну, звісно, гулянка, їдуть у ліс під село Нявчинці, а за найстаршого, звісно, мене обирають: шклянки, самовар, обрусі — геть усе чисто припоручають мені. А я прихрантував ся: сорочка на мені біла, кепка біла-біла, кокарда на ній, китель — та й той білий!... Вертаюсь з ліса, сидю, розвалив ся на возі, ну прямо, як справедливий катінарміс!... Зараз на брамі сторож побачив, перелякав ся, шапку скинув, стоїть, трусить ся... Далі бугалтер... Там ще кришку далі нан Вискубайло побачив, собі теж знімає капелюха, кланяється... А далі розгляділись, хто їде, обидва бацнули себе по лобі та — „тптьху, сатана!“ А я сидю собі — ані зморгну!...

Громада щасливо реготалась.

— Е, мені була прахтика! — додав Пітстон і сам, хапаючись у боки, закачав ся від щасливого реготу.

— Харитон, а покажіть но, як ви дістаєте? — перебив конторщик Піт-

стонів сьміх. При сьому Петро Васильович почав нишпорить двома пальцями у себе за коміром, кривлянням вказуючи, що от мов, щось зараз звідти дістане.

— Е, дулічку, в мене кузьок нема, — знову образив ся Пітстон, — зараз під присягу піду, що тепер їх у мене немає... Перш були, а ось уже з десять лїт як нема... От у Семена є, — додав він, вказуючи на веселого браговоза, що більш усіх напирив до середини, — а в мене нема.

— Вибачайте, детка Харитон, я зовсім не про тее, — я кажу: покажіть но, як ви дістаєте ті гроші, що носите їх за коміром?

— О, сьому правда, я ніколи не носю власних грошей у кишенї... Замість гаманця у мене ганчірочка, бачте... На шию мотузком прив'язу — тай за комір... Дешевий гаманчик... — І Харитон дістав ізза коміра клаптик старої, брудної, липкої онучі, розвинув і показав кілька срібних монет.

— За сього гаманчика Митрохван плотник, укупі з своїм зятем хотїли задавить мене... Йшов я вечером до свого товариша, сїв спочити під тином, а вони підійшли, кажуть:

— Давай гроші!

— Нема, — кажу. А вони давай душить!... За карок тримає... мало не на

цілого сажня язик з рота вивалив ся... Цеглиною вдарили... Єк-би не главного помічник, що саме тут нахопив ся, то задушили-б, а то — повтікали... Щоб я не дурний, умів грамоти, списав би все, вратнику обжалував би, а я тільки главному сказав, той спитавсь у свого помічника, як було діло, а помічник, жартуючи, каже :

— Харитон такий сильний, що сам їх усіх побив.

Слухачі лягали від реготу; Харитон же, почуваячи, що глум з нього давно опанував усією громадою, пориваєть ся накивати пятами, коли-ж канторщик не вгаває.

— Пане Харитоне, а з чого ся лага у вас на кожусі... Себто подер ся, чи що?

— Він то й не дер ся, но дирочка маленька була, скажена собака зубами прокусила.

— Та певне-ж вона й вас покусила? — приставав мучитель.

— Ні, мене не кусала, а тільки кожуха й прокусила, ну, а я все-ж таки лічив ся у Кертяна — він не дурно й бере по сороківці з брата... Всі наші лічать ся у нього... Пособляє... І мені, хвала Богу, пособило... І не то, щоб то й трудно було: отсе візьме хліба крайчик, розріже на трое і з сього кожного кавалочка вирізує по три „крумочки...“

Відріже „крумочку“ з вугла — і знов туди-ж утопче... і на три зорі вичитує, а далі дає їсти... Нічого — пособляє...

Пітстон тікає, а кожде смикає його за поли, за ганчірки.. — Харитон кришку передихнув, відбившись від уїдливих, а нарешті з лукавим усміхом у собі, загнув закарлюгу :

— У нашій стороні баби розумні, а у вашій — чоловіки ще розумнійші, але постерегайте, що я вам скажу, панове громада: і ті й другі — дурні великі!...

Дехто почав відставати, розходитись до власних підвід, а Пітстон, завинувши у сього „гаманця“ одинацять грошей, що зараз подарив йому „Карлушка“ на „півбичка“, геть посунув ся до воріт, не теряючи поважности.

— Якого ви, детка, закрою? — кричить йому у слід Петро Васильович.

— Чернігавській губернії, Суразького повіту, волості Заборськія, а заповеду Папагорськагааа! — не здержав той.

— А як ви вітались з покійним нашим дідичем Мартиняном Остаповичем Макогоненком?!... не вгаває мучитель.

У Пітстона щасливо й лукаво розжеврїлись оченятка :

— Адже й Мартинян Остапович були з Чернігавських: отсе йду було, здибаюсь з ними у парку, зараз же скину свого „пітстона“ з голови, стану у хрунт: „Здравія желяю Вашему При-

сходительству !...“ — „Драстуй, драстуй,
падлец, детка!“ — Ет, чина мені не
дають, а то-б і я за чоловіка був !... —
закінчив Пітстон і вже не оглядаючись
і не слухаючи жадних жартів, чим
дужче побіг на сахарню.

М. Черкаси 1898 р.

Похорон.

— То отсе виходить, що навіть ся красуня, наша міська газета „Обметиця“, тільки й надрукувала про нього, що, мов: „Несподівано померший! 7. лютого несподівано вмер (добре несподівано, цілий рік слабував!) старий совітник з губерського правління, колезький совітник Петро Довбня. Вчорашній похорон був вельми пишний. На трумні лежало кілька вінків...“

— Усе?... Кінець?... А де ділось тее, що він був гарний служака, що так ловко знав закони?!... А до кожної ревізії береть ся так, наче-б то він у тій канцелярії, котру ревідував, сам родив ся... Ой, ловко вмів ревідувати!... „Обметиця“ каже: „Похорон був вельми пишний!“... Ще б так не „пишний“! Попереду усієї процесії їхали верхами на однакових конях два пожарні при всьому апараті: на головах величезні шапки з синіми денцями — от не мовби справедливі козаки... шаблюки... а шинелі ремінцем охрещені... У руках-нагаї. Нагаї!... Ними не били, а тільки лякали людей, давали дорогу. Не пошли пожар-

них, кого пошлеш? Москалів?... А дзу-ськи вам панове, ви — штатські, ви „ще сірі“.

Отак собі філософ Штирка, секретар у губерському правленню, сумував, згадуючи про помершого совітника Довбню.

— Що-ж, у місті усякого ховають однаково: везуть його через усі вулиці, що по дорозі до цвинтаря... везуть на марах, убраних китицями... і на колесах... і коні, що везуть мертвого, убрані, і люди, що ідуть „з процесією“ — убрані... Ті, що ховають, часом плачуть, а часом радіють; а сей, що найняв ся поховати „з процесією“, — він завсіди радий, він заробляє...

— Цілу дорогу, аж до церкви, що на цвинтарі, два попи й два диякони читали, а півчі співали... Їх найшли за гроші, вони жалісно за гроші співали... А ті янгели з дерева, що на марах, без гроший мають плаксиві вирази... Ну, а ось уже як тіло у церкві стоїть, помічник справника Крига без гроший співає, дурно співає... І як чудово, із самого черева своїм гарним тенором він видуває „Со святами упокой“... Усяке, хто-б не прислухалось до сього чудового співу, мимоволі у думці гадає: „Боже єдиний, як жалібно!... Як тяжко ридає ся свята душа!... Сій щирій людині, що зостала ся ще кришку пожити у „бренному світі“ — тяжко у серці!...

Його душа розбатовуєть ся: „Чому мене не покладуть у купі з покійником, мені було-б легше!“

Усі прислухають ся до чудового голосу Криги, всі плачуть за ним.. Його сьпів уцуряє у лїве вухо Штирки, і з його очий теж закапали сльози. А в голові філософа, о диво, ся пісня нейтралїзуєть ся, там уже жадної сльозинки немає; та що сльозинки — нема там сумного нічого. „Се Крижине“ со сьвятими — радісне, щасливе!... Мене, каже се „со сьвятими“, мали вже давно зробити справником. Та довелось, приїхав совітник Прикидайло на ревізію до мене у повітову поліційну резираву,.. Прикидайлови самому багато було праці, у поміч запросив товариша Довбню... Ну, й устригнули-ж вони тоді — трийцять девять пунктів на мене вклеїли... От анахтеми! Не будь губернатор добряча душа, прогнали-б із служби!... А справництво? На віки пропало-б!... У пельці й досі стирчать ті трийцять девять пунктів... А як ловко тепер! Торік Прикидайла перевели на Кавказ, там певне і загине, а ти, Петре, мій друже щирій, осьдечки — у труні лежиш... Тепер уже мені дорога чиста, викерую на справника... Ти мене не бачив мертвим, а я тебе бачу... Ось ми тебе зараз у землю закопаємо!...

— Гетьте, гетьте! — розштовхує поліцмайстер громаду.

— Дорогу дайте! Хутчій розступіть ся! Його превосходительство ідуть! — оголосив діжурний пристав.

— Від ями вернув ся, саме яму оглядав!... — зашепотів дехто.

— От горенько, їхньому превосходительству забули zostавити сьвічку, а в церкві всі розібрали, — бідкаеть ся Обрубок, секретар з крестянського присутствія, що сам бере на себе клопіт до всякої оказії у товаристві.

— А ви візьміть у околodoшного, тай дайте, — хтось радить йому з громади.

— Коли-ж ніяково, мала сьвічка... — відказав діжурний пристав і засновив очима поміж людей, визираючи найбільшу сьвічку.

Полїцмайстер підскочив до диякона, пошептав йому на вухо, узяв від нього сьвічку, дав губернаторови. А той щиро молив ся...

— Идѣ же нѣсть болѣзни...“ — плачуть півті.

— А вже-ж там не слабують... А ось сей самий Петро цілий рік вислабував! — жалібно сьпіває Крига, сидячи у'вусі того-ж таки філософа Штирки, і сей же йому в думці відповідає:

— Ну, то се-ж у сьому сьвітї, а там, звісно, нічого не болїти-ме, бо все чисто тут виболїло!

— Петро слабував, а я не вважав на те, що він мене й на очи не любив, відвідував його два рази на тиждень... хай знають!... Він поганий, а не я...

— А звісно, — відмовляє філософ, — усяке ходило, і я бував, бо кожде бояло ся, що Довбня очунає і знов робити-ме ревізію... Кожде хотіло у слабости придобритись...

— Но жизнь безконечная...

— Яке в чортового батька там безконечне житте?! Умер чоловік, закопають, згниють його кістки... Вже ніколи не буде між нами, — відказує Штирчина мрія.

— Надгробное риданіє... — гогосять півчі.

— А звичайно, плакати треба, бо може ще мені доведеть ся й не раз плакати! — перебиває Крига далі Штирці у пісні. — Адже zostав ся ще Головня... Він теж совітник, а вони собі у купі з Петром тягнули гіркеньку. Питці — під чаркою завсіди душа на розтвір! Почуваю, ти йому розказував про те, як я був секретарем повітової поліційної розправи, а ти, Петре, у тому-ж повіті становим був... Ну, й ловко-ж тоді я підвіз тобі москаля! Петро хоч і бик упертий — лютий на мене „від себе“, а Головня — лютий „від другого“. Та, звісно, у Головні стільки-ж упертости, як у вітру: ні гарному, ні поганому не виведе кінця. Петрову сповідь він хутко забуде.

— От я завжди доведу кінця: курив-покинув, — подумав філософ.

— А як то тепер добре випадає, губернатор хоч і добряча людина, а любить, щоб хтось йому про тебе нагадав... — гадає Крига.

— Я не люблю, щоб хтось про мене нагадував, — говорить філософова мрія.

— Другий совітник — Череватий. Сей у моєї дружини на іменинах був. А ся добряча людина як з'їсть у кого кришку хліба, умре за того, — розмірковує Крига; а на його гадки Штирчина думка яхидно пускає шпиганця:

— А губернаторка, то наше сонце. У неї три власні „планиди“ — Головенчиха, Череватиха і полїцмайстерка. Кожда планида має власних „спутників“. Твоя, Криго, жінка — комета, сама собі крутить ся, то до якоїсь планиди підбіжить, то хутко тікає до „сонця“. Гарне те, що моя жінка дома сидить — заспокоїв свою совість філософ.

Крига тимчасом думає про своє:

— Кого-ж тепер пришлють на Довбнине місце? Ганчірку?... Ганчірка й буде. Коли-б не Звіря! То лютий Звір... А все-ж проти мене він зовсім „ще сїрий“. Університета скінчив, усім „на шию сяде“. Він і у смак ще може не ввійти, а я вже буду справником. Справника Коцанку можуть перевести на совітника, а мене натомість справником. Без клопоту-б...

— А я пішов би на твоє місце — ненароком вирвалася гадка у філософа. І ця філософова думка миттю розлетілась по головах усіх менших служків, кождий почув для себе збільшене у службі.

Усі перехрестились.

Батьюшка провадить лїтню, губернатор молить ся, а ті, що зараз плакали, витираючи хустками свої сльози, за спиною у начальства, розважають ся:

— Я так гадаю, каже один, що льожа лїтера Ж буде гарна.

— А менї здаеть ся, що С найкраща — відказують йому.

— А що сьогодні грають?

— Севільського.

— Весела річ.

— А в мене ось бач, як намуляло мозіль! Саме в тій хвилі превосходительство zostались самі, підтримуючи труну у головах, як виносили з хати; я хутенько підбіг, зробив їхньому превосходительству полегкість, бо їм страх як тяжко було! Тут домовину приперло до одвірка, менї мозіль на руці надавило.

Начальство озирнуло ся.

— Страх як болить! — говорить і найдужче сичить безщасний.

— Се помічник правителя з моєї канцелярії. У нього четверо дітий. І що-б було більше йому дати наградних перед сьвятами — подумав губернатор. Одначе ще час є, поправимось, — заспокоїв він свою совість.

— Вічна пам'ять, вічная...

— Я тебе цілий свій вік пам'ятати-му, ніколи не забуду, — висьпівує Крижина думка — бо в мене три роки збільшення у службі через тебе згинуло!

— Прийдіть, останнє цѣлованіє дадимъ, братіє, умершему...

— Уже цілюють.

— Ідїть, ідїть, цілуйтесь, прощайтесь...

— І поцілююсь, і попрощаюсь! — подумав Крига і розщурхуючи усіх, він зараз після віц губернатора понхнув ся до тіла, міцно цмокнув мерця спочатку у руки, далі у чоло. По церкві луна пішла з тих цілунків. Потім на очі руки поклав, з трагічним виразом на виді безцасно, нервово пішов напроти течії людської.

— Найшли дурного, — ховаєть ся за плечима у околдошного філософ Штирка. — Яка наглість потребує мого цілунка?! зараз у мене нежит, поцілюю — прилишне до носа, у мене сухоти будуть, жінці передам. А діти! Як гарно, ніхто не замітив мене, що я не поцілував!

— Я не поцілюю, а так нахилюсь, цмокну на вітер — думає Головня, щирий друзяка покійного. Усі думати-мутъ, що я поцілував, а я їх обдурю. Дивно, тільки другий день, як чоловік умер, а вже так здорово припахує.

З церкви до ями товариші несли труну на власних плечах. Тісенько було, бо стежечка вузенька, чия нога по-

падала збоку стежки, у калюші наби-
рали снігу, на стежку вискакували, штов-
хались.

— Глядуть, глядять. Трохиме Васи-
льовичу, кришкою до труни вашу боро-
ду притиснуло! — закричав Околодош-
ний до Череватого тоді, як ставили тру-
ну біля ями на землю.

— Хай рве! — відмовив той бай-
духо і нервово відхилив голову. Під
кришкою zostав ся шматок одірваної
бороди. Череватий хутко, хутко пере-
хрестив ся, ковтаючи ті сльози, що річ-
кою потекли з його очей.

Чотири гробокопателі хутко підеу-
нули під труну шнури, ще хутчій спу-
стили у глибоку яму. Кождий, хто хотів,
кидав землі по три жмені. „віддав мер-
цю те, що було його!“

— Десь то Лев Толстой сказав:
„Ті, що застають ся, у серці радіють,
бо не вони вмерли!“ — гадає філософ.

— Ніхто, здаєть ся й не плаче за
покійним! — мимоволі випалив Штирка
на вітер.

— Ох, голубе, ох, сизесенький, ні,
ні... Я... я... я цілісіньку ніч ревів. Не
можу, не можу втерпіти, тяжко, шкода
мені! Ніхто не знає того, що то за ци-
ра людина була. Ой, ой! — І внав без-
щасний Боровський і пішов, пішов істе-
рично ридати, закопуючи лице у розриту
землю.

Усім стало моторошно і сором за
себе. Мовчали. У кожного пробігла якась

іскра, що на голові сторч волося з неї стало, мороз поза шкурою пробіг, а на очах з'явилися правдиві сльозинки.

— Вічная пам'ять, вічная... — плачуть і шівчі у купі з усіма.

Ся велика хвилина хутко минула, філософ першим розігнав сум.

— Отак, каже він, жив чоловік тай умер.

— І чина колезького совітника мав, се полковник, — відказав становий з воєнних. — Кажуть, хутко мали на штатського совітника призвести.

Труни вже зовсім не видно було, дехто з більших панів почали розходитись.

— Торік собі справив нового мундіра. Мундір зоставив, — каже помічник пристава Гулька.

— І чого сей Боровський так побивається? — шепочеть ся за плечима поліцмайстра одна з „планид“ до „сопутника“. — Покійник був старшим совітником з губерського, а сей тільки столоначальник тай то з другого відділу.

— Кажуть, що ніби то вони собі потайці смоктали, — відповідає „сопутник“.

— Боровський за тим плаче, що втерив збільшення у службі через Довбню, — відкраяла „планида“.

— Глядїть, глядїть, жінка ані краплї не плаче, тільки наслинила очи та

булаком натирає їх, — защебетала друга „планида“ до своїх двох „супутників“, а ті їй по черзі відказують :

— А на що вона має плакати? По-кійний до неї „аби в штанях“ ремствував... Просьвітлої години їй жадної, а сам жив з наймичкою...

— То то-ж тепер їй добре!

— А так, бо молода, замуж може ще вдруге вийти.

— А на що їй іти замуж? Отсе я була сьогодні раненько у губернаторки, вона турбуєть ся перед чоловіком, щоб той виклопотав удові яко мога найбільшу пенсію.

— То добре...

— Ще-б не добре! Тепер кого захоче, того полюбить.. Одного сьогодні полюбить, завтра вижене, собі другого візьме...

— Вільний козак! Нехай хоч кришку поживе для себе!

Там далі кожда купка собі окремо балакає :

— Господи, яка сила вінків! Хто їх поклав? — Цікавить ся хтось у одній.

— А читайте!

— „Від друзяк та товаришів, від жінки та дїтий, від родини. від поліціантів міських, від поліціантів повітових, від студентів...“ — розбирає той, хто цікавив ся.

— А з чого-ж то від студентів?

— То синові товариші склали ся, купили...

— А що се за дівчинка плаче? — питають у другій купі.

— Маринка, дочка покійного — вони так собі з батьком кохали ся.. Почуває, сердешна, що вже немає татуня, нікому її пестити.

— А я чула, що наче-б то мати зовсім не любить дітей!

— І не кажіть! Прямо клята, усяку копійку загарбувала до себе. Дітям вона нічого не дасть!

— Ото, бачте, студент з технологічного інституту, то — син; а то паночка заплакана — дочка, гімназистка.

— Вони обое привикли до праці, кожде собі мало уроки *), содержувалось, — кажуть далі.

— То се-ж при батькови, а що буде тепер з ними? — дивується друга „планида“.

-- От вам і мати і Се то проклята мати! — закінчив якийсь „сопутник“.

— Але студент нічого собі, — каже якась пані.

— Не кажіть сього! Він таки зовсім гарненький, — відказує друга.

А он третя „планида“ говорить теж до трьох власних „сопутників“.

*) Лекції.

— Так і видно, що ся пані-удова заздрісна. Пошкодувала якихось мізерних десять карбованців. І щоб хоч маленького склепа зробити, а то труну у землю пустила.

— Ой, справді, як се моторошно, — відказує другий „сопутник“, — покладуть у деревляну труну і — прямо у землю...

— Засиплють, не повернеш ся! — нервово каже другий „сопутник“.

— Ху, аж мороз по шкірі бере, холодно! — каже третій.

„Планида“ й три її „сопутники“ з того холоду засмикали плечима і міцнійше позалазили у свої хутра.

— Пане Боровський, годі вже вам плакати, — сказав філософ Штирка, підтримуючи сердешного під руку і обтираючи його забрукану шинелю.

— Ой, ой, тяжко, тяжко мені, не можу, не можу! — І знов гірко риде Боровський.

Яма у щерть насипана землею. Всі почали розходитись. Губернатор з губернаторкою посідали у власну карету, біля них найшла собі місце „комета“. „Планиди“ з злістю, позирнули за нею. Дехто сїдав на коний і їхав, хто йшов пішки. Череватий хитаючись вийшов з цвинтаря; на вулиці дихнуло на нього сьвіжим повітром. Філософ бачучи те, що він не розважить Боровського, по-

кинув його самого розважатись, а вздрівши Череватого, підбіг до нього і повів розмову здалека :

— Отак, Трофиме Васильовичу, як бачите, жив чоловік тай умер... Нема його... Ось йому — ху! При сьому філософ показав, як він ніби то щось здув з руки.

Череватий, щоб відчепити ся, відказав байдужо :

— Жив — умер — нема...

— Але ось що, скажіть мені на милость, — не вгавав Штирка, — на що отся уся процесія, отсі два пожарні, що їхали попереду в таких великих шапках? Для чого то шестеро коний цутом ішло?

— Певне, повинно так бути, бо чоловік умер, а не скотина! — із злістю обірвав його Череватий.

— А може воно — міркував далі філософ — і не поганий той погляд учених людей, котрі кажуть, що коли вмер чоловік — спали його... У сьому-ж, здається, жадного гріха не має. Хай своїм гнилим тілом не отроєє землі; хай не вменшає життя другим. Бо стане гнити, вода понесе гнилі кришки, котрі залізуть у животи живих людей. Над погнелом теж можна поставити якого завгодно хреста. А хоч і поставлять, то що з того? Ну, хай, після смерти поставили... Минув рік — зібрались, відправили панахиду... Через двацять літ

„Маринька“ приїде здалека, шукає татової могили — нема, бо хрест упав, ніхто не знає, де й стояв.

— Трохиме Васильовичу, — знов заговорив філософ до Череватого, а може гнилі кришки з Петра Семеновичевого тіла попадуть на поливку картоплі, квіток... А сі — картопля, квітки будуть смачні, красиві?

— Може й так, — відказав Череватий і яко мога хутчій повернув у провулок, щоб відченитись від уїдливого філософа.

— А все таки, — подумав собі Штирка, — тепер у нас буде велике збільшення у службі!... Я так гадаю, Череватий мене підтримає...

1898 р.

Д і т и .

I.

Сніг падає зверху, усюди розкидає білі клапті... У місті Клітищах на одній довгій глухій вулиці немає народу, окрім того, що біля воріт невеличкого панського будинку товпилась кунка з десяти або дванадцяти діток, панят та жиденят; — вони обаранили двірницького ослона... Далі, на сій же вулиці з'явилась постать пана Дениса, чорновусої трийцятилітньої людини, що зараз вийшла вона з великої камяниці, у котрій містилось губерське крестянське присутствіе... Пан Денис лічив ся у ньому кандидатом на посередника. Се тільки другий рік минув, як він скінчив університета, через те ще кришку у серцю й почував себе лібералом.

Зараз дорога його була пряма, поуз ослона; коли-ж Денис побачив тее, що на пішоході запружено діворою, то він хотів звернути на другий бік вулиці, бо спішив ся до дому, хотів їсти.

— Годі вже, годі! — почув ся нервовий голос якоїсь дівчинки з дитячого гурту.

— Годі!!! — загули усі діти за нею, і тісніше збивались до купки.

Кандидат кришку зацікавився і от уже він пішов навпростець, а наближаючись, побачив, що дівтора, котра скрізь по вулиці порозкидала свої санчата, напружено-гнівню зазірала до ослона.

— Що тут? — суворо спитався кандидат, разом натякаючи дітям на те, що вони у мент повинні дати йому дорогу!

— Мучить! Він мучить! — обурливо у один голос відказали усі діти.

Пан Денис і собі скинув оком на ослона через дитячі голови.

А там — у пів зворота до кандидата сидів обдертий і паний босяк, з рубцем через усю праву щоку. Його маленька руденька борідка, котра на рубцеві не росла, була обмикана, скуйовджена... Щелени дуже вузькі, а маленький носик, зморщений у ніздрях, зараз збирався щось потягнути у себе. На грубому буркованому камінні перед босяком стояло маленьке пухленьке, обвинуте ганчірчастого матеріною кухвайкою, лїт чотирьох хлопятко. Його ноги обвинуті силою розпатланих ганчірок, а до ступнів привязані шкуратки з колишніх халяв.

На ослоні біля босяка, перед очима дитяти, лежало яблуко — воно було у кількох місцях надгризене. Крихотки з того яблука облипли коло хлопцевого

рота, а пухленькі щічки малого блищать від засохлої на них якоїсь давнішої їжі.

Босяк щось говорить... З оченят хлопчика течуть сльози, промивають стежки на щоках... Голосно плакати малий не може, бо ось паний сварить на нього пальцем, і харчить:

— Кажі, кажі за мною!...

Дитина ліктем затулила свої оченята.

— Кажі: „дя-а-адьку“...

— Дя-а-а-адькууу — лепече малее.

— Вее-ли-ке вам спасибі!...

— Спа-а-а-асибі!...

— Душа ваша гарна.

— Га-а-а-арна... — плаче малий.

Пан Денис зненацька пустив стусана босякови у ребра.

— Гей, охани ся! — загув кандидат.

— Тс-с-с-с! Тривай но, тривай! — одеревяніло каже босяк до хлопця, махаючи на нього пальцем і без жадної уваги до того, хто штовхнув його у ребра... Лице босяка не відвертається від малого, а пані очі наче здивились на кінчик свого-ж носа-сусіди, у котрий наче щось таки влетіло з повітря...

— Він паний, мучить!... — знову гудуть дитячі голоси і всі вони своїми оченятками благають кандидата пособити малому.

Пан Денис почув душею, що сьогодні він повинен зробити щось незвичайно гарне, бо сі діти завжди повин-

ні будуть брати для себе у своїому життю за зразок його — пана Дениса... Так, хай бачать, як то дужчий повинен обороняти слабшого!... Адже діти добре знають, що так робити — сама Бозя велить.

Тут кандидат разом відвернув ся від п'яного, глянув уздовж вулиці, своїми очима шукає городского... Чомусь того близько не видно... Пан Денис метнувся до ланцюжка, що на ньому висить годинник... Біля сього-ж ланцюжка у нього причіплений свисток... І дивно — сей свисток завжди висів тільки для забавки, а тут тобі разом пригадав ся. Коли-ж ні — і тут нещасте спіткало — годинник дома зостав ся!

Кандидат хоче гукнути, коли-ж он — уже люде йдуть... Так неприємно дивити-муть ся, що пан Денис цікавить ся обірванцями... Слухати-муть...

— Дядьку, що ви робите? — знову нервово смикнув кандидат босяка за плече і разом же про себе подумав: „Городовий прийде, забере до поліції босяка з дитиною... Босяк гарно виспить ся за ґратами, а дитина — сидіти-ме не ївши... Товариші мої кажуть, що я дбаю тільки про себе, а я на злість усім їм — візьму малого до себе... Жити-ме воно у мене — підросте, я його до школи віддам... Гарненький з нього хлопчик тоді буде... Хтось незнайомий побачить його у мене, считає:

— А се чий у вас хлопчик?

— Ет, — скажу байдуже — валялось — підбрав. — Вони чарстві, а не я...

— Уставай! — кричить босяк до дитини.

Тее підвелось.

— Допіро ти вже став розумний, бо вчений...

Малий не плаче, тільки очи рукавом витирає і крадькома пильно попаса яблуко.

— На, Уж, — каже п'яний, і дав хлопцяті заяложене яблуко.

Малому в колінах не мультко, воно свою образу забуло... Не чує тих сліз, що самі ще й досі течуть з його оченят!...

— А ти-ж любиш мене? — знову питає босяк у дитини.

— Лю-у-блю... — відказує той, сопучи, бо рот запханий яблуком.

— А хлібом годувати-меш мене? — ніжно питає босяк.

— Го-о-о-одувати-му... — чвакає хлопець ротом.

Тут уже пан Денис зовсім обуривсь, — він хоче себе здержать ще хоч на одну хвилинку, щоб не схопити п'яного за карок і тут же приклонить його до землі.

І от, у той самий мент, як кандидат розштовхував дитий поперед себе і нервово простяг руку до п'яного, сей, як і перше, одеревяніло тримає погляд

очий на кінчику свого-ж носа, потягнув ся до малого, обхопив його руками, притискає до своїх сухих кісток, цілує і з плачем приказує:

— О, моє золотко!... Я, я не могти-му, не могти-му ходити заробляти хліба... кавалок хліба... А ти, ти ме е-не годувати-меш... Пригорнись, я тобі кажу — пригорнись до мене!... Ніхто тебе не пожалує, тільки я.. Бі-і-дний ти!

Босяк, обхопивши малого, звів свою п'яну голову через його плече — хлипає... Малий не виривав ся, а тільки від „дядькових“ рук відвів свої щелепи, щоб зручніше було доїсти яблуко.

Пан Денис перестав сердитись і був дуже радий, що усе так гарно скінчило ся... Він пильно подивив ся у очи дитини і йому здало ся, що й вони раді... Кандидат яко мога хутчій подибав до дому, бо дуже хотів їсти... П'яний босяк випустив малого із своїх рук, сам, зостаючись на дсоні, схилив голову на паркан — сидить без чуття...

Дітвора розбіглась, кожда купка до своїх санчат. Вони одні поперед других старались посанкувати маленького босячка.

II.

У містечку, біля батюшкової хати, маєть ся прибудований великий шкляний ганок.

Батюшка з матушкою дуже добрі люди — що дня не виводять ся у них такі гості, як от — лікар, заштатний судя, добавошний судя, приставка, вчитель, вчителька та всі інші ті пани, що тут живуть. Коли-ж не нароком хто небудь заїде у гості до пристава або до когось другого з містечкових панів, кождий господар повинен збиратись зі своїми гістьми і йти до отця Мардарія, бо всякому-ж треба там напитись чаю у шкляному ганку. І хто-б з гостей не прийшов, з них кожде повинне було звернути свою увагу ще на дворі — біля батющиної осади — на 5- до 6-літнього, чистенько зодягненого хлопчика, що сидить на плоті, спустивши босі ноженятка свої до низу і маючи засуканими за коліна ситцеві штаненятка... Хлопчик здалеку радісно щилить до всіх прохожих свої біленькі зубенятка, а легенький вітрець, бавлячись, гойдає на його кругленькій головці білим льняним волосем.

— Здоров, Петре, — скажуть хлопцяти.

— Здравія желяю Вашому Високоблагородію! — ураз відкрає дитинка.

Той, хто почув тую відповідь, зареочеть ся, а дитинка — ген, ген ввіркою подалась у гору на дерево!..

Хто вперше прийде до батюшки, за тим Петро миттю летить у хату і своїми розумними бігучими оченятками не попустить жадного гостевого звороту.

— Ах, ти злодій!... — зненацька крикнув батюшка на малого.

— Нікак нет, Ваше Високоблагословеніє! — з москальською вдачею гостро відкраяла дитинка і воно пильно дивиться у вічі батюшці, умисне забуваючи гостя, душею-ж радіє, бо зараз у нього є гарні слухачі!...

— Ти лизоблюд! — підваблює батюшка.

— Тошно так, Ваше Високоблагословеніє!...

— Як тебе звуть по вкраїнськи?

— Петро.

— По кацапському?

— Пйотер.

— По хрэнцузькому?

— Пер.

— По іспанському?

— Дон Педро.

— По німецькому?

— Петер.

— По жидівськи?

— Пірник...

— Го-го-го!! — щасливо регочуть слухачі.

— А хто командуючий військами у Сарматському воєнному окрузі?

— Його Високоприсходительство, генералотютант, генерал з кавалерії Турченко! — з тисю-ж удалістю відчибрижив малий.

— А хто ти? — питає отець Мардарій.

— Крестян Коденської губернії, Чаплинського повіту, Грижанської волості, Бужинського сільського обчества Петро Сялич Юценко, цукерник-конфетник, папіросник (бо хлопцям у батюшки крав папіроси), чайник, оконник (бо через мене курка вибила вікно), блюдошник (бо блюде розбив), печатник (люблю медівники печатні), трубник, обжорник, лизунник, яешник, голошник (бо в бар'яшні голку вкрав), скатіна не покірна!...

— Го-го-го!... — знову регочуть усі.

— А нехай тебе лихий візьме! Хоч як, а мушу віддати тебе назад до матери, — лякає батюшка Петрика.

— Йй Богу, не підуд! — з занамом відрізав малий, підбіг до матушки, цмокнув її у руку та й скочив на двір.

Усі зглянулис..

— Се в нас була наймичка, — каже матушка: сама служила та брала на рік 20 рублів, а взяла до себе Петра — за п'ятнайцять осталась. — Потім вона пішла замуж у друге село і Петрика забрала з собою: За який час потому — мої панночки їхали лісом, а там і побачив їх Петро, прилип, щоб узяти, бо кожде його обижало...

Вони узяти його до себе, а тепер він уже читає... Млинки з трісочок виробляє, ставочок запрудить, колеса вертять ся... Коника виробить з глини... Пароходи пускає на воду... тут така ди-

тинка, що вже і не знаємо, що з нього буде... Більш усього слухає і боїть ся моєї Хвесі, менчої панночки, Хай Хвесья буде у гостях до сьвіта, Петрик не засне без неї, як би його не намовляли на се — нікого не послухає. „Я, каже, спати не можу доти, доки моя панночка не перехрестить мене“.

За кілька хвилин Петрик знову з'явив ся на очи, а батюшка до нього :
— Петре, а покажи-но, як у Бужинській церкві дзвонять.

Дитина починає дуже ріденько бовкати язиком, нагадуючи довгий, протяжний гук невеличкого розбитого дзвона у сільській церкві... Ось раз за разом кілька бовкань — се ніби то дзвонар зараз буде тризвонить, бо батюшка йдуть на відправу... Коли-ж лихо, сї дзвони довго слабують потугами... а ось уже разом, нічого не розбираючи, торхкають — хто куди вгне!... У дзвонаря обмаль вуха!...

— Петре, Петрику, покажи-но нам найшого лікаря! — крикнув добавошний судя.

Хлопчик узяв великого батющиного капелюха з довжелезними вухами, усунув у нього свою голівку, похмуро насупив ся і мовчки широченними кроками ходить по сїнях, піднявши у гору плечі, голову-ж власну попустив до низу!... То разом погляд його упер ся у стелю

і малий, не вгаваючи, скубе свою ніби то довезну бороду, а на всі боки суроро поводить вилупленими баньками.

Ті, що знають лікаря, зараз намаляють його собі таким, який він і справді є у своєму засмальцьованому сурлуті з блискучими гудзами, золотими петличками, у котрому лікар не тільки у неділю ходить до церкви, а ся людина і спить у ньому, бо опріч сієї одежі ніякої другої він у себе не має. — При сьому сурлуті помятий капелюх бандита.

Слухачі від малого довідують ся й про тее, як сьогондя лікар зайшов до приставки, а пані „з жиру“ просила його подивитись у горло дитині — „чи нема там чого...“ Як приставка побігла у другу хату за ложечкою, щоб нею притиснути язика дитинці... Вона вийшла до лікаря, а той уже щез „від її витребеньок“.

— Петрику, а покажи-но, як сьогондя до нас лікар приходив! — крикнула матушка.

Хлопчик заклав цінка собі за спину, узяв його обома руками з середини коло ліктів, знову пройшов ся поважно по снігах разів зо два, очима метнув, сівши на лаву — поважно хитаєть ся на боки і щось байдужно мугиче собі під носа... А ось вже разом сей лікар схопив ся із свого місця, зоставляючи

ціпка за спиною, лівим боком попираєть
ся у перед і геть раптом вискочив на
двір!

— Гарно, гарно!... — Ще, ще!...
— ревіла громада, радісно заливаючись
у слід дитинці.

— Петрику, Петрику, верни ся до
нас — засьпівай но нам „Сирітку“, —
гукнула приставка...

Хлопчик разом ускочив у танок,
миттю сів на землю, підобрав ноженят-
ка під себе, заплющив очиці... Над
ними повисли темні вії.. У долоню лі-
вої руки, що лежала на колінах, дитя
обперло лікоть лівої, а долоня сієї-ж
руки зобглась у мисочку... Се — ста-
рець — він поважно розхитує своє тіло
на місци то вперед, то назад і жалісно,
жалісно тоненьким янголячим голоском
затягло :

Дивная година у сьвітї настала —
Бідная сирітка без матки зосталась...
Отець жону візьме — в парі жити буде,
Бідні сироти будуть бідувати...

Слухачі спочатку гігікають по трош-
ки, а ось — тая пісня ридає сама :
Пішла-б ти, сирітко, мачусі вгодила —
Може-б змилювалась, головоньку змила...
Волїла-бим, мамко, враз з тобою гнити,
Нїж би мала мачуха головоньку мити...

Тяжко стало усїм, понишкли, зажу-
рились слухачі!...

Батюшка з Хвесею зморгнулись і
вони разом ушкварили :

Гоп, чук, тарара!
Вчора в церкві була,
Хрестила ся, молила ся,
Та на хлопців дивила ся!

Петро раптом скочив з місця, не-
самовито почав садить гопака, присьпі-
вуючи й собі!...

Усі гості, які на сей час тут були,
бадьорливо, пристаючи до гурту, під-
ваблювали :

Ой ти, Гандзю, кучерява,
Під решетом ночувала;
Під решетом добре спати,
Не хочеть ся рано встати!

М. Житомир, 5/Х, 1899 р.

Ч о м у ?

I.

Тоді я був ще студентом, як у нашому селі посесором невеличкого маєтку був дуже симпатичний, підстаркуватий панич Павло Семенович Самійленко. Не вважаючи на різницю в літах, я дуже любив його за добре серце. Коли правду сказати — він був не балакучий, але в хвилини наших сердечних розмов мій друзяка був не від того, щоб посповідатись у мене про колишні свої молодечі перемоги в залицянню з жіноцтвом. Колись він розповів мені про своє закохане у красиву Вірмянку. Оповідав просто й живісінько. Слухаючи, я зацікавивсь і мимоволі спитав ся:

— Павле Семеновичу, а щоб ви зараз дали за те, щоб ще раз у вашому життю лучила ся така хвиля?

— Голубе, це покласти на гроші не можна!... Душу віддав би свою — ось що! — сказав він спокійно. А промовчавши крихту, додав:

— Ви, Юрку, кришку кумедні. Ви гадаєте, що в течії людського життя та-

кі хвилини можна купити за гроші... Вибачайте, мій друже, проста селянка, а й та має душу...

Бува таке, що її не візьмеш грошима... Нема що патякати: тут ось, у наших Жемелянцях, удовиця мешкала; мужичка, а лице, вірте, зазирнеш у нього — „і очі твої опустять ся долу!“ — Цариця — нема більше слів!.. Волося на голові — як смола чорне, а коса з мою руку завтовщки і — до п'яти!... Про очі балакати не вмю... Господи, скільки ми з нею приемних хвилин пробували!... Тай ходила до мене вона дуже тихенько, — у білому сьвітї про тее жадна душа чоловіча не знала!... У хвилини раювання, зановнений зневагою до всяких бажань, що на землі, скажеш бувало:

— Марто, візьми собі хустку... Ось тобі сукня!...

-- Що се ви, пане, сказали? Хиба за дарунками прийшла я до вас?... — Та як заголосить! Ну, так ось вам і почувую, як душу мою рвуть на шматочки!

Сором стане, даси їй спокій на якусь хвилину.

Далі — забудеш, у друге випалиш: — Марто, бери собі гроші, візьми собі все!...

А Марта вже гірше ридає!

Павло Семенович обірвав свою мову і наставив на очі долоню правої руки, зробив тїнь від сонця і почав при-

глядатись у далечинь. Сим робом визначував, що нашій розмові кінець, але я не відстаю :

— А якже ваше діло скінчило ся з нею? — питаю.

— Ет, — промимрив той про себе, мотнувши головою, а надумавшись додав :

— Приходить вона якось до мене тай каже :

— Отсе, паниченьку, прийшла до вас на пораду....

— Кажи....

— Трапляють ся люди... сватають мене.... Яка ваша рада на се... чи мені йти, чи не треба?

— Що-ж я тобі, серденько, пораджу? Отак ми з тобою живемо, а звінчати ся не можемо....

— А на що здало ся нам тее „звнчати ся“?

— Ну, нехай, голубонько, ще рік мине, а там, на другий — постаріеш.... Хто гляне на тебе?! Як гарна людина трапляеть ся, то йди за нього.

Вона гірко ридала, та замуж пішла. Тепер, кажуть, у неї трое діток уже.... Гарно жикуть....

Павло Семенович спіткнув ся....

— А ви так і не зустрічаєтесь з нею після того? — розтручую я рани оповідача.

— Зустрічаємось. Ось зараз три верстви — на хуторі мешкає.... Але дивно — при наших стрічах вона спускає

очи в низ.... З хвилини розставання — одно другому ні пари з рота — наче ми ніколи й знайомі не були.

І Павло Семенович, повернувшись від мене на другий бік, знову приглядає в далечінь.... Потім тихо, наче про себе, сумливо додає:

— Але чому я не хочу з нею здибатись?... Чому?...

. II.

Тоді було мені трицять три роки — частенько гуляли ми з нею в садку. Я був дурний, через те нераз дурисьвітив і так собі, ні з сього, ні з того, може у двацять плескав, нічого не відаючи і не гадаючи:

— Маріяно Михайлівно, адже ви зовсім не знаєте, що я за один! Так ось відайте: перед вами лицевід, магік, черевовістник. Позирніть мені просто в глаза.... Покажіть ваші чудові очи, єдиний погляд котрих ніколи не вмре у мені!...

Сам безсоромно верзу, а серце умліває від щастя, від того, що близько від мене вона!...

Тоді у соте я лагодив ся одружитись, то й не дивно, що в мене давно вже мав ся обручик від Маріяни Михайлівни, і портрета свого вона теж дала мені. Її брат з дружиною, у котрої вона жила, що хвилини сподівались, що я посватаюсь до неї і кожний вечір у-

мисне лишали нас самих у одній кімнаті. Отсе ми теж самі; вона очевидно жде великої хвилини, — се я вичитую у нервовій поставі кожного її мускула, в кожній складці її шовкової сукні, котра так любо пристала до неї.. В тій хвилі своє лице вона відвернула від мене у пів зворота; я дивлюсь з боку, а мрії у моїй голові хутко біжать одна за одною. „Тобі двадцять два роки... у тебе чоло і ніс правдиво класичні і так гарно підходять до всеї постави... Твоє чорне волося так складене, як на тих головках Таліянок, виліплених із лави Везувія, з котрих роблять браслети. Твої чорні вії в тій хвилі тяжкі — вони самі заплющують очи... -- Великі жіноцькі очи, на що завжди розбурхуете у мені жалісливість до вашої пані?!... Зараз хочу і не бачу я очий твоїх, та мені се відомо давно, що вони, як небо блакитні...“ Які трагічні бувають вони в хвилі плачу!... Приємно цілувати їх у такі хвилини!... Твої губи рожеві палають... Твої ніздрі тонкі — роздувають ся, бо дихати тяжко тобі...

— Яка шкода, що сьогодні ми не пішли з вами на прохід, — уже починаю я думати у голос, — ви-б гірко, гірко ридали... — не втерпів я знов, щоб не вдати з себе дурня...

— Чому? Хиба вже всіли вам сказати?... Як так, то краще тут кажіть! — сказала вона рішучо і ще дужче відвернула своє лице від мене, ковтаючи

ті сльози, що так душили її. Я зовсім розворушений, бо бачу, кохають мене! У кімнаті темнуvато; лампа накрита рожевим ковпаком, ледво мигтить... Я без слів бажаю кинутись до цієї молодої, любої, доброї людини!.. Коли-ж тут, у мене в середині йде боротьба між теперішньою моєю сердечністю і удаваним дурисьвітством, через те я не маю волі разом спинити жартливий вираз своєї мови, от і торочу даліше :

— Маріано Михайлівно, мені ніхто в світі нічого не казав, але я вичитую на вашому лиці. Ваші очі мені все сказали!... Коли-б тут сказати вам те, що відомо мені, що душа моя почуває!... Не можу сьогодні — се не моя воля... Багато я бачив жіноцтва у світі, та такої як ви не доводилось... Я почуваю — мої речі — вам будуть образливі!... Ох, як би ви знали тее, що я знаю!... Маріано Михайлівно, позирніть мені просто в очі!...

Нараз мовчки, нервово підвела ся вона зо стільчика і не повертаючи свого лица до мене, хитаючись, як ужалена вилетіла в другу кімнату!... Тієї-ж хвилини розчинили ся двері з супротивного покою і вітром звідти влетіла Марія Семенівна — братова, котра біжучи випалила :

— Вашу розмову я чула!... Так, так, — жите її розбите — наша по-

винність сказати вам се... У неї є дитинка!... — Я замер — жаден мій мускул не задвигтів...

Хвилини через дві я неприємно пробелкотів :

— А так... так... знаю...

Минуло ще хвилини п'ятнадцять, ми все ще мовчали.

Ось уже я пробую щось сказати і дурним себе почуваю на віки. Але як перемогти себе, як утікти звідси?!... Я оніміло підводжусь і знов сідаю...

— Та де-ж се ви поділись, Маріяно Михайлівно? Покажіть ся! — кричу.

Вона миттю вийшла до мене і рішучо сказала :

— Віддайте мені мого обручика, мою картку!...

— Ні, вибачайте, не можу... Ні за що!...

Вона склубочилась — страждає... Я хочу йти до дому, але з'явив ся її брат, котрому було не відомо те, що тут між нами вийшло. Він зупинив мене :

— Без вечері нічо не буде...

Я не маю жадної волі — сідаю до столу і застаюсь онімілий... Марія Семеновна вештаєть ся біля шафи, а чоловік пішов десь за дітьми... Маріяна Михайлівна ховає очи, я відвертаю своє лице і власною постатю вказую, що все тут байдуже мені... Ось наші з нею очи здибались... вона раптом сховала свій погляд... а ось уже не вдержатись їй у таких обставинах, вона схоплюєть ся,

тікає до свого покою. Я підводжусь, беру шапку і теж бажаю втікати звідси...

— Заходьте — запрошує Марія Семенівна. А з цього запрошування я вчуваю, що мені якомога треба хутчій звідси втікати, бо зараз будуть тут дуже плакати.

— А як-же, як-же — неодмінно, лепечу я, почувуючи, що моя відмова не держить ся купи.

Ось я у ліжку, а сон далеко від мене майнув... Я почувую — раненько мій денчик Батізіат віднесе „до неї“ патрет і обручик... Але чому се я вже ніколи не побачу ся із нею, ніколи?!... Чому?

III.

Довелось полкові, у котрому я служив, одно літо стояти біля місточка Берди. За тих часів, хоч і був я ще прапором, та не переставав кохатись у філософії... Такі назви, як от Маркса, Спенсера, Канта — після школи ще не вивітрились із голови, а з Люї Бяна такі фрази: „у світі борють ся три принципи — авторитет, індивідуалізм і братерство“, коли ще й доси сидять у моїй голові, то тоді мізкування над подібними питаннями не давали мені супокую і я гарно відав те, що найвисше всього — „принцип братерства“.

Берда хоч і маленьке місточко, але з власними звичаями. Місточкова інтелігенція „з шпаків“ замість того, щоб по

звичайности у карти грати, чергувалась в знайомих — читали, сперечались. Несподівано я теж попав у сю громадку.

Мені було двадцять два роки; кождий з нашого гурту був на багато за мене старший. Вони не вірили моїй щирости, дивились на мене як на хлопа, через те то в ті хвилини ні за що я не рішився-б позалицятись до панночки — адже, чого доброго, дізнають ся друзі, на посьміх візьмуть, а тут, о Боже єдиний, як хочеть ся бути великим!...

A prapós — хоч і офіцер я, та змалку товкла мені маги, що в мене лице нікчемно-брудне. Брати, сестри — не вгавали за нею! перше діло — чорний немов смола; коминяр — таке одібрав собі й прізвисько; волося на голові „хто буди попало“; решта така — на маківці гудля!... Щоб заховати „свій сором“, як стрижеш ся, скажеш цирульнику, щоб навкруги гудлі зоставив пучок волося. А се виходило:

Без вусів, без бороди,

Гарний хлопець хоч куди!...

Зирне на мене панночка, скаже привітне слівце, та я соромлюсь, лице відвертаю, мов „не гляди на мене — мені сором, що я такий бридкий...“

За пятнацять верст від Берди було друге місточко — Шабельники, де проживав судия Іван Іванович Пучок — мила, симпатична людина; одна його хиба — був жонатий, а любив до гарненьких панночок залицятись та ще ра

зів зо два на рік із усеї околиці збирав до себе усю молодіж на трьохденний безперестанний балъ „з музиками“. Дружина очевидяче не суперечила чоловікови у його жаданях, бо й сама не від того, щоб погацати. На такий балъ і я понав до судиї яко танцюра.

У Пучків ще за день до балю поз'їздились мало не всі панки з округи „со чади і домочадци“; хоч і багато їх було, але всі вони могли розмістити ся у величезних покоях колишнього штаба кінного полку, що вже давно покинув місточко Шабельники. У сих же власне покоях і мешкав судия. Панам добре, тай коням не погано, а особливо хурманам було де у смак виспатись.

У купі з інчими паннами була Юлія сестра тутешньої-ж попаді. Тільки сьогодні вона приїхала сюди з Київва, де, як казали, ся панночка скінчила гімназію і навіть, казали, „пробувала“ висших курсів.

Присадкувата, пухнатенька, чорненька з гривкою, бадьорливо задертим носиком і з усьмішкуватими очима... у мордовській сукні... Тоді сими сукнями показували моду. З усіма паннами Юлія тримала себе з висока і ті мимоволі почували себе при ній провінциялками.

Ранком, у день танців, уся громада пішки пішла на прохід. Попівна підійшла, не питаючись, узяла мене під руку, і не випускала аж до ліса, що був верстов зі дві. Не вважаючи на те, що

власні мої думки про свою вроду були не великі, по трохи я здобував звички „гальянтного каваліра“, — пані мене хвалили за те, а я у серцю був дуже радий, що так хутко возвеличував ся. Ідем, а попівна ось тобі — медь на мене вогневими очима! Я відвертаюсь, бо ніяково! Вона знову пробує. Я не видержую — відважно відкраяв їй:

— Дивуюсь, по що ви до мене так манїритесь. Закохатись у мене не можна — сам се відаю, а коли думаєте закрутить мою голову, то навряд чи вдасть ся вам тее...

Панночка образилась, надула губки, відійшла у бік і хутко підчиряжила собі другого каваліра... Але він був не показний, бо така річ: у двоє висший за неї, а головне — його тулубисько занадто коротеньке у порівнаню з незвичайною довжиною ніг, і, як мені здавалось, він взірки збирав гірше за мене — от немов би його зараз привели сюди „від плуга“; а на лице — рудий, очи котячі, з лелечим дзюбом замість носа! Я почував і бачив, що він противнійший за мене; хоч панночка уперто біля нього танцює, а він перед нею вже давно цуциком служить!... Усе се мене тільки бавило.

— „З таким каваліром не зворушиш задрости у мене!“ — гадаю про себе.

Вона з своєю „жертвою“ бавить ся, на мене-же, зпід лоба, крадькома очима

зиркає... Я се бачу і приємно мені, бо почуваю — вона у моїх руках! Ну, я на неї жадної уваги!... То байдужою разом ставала вона і переставала цікавитись усім, що навколо неї робилось, склубочувалась...

— Ні, — гадаю, — ти звикла знущатись над иньшими, то ось же тобі — не подам ся!... І теж байдужий...

А ось і баль. Я прохожуюсь з панночками по кімнатах... жартую з усіма — мамунцям послуговуюю. Музики гудуть — усі крутять ся, а в загальнім вітрі і я літаю, до повівни-ж ані кроку!

Ось остатня фігура, „монстра“, у котрій аранжер оголосив, „що пані запрошують кавалерів...“ І, диво, цілий вечір повівна танцювала з цибатим паничем, а то ураз підлетіла до мене і очицями молить!... Роблю ласку — йду з нею на один круг. Але, мій Боже правий, ми так танцювали, що ніяк не могли зробитись на сій остогидлій маленькій землі!... А музики ще і ще додають, підбивають... А наші ноги не втомляють ся, вони ген, ген бажають летіти... Вони тіла наші несуть до самої хмари!...

Ми забули звичайність, забули те, що у вальсі слід зробити „тільки одного круга...“ Уся громада на нас задивилась, — нам чути їхне шелотіння.

— Глядїть, глядїть — яких милих, яких симпатичних двійко!...

А ми — ще, тай ще летимо — до упадку танцюємо !...

Музики обірвали, я раптом посадив „свою даму“ на місце, відійшов від неї і... до світу тримаюсь окремо собі...

Бреніло крізь ставні. Панночка втомилась ; се видко було по її лиці... Вона підійшла до мене і ніжно ніжно промовила :

— Проведіть мене до дому...

— З приємністю, -- відмовив я без запинки.

Ми вийшли з нею під руку. На дворі світало.

На що тут здав ся риторичний спосіб малювання природи? Я скажу по престу : було так гарно !... Ой, так гарно, як рідко буває !...

Від судії до батюшкової осади було не ближче двох верст ; шлях пролягав межі ланів, — жито вже зазолотіло, а традиційний романтичний сьпівак кохання — жайворонок, присяй Бі, сьпіває, тай не один — їх там сотні сьпівало, а за ними теж усе сьпівало — птахи, коники... трава говорила — вони Бога хвалили, бо червене сонце вставало !...

А панночка все ближче та ближче тиснулась до мене — вона здригнулась від холоду — нагрігись бажалось...

Я почував, що мені однаковим треба себе дотримать до остатку, за тим байдуже чухраю собі. Панночка так

давить мою руку, так притискає плечем, що й камінюка забалакала-б!... А я все здержуюсь — мовчки йду — з рота ні пари!...

Ось батющина хата; панночка застукала у вікно; заспана наймичка відчинила їй двері; панночка миттю влетіла у сні, не попрощалась навіть з мною, а тримаючись за ручку дверей, висунула до мене голову, задирливо скороговіркою і з злістю сказала:

— Ви думали, що я панночка... Помілились — ось власне тиждень минув як я звінчалась у Київ!... Сего в Шабельниках ще жадна душа не відає!... І як вихор ляснула дверми, і щезла за ними!..

З того часу багато літ проминуло, а завжди, кому-б з товаришів тільки я не розказав про мое спітканне з панею Юлією — при кінці мого оповідання, кождий з моїх слухачів, нервово, клацаючи зубами, скаже мені — „дурень ти був!..“ — А я, не вважаючи на їхні речі, все-ж таки, як згадаю Берду, то перед очима побачу мої милі Шабельники і завжди у мріях спитаюсь себе, чому, після розставання з попівною, я неначе після великої вдатної баталії щасливий вертав ся на баль?... Чому?...

М. Житомир, 1899 р.

Ж к л м а х.

Я тоді служив за судового пристава, як довелось мені з нашим ставним Килимахом Дяченком разом повертатись з нашої суміжної служби. До містечка Городищ, у котрому ми обидва жили, заливалось верстоз з тридцять, а маленький день пізної осені вже на-суплював ся на ніч.

У полі стирти стоять далеко від шляху — з дощу земля почорніла... Коли не лічити тих маленьких хаток — хутірків, що он над опругом наче з хм'р повростили у землю, то другої оселі тут ніде не було видно.

Бричка, на котрій ми їхали, Килимахова власність, мала у васагу один бік видертий і затулений сіном. Під нами на сидіню, виробленому з попутаних бичівок, лежала мокра забруджена по-пона.

Підручний кінь — великий, гнідий — маслак, а правий, менчий, більш до муца подібний... Не однакова сила, не рівно і бричка котилась: від кінської смиканини колеса попадали на бугри.

понад колією, з бугрів опять вертались у колію — заскакували у бакаї!...

На низинах, де були греблі, їхалось найгірше; камінне, що ним у велике роспуття рівнялась дорога, з під споду виривало печінки!... У кого шлунковий катар, тому така їзда на велику користь!...

Наш хурман Семен сидів на якійсь деревляній столівці, що сторч стояла у передку.

Дивлячись на Семена, можна було постерегти, що у сеї людини ніколи-б не могла самотійне з'явити ся охота, щоб то колись небудь прилаштувать тую столівку на зручніше собі сидіння.... А тепер нашому хурманові тільки за тим і досадно було, що от він і оперезав же на собі тонким мотузком колишню сїру салдатську шинелю, котра тепер, хоч і не мала жадного коліру, але повинна була гріти за тим, що саме у поясі вона добре зійшла ся, одначе, яка досада, Семенові коліна чомусь повилазили під вітер, котрий, дуючи нам у лице, за спиною хурмана видував велику халабуду, — з неї на нас пахало салдатським духом. Семен посинів „як пуп“, смикав коні за бичівяні лїци і був дуже сердитий на підручного за те, що „от він і великий, а з муцом не стягне.“

Хурман бив підручного, а той філозофічно мотав хвостом і талапав бичівяними посторонками.

Ми якось випхались на бугрик, дорога пішла рівніше. Семен обхопив віжки коліньми, поклав пальці у рота, посмоктав, пофукав трошки на них і поклав їх собі за пазуху... Грієть ся мовчки, бо і взагалі був вельми не балакуча людина.

Я був втомлений, через те й сказав:

— Досада, хоч-би нам яке небудь село попалось, то може-б підночували у попа.

— Не турбуйтеся, ночувати-мем у Товкачевій сахарні, — „карасі на вечерю в смегані там будуть, а печений гиндик — сам у наш рот полетить“, — промовив Килимах ніби то віршами і разом же видно, що він і далі ще щось лепече губами — наче мізкує прилюдно.

— Земля се щось живе у світі, — раптом, ніби прокинувшись зі сну, промовив Килимах — адже то тільки самі догадки, що ніби то земля кругла може-ж вона й не кругла... Адже може бути й так, що земля — се голова якогось живого веметня... Що, не вірите?... — А почитайте: землю-ж об'їхали у одному няпрямі, а через бігуни ще й досі жадна людина не перехонила... На бігуні, я гадаю, саме шия того веметня, а ми у нього не люде, а так собі — пошесть не величка, нужа тай годі... Ми їмо землю, а вона ще когось більшого за себе їсть...

Їдучи, ми порівнялись з тими хатками, що перше маячили нам над опругом. Хмари відійшли десь далі... Біля хаток був ставочок, а біля нього, як завжди бува на Полісі — млинок. Мірошник пустив лотоки на всі заставки.

— Нещасна вода, ти рвешся на волю, та нема-ж тобі ходу, — лірично промовив Килимах і зараз же ніби вернув ся до першої мови:

— Ви гляньте у ту глибочінь великого неба, що он, немов би велике око не закрите великою вією... які нужденні сі маленькі хатки перед ним!...

То око Великого Бога,

Що з неба на нас позирає!...

Бог позирає... Се так, коли ж захоче, то й покарає людину, а ні, помилує нас... А покарає йому не довго: забажалось — зробив не величку зливу, як от всьосвітня потопа — і нечисть, сі люде, у жупі з хатками — зіслизли у мєчт! Після того уже земля не мати-ме нужі!... Замість нас на ній з'являть ся люди, у котрих мізок мати-ме особливу будову... Нам усе здаєть ся незрозумілим, а для них усе очевидячки буде... — Хто його знає, може вони тільки поводити-муть очима і все розбирати-муть... Хто його знає — адже може так бути, як я кажу? — перепитавсь Килимах у мене.

— А може, — байдуже відповів я, бо всю сю філософію мені давно вже доводилось чути.

Мовчимо якийсь час, бричка знову трясє...

— Чого не терпиш, те тобі й ско-
ть ся — плаксиво сказав Семен, спи-
нив коні і поліз у болото, щоби підруч-
ньому завязать хвоста, котрий роспусти-
в ся, і кінь ним відмахуючись від фурмань-
ских пужалнів, залянав Семенове обличче.

Знову їдемо.

— Котись, серденько, в полю,
Кохай свою вільную волю... —

Трагічно промовив Килимах, спи-
нивши свої очи на бурянці, котрого ві-
трець злегенька перекочував по вохкому
полю...

Нас поминув рудий собака, що об-
нюхуючи, шукав свого господаря, а мій
сусіда уже знову зобгав вірші:

Уся воля людська

Скута з допущька,

А воля собача —

З безкрайного сьвіту!...

— Як ваша ласка, — кажу заці-
кавлено — скажіть, чи на довго стане
вам ваших віршів?

— Не вгабаючи шість день можу
казати віршами і всі мого робу будуть...
Подайте-но мені волю, побачите, що
буде!...

— Гей, то ви справедливий поета,
але чому я й досі ще не бачив ваших
віршів дрюкованими?

— Голубе, не вже вам не доводи-
лось їх бачить? — То ось же, знайте,
ви така людина, я бачу, що вам можна

про себе розказати саму голу правду, а то, бачте, сам я служу у поліції і се-ж мій остатній гіркого хліба кавалок... Боронь Боже, довідаєть ся справник про напрям моїх мрій, донесе губернаторови, що мов я небезпечний... Виженуть мене... Особливо за що можуть вигнать: бачте, якого поналіплювано печатів на сьому числі „Освітї“...

Мій сучасний балакач дістав з кишені старе засмальцоване число газети „Освітї“, котре у тих місцях, де загнута на складку — було попротирано наскрізь, обережно роспросторив його на моїх колінах і ми обоє міцно тримали те число, щоб вітер не поторошив його на гірші кавалки. — Зараз передо мною були довжезні вірші, з підписом під ними „Килимах Онисихворович Даченко“. Усі ті вірші були перемарані червоною фарбою і затерті скільканадцятьма відбитками казюноної печати.

— Тоді — пояснює Килимах — були такі часи, що нас не пустили під Царгород... Сором, про те жаден з письменників не поквалив ся своїм Росіянам сказати правду у вічи, а я — зміг!... — За се заборонили мені підписуватись усім моїм прізвиськом, — се раз — і найгірше, бо на сьому я стеряв багацько — алже другого дня отсі мої вірші, під назвою „Булгарія“, були передрюковані піснадцятьома Петербурськими газетами!... Усі редактори запрошували мене дрюкуватись у них!... А друге те,

що городничий прикликав мене до себе тай питає:

— Вибачайте, — каже — пане, а дозвольте довідатись, чи то не ви відомий письменник „Килимах Онисихворович Дяченко“?

— А що-ж?

— А вірші се ваші?

— Мої.

— У такому разї подозвольте росписку про те, що за 24 годинї ви ізслизните зі столицї... — Звичайне, каже далї, і я теж людина, знаю, що вам треба з тиждень тут покуйовдитись, щоб закїнчить ріжні свої справи, про те, ви осьвічена людина, знаєте, що й я служби пильную, за тим і потрібна менї ваша росписка зараз.

— А вже-ж, а вже-ж, — кажу...

— Дивно менї, що ви ще й досї не чули про мене, яко про письменника, — знову озвавсь до мене Килимах, угружуючи своїм тїлом у бичівяне сидїня. — Адже мене мало не вся дїтвора знає яко письменника...

Справдї, колись я чув від нашого слідчого д. Кострубенка про те, що ніби то становий — поета, а так як до сього часу з Дяченком я зовсїм мало був знайомий, хоч мешкали ми з ним і в одному містечку, то й не дивно, що його дотенність до поезий вивїтрилась з моеї голови.

— Маєте, — то я на рік по пять тисяч рублів виробляв на віршах, а тут

тобі разом — без копійки!... У мене брат, сестра на руках... Там нещасте усяке... І голод і холод... Нарешті я на Кавказі за репортёра московської газети по 30 руб. на місяць... Був за шахтёра у донецькому Кряжеві, та нема в мене звички до фізичної праці — мій мозок инакший... Був контролёром на залізниці, але ж погана там служба — і там покинув... До приватної ж служби у мене — у мене хисту немає... Друга річ, якби хтось запросив мене читати лекції от хочби про російських письменників, то до сього я не став би збиратись — одразу, з високом готовий!... „Слово о полку Ігореві“ знаю добре, „Домострою“ — не вмю, а починаючи з Державина, то хоч зараз утну!... — Але на що я розворушую себе тим, що вмерло для мене на віки, адже зараз я становий, людий повинен сажати за крати!... Нема в мене вільної музи!...

На Килимахових очах з'явилися сльозинки, та тільки трудно їх розібрати, чи правдиві чи вмисне вони видавлені: хоч становий не криєть ся з ними, а тільки зажурено хитає головою, та ще щось далі бурмоче про свою нещасну долю...

Я слухаю і почуваю, справді, і мені його кришку шкода. Він теє постеріг, замовк на хвилину, притаїв ся...

Тимчасом наша дорога вийшла на узгір'я, перед нами з'явили ся ліси, — лани простягли ся... А он, праворуч, верст за п'ять, маячить містечко Горішки

з його двома сахарнями... К собі-ж ріс густий березняк, а там біля нього окремо на полі стоять далеко розкидані один від другого з півсотні дубів. Величньо указуючи на березняк, Дяченко промовив :

— Се прості люди нашої неньки України, а то її інтелігенція, — додав він, вказавши на дубнячок...

— І на що такому кепу, як сей Товкач, такі великі маетки ? !... От якби все се дісталось мені... нам двом, — схопив ся Килимах, позирнувши на мене з боку, щоб я не образив ся за те, що такі маетки можуть дістати ся йому самому.

— Що-ж би ви з ними робили ? — питаю.

— Поети з цілого світа мали-б у мене спочинок !... Адже-ж ? — перепитав він у мене, сумніваючись у моїй згоді з ним.

— Я так гадаю, кажу, — будь тільки Горішки вашими, то ви й самі балакали-б инакше.

— Мовчи, о друже ! — перейшов відразу Килимах зо мною на „ти“ : кажу тобі вдруге : генії з усього світа знайдуть у мене захисток !... — І очи мого нового друга радісно палають з того, що ось уже він помагає людям, бідним у грошах, а великим у розумі !...

Він кришку опянів з того щастя і той хміль наче схилив його голову на груди...

Верстов за три до містечка по дорозі нам спіткав ся старий жид з бідкою, котрий ще здалеку звернув свою конячину на бік у болото, загруз у ньому по маточини. Жид зняв з голови шапку, а зпід сизої холодної хмари саме рванув вітер, забовтав бородою, пейсами та подертим жидівським лапсердаком.

Ми одкланялись.

— Усякому, усякому волів би віддати довг на строк, а жидови — ніколи. От один с... с... подав на мене до мирового, щоб я платив йому позичну, а я не хочу, — каже Килимах тоді, як ми поминули жида... — Чого ти осьміхаеш ся?... А вже-ж не віддам, бо як я віддам жидови довг, то жид за мене більш не молити-меть ся Богу... А так, коли я не платю, то він молить ся, щоб я не вмер — довг його не пропав би за мною... Се-ж мені користь...

Килимах мотнув головою — його довге волосся розлигло ся по плечах і він притиснув його смушевою шапкою казьонного крою і вже та шапка не нахнюплена на очи, як перше була, а шоломом стирчить; на довгім обличчі сірі великі очи ще дужче палають, а Килимах знову віршами сипле... Ось він ніби то щось цікаве згадав, синив ся... Подумав кришку і разом додав:

— Чому наші інтелігенти Вкраїнці цурають ся рідньої мови?... На що вони своїм власним дуткам заборонюють го-

ворить по українськи?... Я безкрайно люблю Шевченка! Його розшолопали і читають багато... хоч треба сказати правду, хто-ж в ще з великих поетів, щоб Українці могли похвалити ся ним?...

— Котляревський, Гулака, Квітка що перше за Шевченка були... А Галичанина Франка на що забули? — кажу.

— Тай про сих довідались Українці, а чому се Росіяни не розібрали свого народовця-Некрасова?... — Бо Тургенів бачив у ньому будучого генія, ну, не давав йому ходу, — голосно сам з собою розмірковував Дяченко. — У ньому Тургенів також почував будучого свого переважчика... Про те — обидва геніяльні — обое дали по багато... Коли-ж Тургенева читають і люблять, Некрасова-ж мало не зовсім забули.

— Так, кажу, але Некрасову належить будучність.

— А вже ж, а вже-ж — у сьому не мучить мене сумління... Се знаменитий поет-мізкувальник... — Сирокомля, Шевченко його нагадують... Некрасов — маленький Шекспір... Адже мало того, щоб з'уміти написати доладно, треба ще уміти увібгати душу у ту свою писанину... Бач, у мене з'явилась ідея: щоб росповсюднювати українство — вивчить геть усього чисто Шевченка, по нитці розібрати його — кинуть усяку посаду і їздить з міста до міста, читають по слухальнях — хай простий російський

нарід знає його, хай бачуть як ми, Українці, уміємо говорити :

„Все йде, все минає і краю не має...
Куди-ж воно ділось? Відкіля взялось?...“
Хто з них — де, у якому письменстві знайде такі великі слова?... І я так читати-му, щоб мойому слухачеві ураз дух забивало, щоб кожде умлівало на місци з того читання!!!... Ось як читати!...

— Коли-ж слухач російський не розшолопає вас — йому ж не відома українська мова... Добре було-б, щоб хоч українські селяне читали Шевченка.

— То коли вже так, то замість Шевченка я вивчу Некрасова — з нього буду читать селянам, — без суперечки поправив ся Килимах.

— Розвиток у простого люду ще не такий, щоб він міг розібрати тее, що ви гадаєте, — кажу.

Килимах з роту ні пари, я-ж душею вчував, що й йому се не згірш мене відомо, а згодитись з моім поглядом, вийде у серце вразити себе, просвітної години не мати собі у світі — на віки умерти!...

До Горішок було ще з пів верстви, а ми ось під'їхали ізза спини сахарень, там, де на високих налях, по дротяних проводах крутять ся маленькі вагони маленької електричної желізниці, що подають буряки до сахарні, а з неї ввозять жмихи, котрі попадають у ве-

лику яму... Біля сїєї-ж ями — велике багно — свинячий рай!...

Тереза, вози, буряки, конячий гегіт, воловаче мукання і людський говір — усе змішалось у один галас з вітром, що рвав із ставу, і з дротяним плачем!... Лице ближчої сахарні стояло обернутим у велике дворище, обгорожене високим цегловим парканом, понад котрим у дворини-ж у садках стояли хати — директора, управителя, сахароварів та інших служків із сахарні...

З дерев листя позривало — засипало всюди. — Осінні килими! — Тут була тиша велика, бо панське жіноцтво сиділо саме собі по хатах, а їхні чоловіки усї були в роботї.

Проїзджачі урядовці та ті служки, що приїздять сюди з далеких економій на сесию, перебувають у номерах, що ось у тому-ж дворинищі; праворуч від воріт стоїть окрема будівля.

Почувши гуркіт нашої брички, з номерів вибіг бородатий підстаркуватий льокай. Семен теж зсунув ся з воза і вони в двох помогли Килимахови злізти з васага, кожен підтримуючи станового власними плечима; а сей, спираючись на залїзну з топірцем палку, що завжди возив її з собою, зсунувсь на землю, переважно подибав до покоїв, більше виставляючи у перід лїву ногу і крок нею робив ся більший ніж правою; виходило аристократично. Шинеля „Ми-колаївка“, що була надїта на ньому —

роспанахана. Довгі клинчасті вугли з білої сорочки, що визирали зпід мундера, у гору підпирали Килимакові щелепи. За гапником від розстібненого мундерячого воротника, визирав кланоть великого галстука.

А коли-б у сю хвилину позирнуть здалеку на сю людину, то можна запевнитись, що перед такою величною по-статю усяка людина повинна була почувати себе маленькою і зазделегідь ваші руки стояти-муть до того, щоб мерщій зняти свого капелюха і низенько вклонитись такому великому панови, який був добродій Дяченко. Опять же кожному буде очевидяче й тее, що свого глєвтякуватого тіла сам Килимах ні за що не зможе пересадить через плота.

— Бач, яка велика листовня, у ній ріжних паперів може з пуд буде... І все-ж то їх треба „не медля“ сповнити... От я за тиждень скінчу деякі вірші, то вже тоді майну у стан та разом усі і „обделаю“ (оброблю), — ніби просячи собі вибачення за охайність, говорив до мене Килимах, грузько ступаючи по сходах на верх до покоїв.

Справді, бородатий льокай кришку угинав ся під вагою Дяченкової листовні.

Перша кімната, куди по сходах за Килимахом увійшов і я, мала так що сїм на вісім кроків. — У сій кімнаті, праворуч від вхідних дверей стояла нова висока вішалка, лїворуч шахва з по-

судою для Їжи з неї, а біля стіни, що проти вихідних дверей, під двома вікнами — примостилась канапа та пара крісел, — усі вони були пооббивані за-смацованою тяжиною, а перед ними стояв стіл. — Ліворуч з других дерій, за шафою ще двері, вони вели до того покою, з котрого на нас привабливо позирали ліжка з пружиновими матрацами.

У хаті, де було дуже тепло, Килимах знесило розставив руки — шинеля сама повалилась з нього до долу — її підхопив льокай і почепив на вішалку. Дяченко розстібнув мундера й угруз у канапу і та одна пружина на ній, що так панувала над усіма своїми товаришками, звернулась на бік, а сам становий, зітхнувши, правою рукою стиснув себе за лоба, посичав трохи, наче його розбирають потуги, гукнув до льокая :

— Івасю, поклич но пана Тоцького!!

— Счеґо звольте, рапіе пачзалніку?

І в мент ізза дверей того покою, де були ліжка, вискочив маленький млявенький чоловічок з рудими тараканячими вусами; його змарніле облича було таке, наче воно обмащене жиром.

— О, мój Bazio, czy ty wisz,
Nie wiedziałem, że tu stojisz... —

Філософічно промовив Дяченко.

— Хорошо, гаспадін начальнік!...
— дріжачи і вдаючи з себе хваброго, відповів жалкенький Ляшок і далі без роздиху відчитав :

Pięknyj Bazio, gdyby róza,
Głupia głowa, chociaż duża...

— Не кухарем йому бути, а хай би ся людина попалась у якусь инчу обставину — з неї теж міг би вийти якийсь сучасний поета, а так — у кухні талан гине! — журливо й тихенько сказав Килимах.

Тоцький з радощів лупає очима, облизуєть ся...

Килимах силкуєть ся, мізкує, щоби скласти нові цікавіщі вірші і тут же подать їх на суд Тоцького... Коли-ж тепер становий втомлений — вірші не лізуть на думку.

А кухар стоїть, переминаєть ся — дріжить, щоб жадного начальникавого слова не втерять і разом же, щоби побігти десь далеко, далеко — куди скажуть!... Хай би Килимах сказав:

Пане Тоцький, побіжіть у Маврище... Той, щоби сповнить приказ старшого, побіжить, не оглядаючись..., Пробіг тридцять верстов, а ось перед його очима і Маврище... Тут, не добігши кілька кроків у саме Маврище, Тоцький разом назад поверне оглоблі, щоб спитатись у „гаспадіна начальника“, чого то мов його послано у тее Маврище?...

— А що, серденько, чи є сьогодні у нас шо небудь на вечерю? — тоскливо спитавсь Килимах у кухаря.

— Prosiątko z orzechami ta jeszcze szczupak z poliwkoją!... — відповів той з вискоком.

— То йди ж, голубе, порай ся! —
А ти, Йвасю, — сказав Килимах до льо-
кая, нема що гаяти часу — готуй чай!

Тоцький полетів, а Івась поважно
посунув ся до переднього покою, буцім
то поважність він робив задля своєї по-
важної бороди, котра наче сама усюди
води́ла свого господаря... Він і руки так
розставляв, роблячи що небудь, щоб
ними не зачепить своєї роскішної бо-
роди...

Вітер з надвору кріз віковну ряму
уривав ся до хати... папірчик, що ним
була заліплена щелина — жалісно гудів.

Роспарювало — голова сама хили-
лась на бік...

— Вибачай, голубе, обернув ся Ки-
лимах до мене, — я тільки хвилинку...
Далі він схилив голову на спинку з ка-
напи і смашно захріп...

А бісів папірчик усе байкає... На
дворі темніє... Гарно-б заплющить очи
й собі на хвилинку...

*

— Тай голова-ж тріщить, мов зби-
раєть ся луснуть, — промовив Круглен-
ко, товстий, присадкуватий управитель
сахарні, котрий зараз у купі з бухгал-
тером Туполею, прозваним, за довгий
роплескуватий ніс, „Гускою“, прийшли
до нас повітатись.

Кругленко сів на каналі — поруч
з Килимахом, а я з Гускою сиділи на
стільчиках.

— Отсе сьогодні повернув ся з Кийова — не виспавсь... А все наробила ота „Сіверна гостинниця“, матері її ковінька, — на брата видуднили по дві пляшки шампанського...

— А мені каже Килимах, не даючи Кругленькови докінчити свое оповідання, — сього тижня теж здорово пощастило на шампанське: йду вулицею, глядь — поміщик знайомий іде. Голубе, звідки? — питаю. — По ділові! каже. приїхав... Ну там слівце, друге — нарешті поїхали до клубу... Як звичайно — напитки, найдки!... А нарешті поміщик і заглив нам шампанського!... Вірте, сам ураз видудлив аж дві пляшки. Та сього поміщика впряждаю на вокзал, а натомість другий приїхав і той частував! Вірте Богу, не мені, за кілька день я сам видудлив з пятнадцять пляшок шампанського.

— Хто по багатому шампанського, у того може бути „падагра“, — сказав „Гуска“.

— То ви-ж не покладайте собі того, щоб то я за один раз пив по багатому... — У мене не буде сієї слабости — за раз більш однієї пляшки не випивав.

— Як до шампанського, каже Кругленко, — коли не „падагра“, то щось инче може бути... От зо мною тепер у Кийові яка притичина скоїлась: ми пили мерзле шампанське — по двох пляшках я ошоломонів, дзеркала побив; кожного, хто лїз мені у вічі, я хотїв душить.

— Еге, се правда, що мерзле шампанське дуже кепсько вражає, — підтримав Килимах. Я теж жив у Кійові, був слухачем на юридичньому факультеті і тоді я не такий тонкий був, як тепер, а товстий, тяжкий — одначе тримався струмочком... Раз по шампанському я виїздив до Адесу, а мої товариші виряжали мене... На вокзалі теж пили мерзле шампанське... До купе я вільно увійшов... Туди-ж за мною уліз ще якийсь пан... Початку не памятаю... Згадую тільки те, як повибігали жандарі, кондуктори, хотіли мене з тим паном розчепити і не можуть!... Я його душу, а він харчить, я його душу, а він харчить!... У нього й гроші були... Револьвер він тримав у руках, на мене хоче націлити, но боїть ся... Уже й не памятаю, як його й вирвали від мене!... Забрали мене, раба божого, повели на якийсь маленький вокзал... Документів при мені жадних, за тим і хотіли вони мене тахтирять по степу; але, маєте, — пан, котрого я душив, був такий благородний, що сам за мене заступив ся: „Панове, каже він, я не можу попустити того, щоб сей добродій умисне міг душити мене — певне йому щось дуже страшно приснило ся і от він у той самий мент схопив ся і душив мене за горляку...“

Уявіть собі, як він ловко угадав: Мені саме приснило ся, що ніби то на мене розбійники напали, ограбувати хо-

тіли... — Ослобонили мене, поїхав я далі і аж до самого Адесу усе їхав з тим же паном. Вірите, до того діло дійшло, що сей пан мене, а я його так покохали, що одно другого почали „тикать...“ От шкода тільки те, що тепер я вже забув, як його звать.

— Еге, каже він, ти мене, голубе, Килиме, так дуже душив, що ось, бачиш які в мене синяки.

Килимах спинивсь, позирнув на слухачів, запевнив ся, що своїм оповіданням він усіх нас здорово вразив, і вже ні на кого не звертаючи уваги, він задоволений пройшов ся раз по хаті — вдруге і раптом угруз у крісло, заклав ноги одна на другу, счепив руки пальцями, поклавши їх на черево — вільними великими пальцями крутить один коло другого — героєм себе учуває — мелька на громаду очима!...

Слухачі справді зацікавились ним.

— А як там твій небіж? — спитавсь у Килимаха Кругленко.

Той разом очапавсь :

— Отсе днів три тому минуло, як приходить у кухню до мене якийсь москаль і почина сам собі ваксить чоботи... Слуга побачила того москаля, перелякалась, побігла з докладом до барині, що от мов якийсь москаль у кухні чистить чоботи!... Дружина не мала вільного часу й сказала — „хай пожде...“ — Тимчасом жінка не виходить, а мо-

скаль усе жде в кухні... Та вже якось я ненароком побачив його, вийшов. — А той :

— Драстуйте, каже, дядьо !... —
Руку мою цілує...

Нене, я мало не вміїв, — мій любий хлопчик у сірій салдатській шинелі хрантує !... Ніколи не плакав, а се — у друге з рода заплакав — так тяжко було !... У перве я плакав тоді, як мого товариша, що з ним разом я був слухачем у межевому інституті, за небезпечність у Сибіряку запроторили... — Ні, хоч як, а я небожа визволю !... — я найду росправу на тих, що забрили таку мляву сердешну дитину !...

*

Була вже десята година вечера, на дворі почув ся поштовий дзвінок. Климах прислухав ся і радісно сплеснувши у долоні закричав :

— Він, мій голубчик, він — налі слідчий !... І де-ж се бенера тільки носила його ?... — Певне душа його чула знайти мене тут.. От людина, отсе то людина !... Се наш знаменитий сучасний український поет-белетрист... А хто-ж його й відкопав, як не я... А без мене занастив би він свій талант !..

— Звичайно, каже „Гуска“, коли маеш талант, то треба-ж, щоб його хтось у тебе відкопав, бо инча людина і талановитою вродить ся, коли-ж про свій талант сама може й нічого не знати.

— А через що так виходить? — запитав Килимах. — А через те, додав він далі, — коли ти маєш талант, то без упертости до праці твій талант нічого не варт... Коли-ж ти працююча людина — твій талант у розвитку — дасть г'еніяльність... Хто з вас, панове, читав про „г'еніяльність та божевільність?..“ Така є невеличка книжечка — зложена Італійцем Л'омброзо.

Усі мовчать — усім ніяково...

— Се-ж звичайно, що г'еніяльність від божевільности — річ не далека, — наприклад — візьміть мене: я був слухачем агрономічних курсів у Розумовській академії, а мешкав у Москві, де я що дня пив каву у дуже великому аристократичньому готелю і що разу мою душу тягнуло у маленьку кімнатку того готелю — що дня я мусів неодмінно зробити там на канапці „щось маленьке...“

— А що, а що, я казав, що слідчий!... От ловко, от гарно! — Щасливо забігав Килимах по хаті і він уже раптом опинився на порозі, радо стискає слідчого Миколу Кострубенка. А сей, увійшовши до нашого покою, оголосив, „що його доля ще не вмерла“, бо справді — саме у хаті з'явився пан Тоцький, котрий, укупі з Івасьом, лагодив до столу, виставляючи з шафи посуду, а щоб вона була чиста, льокай відвернув ся до дверей і стер полою з кафтана пил з однієї талірки... „Гуска“ постеріг

се і ось він своїм поглядом крадькома пересунув ся через мое обличчя; а як витерта Івасем талірка опинилась проти бухгалтера, він ніби байдужо встав, походив до хаті, помугнкав і підсів до столу з другого боку, там, де стояли талірки, витерті чистеньким рушником пава Тоцького.

— Бо певне ваша теща ще й досі жива, — весело відповів Кругленко.

— Умерла, вмерла, серденько, Василю Максимовичу, а я — ой, ой, як ридав за нею, моєю голубонькою!... сказав слідчий.

Кострубенко, з'явившись, наче собою більше нагрів і оживив хату, а от тільки наче чогось біля Килимаха за-холодало.

Івасю, кинувши накривать на стіл, поміг слідчому розбиратись... А станований усе ходить коло Кострубенка, потирає руки і злгенька гигака винувато.

— Хто хоче зо мною чоломкатись, той обережуй ся, щоб я тебе не довбнув носом, — каже слідчий.

Усі зареготались, бо справді, на смуглому обличчі з маленькими, бистрими, глибоко запалими очима, котрі немов би два вуглики визирали зпід навислого лоба, панував огрядний ніс, котрий, здавалось, що хвилини збирав ся дзьобнуть кожного, не питаючись на се дозволу у свого володарника.

Килимах опять підбіг до слідчого, ще раз поцілував його... Виходило недоладно.

Кострубенко шильно подивився на Килимаха, той винувато зжолобився.

— Панове, дайте чогось такого, щоб душу нагріть, — сказав слідчий.

Льокай дістав з шафи пляшку з чарками, поставив їх на столі.

— Килиме, що в поросяти найсмашніше? — раптом спитався Кострубенко за вечерею.

— Шкурочка, — відповів той і мусів ще зїсти гарно підпечену спинку, що зараз слідчий поклав йому на тарірку.

Кругленко та „Гуска“ мало що їли, певне боялись, що нам не вистане, бо я з Кострубенком теж наминали не згірш від Килимаха... А сей — їв до стражданья!...

— Люблю таку вечерю, як сьогодні, бо все свої люди зібрались, — сказав Кострубенко, кладучи собі на тарірку шматок щуки, залитий підливкою з хрином, — тяжко їсти укупі з панами, з котрими ти мало знайомий, як от і сьогодні мені довелося обідать... Ніяково себе почуваш з ними... усе князі та графи...

Килимах, випивши чарку, боязько оглянувся на Кострубенка — побачив, що той на нього не дивиться, похапцем забалакав:

— Не кажи мені сього, бо я їй сам не люблю панів! Раз мені теж довелось гостювать межі князями та графами ріжними і от, у розмові один з них і каже, що його батько з Ягайла поводить ся... Другий — з Яна Собеського виводить себе, а тамтой — Баторієм хвалить ся!... Я-ж слухав, не втерпів тай бухнув:

— Тридцять пять лїт вже тому минуло, як у Харкові на вулиці під плотом ночувало п'ятилїтнє хлопя... Он, бачить тая дитина — гарцюють із списами москалі на конях. Дитя зацікавилось -- виступило на серед вулиці, простягає рученята до кінних... Передній, що був у блискучому вбранні, спинив ся... За ним поставали і другі блискучі.

— Це твоя мама? — питають хлопцята.

— Учора по хлїб пішла...

— А хто твій батько?

— Дяк, но тільки я зрода не бачив його...

— Дяченко, то їдмо-ж із нами, — сказали блискучі і забрали малого до себе!...

Жило те хлопя то по паньских хатах, то з москалями по кухнях, по пекарнях тинялось... Часом пускали в казарми... По вченнях блукав той хлопець... А там, якось виріс, вийшов на люди, і ось тепер... — я перед вами.

Ви розберіть, яке велике вражіння вийшло!... Жаден пан з того сорому не

знаходив собі місця! — О, я умію їм носа утерти!... Я...

Кострубенко пильно дивився з боку на Килимаха, а той се постеріг і замовк, не скінчивши свого оповідання.

*

По вечері „Гуска“, запросивши нас на завтра до себе на каву, у купі з Кругленком пішли собі до дому, а ми в трьох самі собі zostались.

Канапу з сього покою, де ми були, перенесли до другого покою... На сій каналі Івасьо спорядив мені ліжко, а Килимах з Кострубенком росташувались на справедливих ліжках.

Дяченко, zostавшись з нами, хоч і почув себе вільнішим, ніж при Туполі та Кругленкові, але, запаливши цигарку, підбіг до грубки, відчинив у ній дверчата, винувато сказав до слідчого:

— А, то ти, серденько, не любиш тютюнового диму!... А я, — звернувся він любенько до мене, — не люблю світу, і зараз же зачинив віконницю.

— Івасьо, адже знаєш порядок, постели під ноги панови килимчика, а потому іди собі спать...

Я з Килимахом лежимо, а слідчий присів коло вікна, щось собі пише у власних папірках. Становий, скося поасаючи його, звернув ся до мене:

— Яка в тебе книжка? — спитавсь він.

-- Казки Рудченка.

— Люблю казки, бо в них уся людська премудрість давно сказана... Сю премудрість люди у казках сказали ще може аж до всьосвітньої потопи. А ну, прочитай що небудь мені.

Книжка була розкрита на казці „Гордий цар“. Я прочитав йому її... Далі ще прочитав „Москаля-Товкача“.

— Чудові речі!... Як вони дуже подобалися! — велетно промовив Килинах... Декотрі із сих великих мрій я неодмінно зобгаю у вірші!.. Се то хали!... Великий люд з великою людською поезією!

І знов крадькома балакач скинув оком на слідчого, а далі рішучо додав:

— А ти що там усе дряпаєш та кожного з нас обмальовуєш?! — задирливо звернув ся становий до Кострубенка.

— Коли маєш охоту, то на тобі: слухай, — відповів той супокійно і раптом прочитав нам із своїх папірків:

— Чорна сукня, чорний капелюх... Самий крєп — велика жалоба!... Вона білява, а вираз обличчя пісний... Губи складені „немов тая їжица“... — Горє душу у неї стискає, воно захоплює і серце її... Се видно по моршкам, що резлягли ся кругом рота... У цілому світі нікому нема жадного діла до її стражданнів, а вона своїми очима повними сліз кожного підбиває на те, щоб її пожаліли... Зараз вона палко говорить.

а сі два урядовці, що тепер сидять у жалізницькій канторі і куди вона прийшла, слухають її байдужо :

— Вибачайте, каже вона, я хочу їсти, а гроший у мене немає... Дайте мені маленьке місце у вашій канторі, я щиро працювати-му вам.

— Хоч у нас на писарку вакансії зараз і немає, а про те — ми візьмемо вас на пам'ятку; тільки скажіть нам, Бога ради, хто ви такі? — спитавсь старший з урядовців.

— Я удова лікаря... Мій чоловік...
— Тут пані хотіла заплакати, але молодчий з урядовців жартливо розважив:

— Се не гарно, пані, що ви не з'умили затримати свого чоловіка на сьому світі...

Вона здержала сльози, метнула очима і з докором сказала :

— Панове, гарно вам шуткувати... Не знаєте ви людського горя.

— Вибачайте, навпаки — ми обидва, що ось тепер стоїмо на ваших очах, змалку довго босиками ходили... І от, я самостайне живу з п'ятнадцяти літ — сказав старший з урядовців.

— А я з чотирнадцяти, — гостро підтримав його молодий.

— А я з десяти літ кормлю других — докірливо сказала пані, повернувшись і вийшла з кантори...

Килимах не дихав — він усім своїм тілом слухав до кінця тее читання... А ось раптом підвів голову, положив її

на долоню лівої руки, лікоть котрої уперся в подушку, правою-ж розмахував у повітрі і умліваючи сказав:

— Ти-ж справедливий поет! Сам Бог сидить у тобі. Тут кришку підчистить, дещичку обробить тай гарш до дрюкарні! Що воно буде гарно, то ось перукою у тому тобі моя рука.

— Я ще з рода нічого свого не давав до дрюку.

— Шкода, адже искра Божа, що сидить у тобі, може перелитись другому — ти їхні думи поробиш м'якшими.

Кострубенка се теж кришку підвабило, він ще тай ще перечитував — догоджує слухачеві. А тому все мало тай мало...

Не криюсь — і мені було приємно послухать. Ось читач втомився — перестав, а Килимах давно лежав замерлим у постелі — голова його підперта рукою, а великі горючі очі замислено нїби то десь дуже далеко від себе щось дивнее бачуть!

Слідчий поклав собі свої напірки під голову, разом роздягся і ляг.

— Чому ти, Килиме, не спиш? — спитався я у нього за пів години потому, як уже ми погасили сьвітло.

— Не можу, скомпоную вірші з Павлусевих оповіданнів.

— Знаеш що, — звернув ся він до Кострубенка: ти дав мені безліч нових думок... А се яке чудове оповідання у тебе: „чорна сукня, чорний капелюх —

самий крeп — велика жалоба!“ Як гарно розчислені фарби!... А нарешті — як вона ловко двома слівцями на смерть побива тих двох, що тут були!... Початок кришку до кінця не подібний, але не велика турбота, завтра, як маєш охоту, я тобі його виправлю!

— Добре, — згодився Кострубенко, відвернувшись до стінки і ще довго ворочався.

Я теж довго не міг спати, а перед світом мене розбудив дощ, що так хлюпотів у вікна нашої кімнати... На горіщи криси уїдливо гризли дерево...

Я засвітив сірника, щоб запалити цигарку, — Кострубенко спав тихо, а довжелезне Килимахове тіло, укрите по пояс одялом, несамовито хропало і двигало!... — Я ще закуняв... А ось разом розбудив мене переляканий голос:

— Ой, ой не буду!... Спасаааайте!...

— Що з тобою?... — питав Кострубенко, пораючись біля Килимаха.

— Тю, хай йому нечистий: приснилось, що ніби то за поруху підвалин державних — мене вели на шибеницю! Що разу зарікаюся на ніч не їсти, ні-ж, Тоцький так смашно зготує вечерю, що ніяк не здержишся — оправдувався Килимах.

Раненько, схопившись, Дяченко розхристаний присів до столу, доставши лист чистого паперу і хутко, нервово почав по ньому щось дрочити олівчиком. Хвилину за двадцять пів лист був попи-

саний навкруги. Килимах устав ізза стола і голосно прочитав своє писання. — Се було вчорашнє оновідання Кострубенка про паню у крепі та двох урядовців. Сьогодні Дяченко хотів вразити нас власною дотепністю ловити найкращі фарби у творах — усякі твори перелаштовувать „по ідеї“.

— А що, подобалось? — прочитавши спитавсь він з острахом у Кострубенка.

— Блїде, каже той, — я не те хотїв сказати, зовсім не те: ти просиш, щоб викинуть у мойому творі тее, чого я ніколи не викину, моя пані у жалобі, далі — вона бажає, щоб укупі з нею усі страждали; нарешті — вона героїня! Се здаєть ся тобі незвичайним — „так не пишуть“, хочеш ти сказати?... Коли ж тільки іменно такою я й бачив її.

— Будь ласка, прочитай-но мені про неї ще раз.

Той прочитав.

— Ти поет-міньятюриста, а се — найбільше класичний твій утвір!... Жадного мазочка тут не відкинеш і Килимах разом провішував:

„Въ твоихъ очахъ мелькаетъ геній,
Въ рѣчахъ кипить потокъ живой,
Шевченко съ Гоголемъ, какъ тѣни,
Витають тихо надъ тобой!...“

І становий схопив ним же написаного листа, подер його на клантики і нервово сказав:

— Ну, хай хтось инчий пише прозою! — Богато я з нею возив ся і — одна нікчемність виходить!... Вірші — ото мое щастя — тут я в себе як дома!

І Килимах раз пройшов ся по кімнаті — у друге, зробив постать Аполлона Бельведерського і, спинившись у дверях з одного покою до другого, випятив уперід розхрістані груди, задер у гору підборіддя, лівою рукою підпер ся у бік, правою ж, махаючи на всі боки, поводячи білками вилуплених очий, величним голосом промовив :

— „Не можна силувать природу,
Бо раз з'явив ся хто на сьвіт,
Той має право на слободу —
Яка користь иначе жить?!...
Тим часом бачим безустанно,
Як дужчий слабшого гнітеть,
І за слободою невтомно
Безправа соромне ідеть!...“

Дяченко знесилено опустил ся у крісло, сидить у віршовому чадї, а на дворі осінні рідкі хмари низько понад землею котились — вітер що хвилини міняв їхне обличча... Папірчик у вікні першого покою усе-ж таки жалісно плаче.

— Я неодмінно збожеволю, — кришку опам'ятавшись і стискаючи себе обома руками за голову, журливо промовив Килимах.

— Чорт батька зна', що ти верзеш! — сказав Кострубенко.

— У мене голова тріщить за тим, що вона не може знести в собі тієї ве-

дикої сили мрій, які зараз опановують мій мізок — хутко він так напре на мій череп, що той мусить репнуть...

— У карти грай, залицяй ся, а від сумних мрій далі тїкай.

— Граю, бо лікар казав мені, щоб я яко мога найменше спав, бо инакше в мене перестане серце калататись.

— Бачу, ти справедливий поет, — сказав Кострубенко.

— Се може бути ! — відповів Дяченко, і вже небо знову раптом перед ним прояснилось і він опять почав у своїому розжеврідому мізку перебирати клаптики ріжних віршів. Але на сей раз вони у нього чомусь не доладно виходять, з того йому не приємно. Щоб загладить свою досаду, він сказав :

— А ще лікар говорив мені, щоб я мав собі не одну, а дві жінки, котрі завжди жили-б при мені; але тільки щоб вони були найпротивнїйші з усього на світі жіноцтва... Тепер я маю собі дві удовиці, обидві вони такі вальненькі — вони мені остогидли.

Ми з Кострубенком по кришку розхоложувались, не слухали Килимахового бреду, а він не вгавав :

— У письменстві сюжет найголовнїйша річ... Якби знайшла ся людина, я дав би їй розкішну тему. — І становий підвабливо моргнув до Кострубенка, — слухай мов та пиши велику поему. У нїй ти прославиш не тільки ме-

не, Килимаха, незабутнього друга свого, а через мене і своє імення великим лишиш для нащадків.

— У Кийові була повія, — говорив він далі: сама непотріб... Мала дитинку. Повію вигнали батьки з дому, вона почала зароблять... І от, іде вона раз по бульвару, бачить: якась дівиця плаче... Певне теж повинна була мати дитинку й собі і теж, певне, батьки вигнали... Як ви собі гадаєте — сю дівицю повія узяла до себе — їжу, квартиру поставила їй. Сама зодягала, обувала ту... Прийшов час, треба родить, — лікаря найняла на свій кошт!... От сюжет, от дивна душа!... А ми-ж біля неї ходимо, не помічаємо, а вони, такі душі чудовні, мало не на кожному кроці спіткають ся!... Вірте Богу, не мені, як уперве сказали мені про сю душу, то я не повірив, доки сам не об'їздив може з сорок осіб, правди добивав ся... І ствердилось!

— Чого ти осьміхаєш ся? — винувато перепитавсь оповідач у Кострубенка, почувавочи його іронічний на собі погляд, — присяй-бі, ствердилось!...

— Килиме, давай но разом з тобою напишем драму. Адже тепер така поведенция, що усякі найкращі речі письменники пишуть у двох, — звернув ся Килимах до мене.

— Зрода-віку, кажу, не писав та навряд чи в мене й дотепність є до того.

— Але-ж се сама пустяковина : візь-
memo трьох героїв, самих ідеальних люд-
ців — хай вони сидять собі на горі не-
приступній, а ось у низу біля них пла-
зує усяка мілкота!... Рамки є, основа
маєть ся — zostалоь тільки фарби роз-
чинить і річ вийде чудова!... -- Костру-
бенко знову присів до столу і хоч по-
раєть ся з папірцями, про те Килимах
силкуєть ся розпалити його мізок :

— Знавш що, друже, може воно
краще буде так, що вже я тобі дам
тему, — звернув ся він до слідчого, —
ти-ж з'умій обробить її так, щоб можна
було сотворити щось незвичайне велике...
ідеальне!... — Звичайно, по тій малень-
кій мережці, котру я даю, ще нічого не
сотвориш, але при твоєму, о друже,
впливі, великої музи, може вилитись ве-
лика річ!... — Ти напишеш прозу, а я
теж саме оброблю віршами, — з'умій
доладно фарби покласти і мати-меш у
душу впураючий твір!...

Ні, що не кажи, а боротьба за
життя на кождому кроці дає себе почу-
вати... Доброчинність — теж не погана
річ... Гарному ділови немає кінця, тай
добрість людська безкрая!... — Дайте
межу для доброчинности — стеряєте
чесноту, а буде шаблон, що тримаєть
ся на вузьькому еґоїзмові... — Коли
маєш охоту, то ось тобі тема : посеред
вулиці стоїть сліпий старець ; чуваючи
теє, що до нього наближаєть ся якась
пішанина, він просить, щоб йому дали

милостині. Кожде дає те, що може; але-ж більше приходить таких, котрі не дають нічого... Ну, хай хтось щось дав тому старцеві, а старець і підвів свої темні очі у безмірний простір і говорить молитву за давця... Але ходи ніччєй йому вже більше не чути, з того він самотнім себе почуває у цілому світі... І ось, при кінці молитви, з душі у нього вирвалось тяжкєє зітханнє: — „Ти, Боже Великий, Тобі Єдиному відомо: учора я нічого не їв, а позавчора ви-прохав одну копійку, тоді-ж за неї я купив собі шматочок хліба і з тоді ще й досі нічого не їв!... О, яке щастя — зараз дали мені гріш, як ще хтось і другого дасть, то сьогодні я теж куплю собі кавалочок хліба — не вмру не ївши!...“

Намалюй собі, — жебрак говорив, а тут саме проходив молодий інтелігент — у латах і замордоване тіло його; дома у нього є кілька душ дітей і дружина, що вони теж з учорашнього дня нічого не їли... У інтелігента не було роботи, тепер він несе свого годинника до жида у заставу — більш жадного маєтку він не має... Йому несподівано довелось підслухать розмову старця з самим собою — у інтелігента були подерті черевики, без підошов, за тим і ступав він тихенько.

Учувши, яке трагічне, невиходне життя сліпого, інтелігент як ошпарений кинув ся до першої крамнички, заклав

там свого годинника і ті гроші, що зараз у нього з'явилися, він тицьнув жебракови !..

От вам люди, от ідея !.. Де ти хоч кришку подібного знайдеш по наших черствих людцях ? !..

— Справді гарно, — сказав Кострубенко, — тільки горе, нема в мене вільного часу, щоб такі речі обробляти..

*

Ми на дворі — наближаємось до Туполі на каву, а з його покоїв нам далеко чути чуюсь чудову музику на фортеп'яні.

Килимах, ідучи поруч з нами, чепаурились, крутив вуса, розспрямлював ся і мов баский кінь виривавсь уперід... Його умисне не пускав Кострубенко... Становий придержавсь хвилину... А про те музика від нас чулась може ще за сотню кроків і все-ж таки Дяченка вона вабила до себе — він знову напшндючивсь !..

— Що се сьогодні ти так дуже до Мефістофеля подібний !.. — спинив його слідчий, але бачучи, що той онять похнюнив ся, Кострубенко поправив ся :

— Вибачай, голубе, сим я не хотів тебе образить.

— Навпаки, таке порівняння мені дуже приємне, — заспокоїв Килимах слідчого і вже знову він побіг уперед — аж дух йому забива !..

Він першим узяв ся за клямку, хоче відчинить двері, коли-ж зараз йому ніби то чогось стало страшно... Прокашляв ся, крадькома повів очима навкруги... Ступінь подав ся назад... коли-ж я з слідчим теж підійшли до дверей. Дяченко розспрямивсь і рішучо пішов уперед, про те, нильнійше придивившись до нього, очевидяче буде, що хоч ся людина зараз кришку й соромить ся за те, що він не поворотний, но в серцю великим джиґуном себе учуває!...

Ми у передньому покою, а чудова музика замовкла, паночка-ж, що нам було її видно з переднього покою, сиділа у горниці біля фортепяну і знехота водила по ньому пальцями.

— Чого так барились? — сказала господиня — молоденька пані літ 25, що віталась з нами у порогу...

Далі звичайне здоровкання з господарем та з Кругленком, що прийшов сюди перше за нас...

— Панна Лопатівна, моя сестра, — відрекомендувала нам господиня ту паночку, що сиділа коло фортепяну.

Маленький кібчик, невимірно підвішений ниткою до круга на стелі, відзбентеженого у горниці повітря, закрутив ся; напіровий зайчик, що задніми лапками змістив ся у другому кутку від фортепяна на столику, у передних лапках тримає клубочок ниток... Там далі — цяцьки, ляльки, вазони з квітками.

— Чи правда, панове, тому, що мій Килимах сьогодні дуже подібний до Мефістофеля, — щоб розвеселить громаду, сказав слідчий, почувавши себе у Туполів, як дома.

— Добродій Кострубенко завжди щось вигидає, — ласкаво спинила його господиня.

— Панове, у порівнянню мене з Мефістофелем жадної собі образи не бачу, навпаки, я радий, що можу бути подібний до нього — адже у Мефістофелеви зібрані усі вигиби людської душі — там гарне й погане... Коли-ж воно таке велитне!...

І чим далі велась мова, тим Килимах більше підбадьорював ся... А коли всі посідали до Удального столу і становому подали каву перше за других, то він несамовито сьорбав зо шклянки. Коли-ж у його посудині пиття зосталось на дні, він промовив:

— Панночко ласкава, заграйте нам що небудь... Вашу чудову гру ми-ж чули сьогодні!...

Та не відмагалась — не допивши своєї кави, сіла до фортепяну і злегенька перебирає по ньому пальцями... Її вродливе обличчя приходилось прямо проти столу, за котрим ми сиділи. Її милий жіноцький погляд, укупі з її-ж широченьким ротом та рожевими губами, кожного з нас вабив до себе. — Кругленко дивив ся на панночку, сонів... Кострубенко, що сидів поруч зо мною,

штовхнув мене у бік. Мені ніяково, щоб не замітили. Килимах теж не спускав свого погляду з Лопатівни, він напружив свої очі на неї. Гуска десь вийшов, а його дружина порядкує біля кави.

Струни уже щось жалісне гудуть під руками. Ще хвилинка і панночка дивно плаче по Іуно партію Мефістофеля. Кострубенко схопив ся зза столу, побіг до фортепяну і сьміливо легеньким баском підхонив, сьпіває... Усі притаїлись, бо справді виходило гарно.

Все се занадто напружило Килимахові нерви, так, що з остатнім згуком музики, він сам, наче лютий на сього кібчика, що так довго висить у кімнаті, придержує тут на людях і його, Килимаха — поета, покинув птаха, а сам собі полетів високо, високо — за хмар!... Літав поза хмарою, буяв і ось, аж у небі високім, на просторі великім, найшов собі точку, розпрямив крила на ній і на місці завмер.

Вірші одна по одній виливались у нього із самої душі — вони гіпнотизували слухачів. З екстазу йому щиро плескали в долоні. А Килимах усе більше тай більше виливав свою душу.

Він почував теє, що зараз тут є такі, що його розуміють.

Так віршував він з пів години, а далі почав потрошки стишуватись. Опаніло ходять по хаті і вже тільки немов божевільний щось бурмоче про себе. „Гуска“ підсів до Лопатівни і ніжно

поцілував її у голову. Я з Кострубенком сидимо окремо собі на стільчиках, мов два сичі позираємо навкруги.

— Про що так зажурились, пані Олено? — спитав ся Кругленко у господині.

— Не журю ся я, а думаю, мізкую. Згадую і не можу згадати, кого нагадують мені поезії пана Килимаха... От Лермонтов, кажуть, нагадує Шопена, а кого нагадує пан Дяченко? Може мое порівняння буде декадентством, але справді він мені дуже нагадує якогось складача музики.

Усім нам було і приємно і чогось сумно.

— Чому ви, пане Килиме, не дрюкуете ваших віршів? — спиталась панночка і показала щелинку межі двома верхніми зубами.

— По Різді неодмінно надрюкую 69 своїх віршованих пес, — відповів той і сів рядом з панночкою і мило зазирає їй у вічі.

— Чому не рівно копа? — жартливо спитав ся Кострубенко.

— Бо стільки намірив собі, — гостро відкрояв Дяченко.

Усім стало ніяково. Мовчать...

Кострубенко підвів ся, поновиґав по горниці, роздивив ся на деякі картини і байдужо щось собі мигичучи під носом, перейшов до якогось инчого покою.

Килимах ще більше насупив ся.

Щоб замазати неприємність, дехто розглядав ноти, Кругленко мугикав собі якусь пісню. Ось Дяченко підвів ся, по-малу і собі подибав до того покою, куди за хвилину до того пішов слідчий. Спершу з нас ніхто не звернув на се уваги, коли-ж ось ізза стіни чути ся Килимахів голос :

— Доки ти мене мучити-меш ?

— Чим я тебе мучу? — почувлась Кострубенкова відповідь.

Я, „Гуска“ та Кругленько побігли на ту розмову.

У господарським кабінеті засоромлений Кострубенко сидів з пером у руці біля стола. Перед ним його напірки. Килимах сидить на великій пружиновій канапі, оббитій червоною матерією ; по стіні, над його головою, були порозвішувані маленькі портрети Бісмарка, Гонти, Шекспіра, Коперніка, Наполеона та інших великих людей.

— Я вже давно постеріг тее, що ти мене обмальовуеш — образливо докоряв становий слідчого.

— Звідки ти се взяв, божевільний ?

— Не кажи, серце, неправди! Мені байдуже про те, коли-б хтось захотів обмальовати мене. Не від того, бо жадаю бути героєм якого небудь оповідання, але хочу, щоб той оповідач, який про мене писати-ме, був щиро-правдивий.

— Наше діло, бачте, таке, щоб тїкати звідси — сказав господар до мене з Кругленком.

— Навпаки, сїдайте, будь ласка, послухаєм разом, — затримав нас Дяченко.

Ми не відмагались. — Кругленко сїв на канапі поруч з Килимахом, а я з Гускою примістились на стільчиках.

— Хоч, прочитаю? — рішучо сказав Кострубенко.

Килимах мовчки махнув йому головою.

— „Зрода-віку я ще не бачив станового поета, а от же довелось“. — Прочитав слїдчий і зараз же перевернув кілька листків у своїх папірках.

— Ні, чур, з піснї слова не викидають, — спинив його Дяченко.

— Коли-ж не доладно.. Воно не враз писалось.

— Нічого.

Кострубенко вернув ся на початок, читає:

— „...він зветь ся Килимахом. Як він з ким небудь здоровкаеть ся — його крижі далеко назад подають ся, а борїдка, викроена козиньою і розвинута на двоє з нахиленої у низ голови — задираеть ся у гору. Кріз великі вищелені зуби наче зараз хочуть замекекекать... У великім носї широкі ніздрі ходором ходять від палкого кохання до найкращої панї, котру Килимах зараз

десь з далека побачив. Його очи горючі ваблять до себе з цілого світа жіноцтво.

„Ти часто дурманиш людські голови краденими віршами... Віршуючи їх, сніянулий від того щастя, що ніби ти розворушив серця людській, падаєш об землю... Тобі дають холодної води... За першу хвилину ти вже очапав ся, — за другу, опинившись десь на куховарні у клюбі, не маючи власної копійки в кишени, на бір у карти граєш з генералом, або з льокайом“.

Читає, спинившись, скося глянув на Килимаха, а той зайорзав кришку і посунувся далі у вугол кімнати, де було темніше і на бік відвернув свою голову, тїям спершись у спинку канапи. — Зараз ся голова має у собі щось вельми трагічне!...

Кострубенко кілька сторін поминув і внять читає:

— „Часто я прислухаюсь до свого серця і противним мені здаєть ся усе те, що я й досі писав про Килима, бо все-ж се нікчемність!... — Що дивно: от уже багато лїт я знаю тебе — і все ти когось мені дуже нагадував... Що раз у моїй голові складуєть ся така картина: у театрі дають Фавста... Завіса звела ся, на сцені темна кімната вченого — він вишукує життєвого еліксіру... А тут відразу розступилась підлога, з'явив ся Мефістофель!... Лице, борідка... Один ступінь, другий... Смикну-

ло одного мускула, другого... Крізь трико видать жилку — зараз вона здригнулась... Постать — щось незвичайне гарне — клясичне!... — Махнув рукою, особисто голову поставив, повів очима!... Боже, які очі!... — Вони, музики, слова і спів — все се не Гетевське — Мефістофелівське, а се... се ти, мій милий Килиме!...

І отже, пишу і впять я своєю душею відчуваю, що знову зпід мого пера зовсім не те, що я хочу, виходить: згадаю Мефістофеля: відразу — страшне і величне у ньому я щось відчуваю!... Скину оком на тебе, Килиме, і мої щелепи нервово клацають, вії у мене дріжжать, сльози горло мое сцавили... Я голубить жадаю тебе!... — А чому-ж се я ридаю у купі з тобою?!...“

— Бо шкода Килима, — тихенько сказав Кругленко і кулаком стер сльозинки у себе на очах.

Кострубенко спинив ся... Ми всі позирнули на Дяченка, а той тихо плакав.. Наші-ж погляди не вппняють його сліз...

Чомусь і нас щось здавлює за горло!..

Жінки часто плачуть, за тим їхнім сльозам мало віри дають... Тяжко дивитись на те, що хлипна така велика чоловіча постать, як от Килимахова.

— Ні, ти мене розшолонав, — втираючи сльози, казав він. Мене ніхто так

не розібрав!... — Боже, життя мое завжди було тяжким!.. — Мій найкращий дружка, ентузіяст-поет, Українець Кость Корецький не даремне бувало говорить мені: „Серце, Килиме, нам не можна женитись, — не на те-ж ми вродились, щоб дітий годувать!... Є у нас вільная муза, — нею ми повинні ділитись з людьми, їм говорити щирее слово, правдиве!... — Я не послухавсь його — велике ярмо на себе надів — одружився!... — Мене діти обсіли, а він, мій любий Кость — умер!... — Учора я позичив у жида 400 рублів за 500, ніс їх до дому... — Побачив деякі цяцьки у вікні магазина — відразу на сто рублів дітям накупив, а остатні гроші дружині віддав, щоб хоч на три місяці вона залишила мене з моєю музою!..

Тут Килимах на хвилину передихнув, а потім якось істерично завив:

— Пятеро діток моїх, у купі зо мною ридайте, бо батько нікчемний у вас!... Я давно при звичаївсь до тії мрії, що умру босяком десь під плотом!..

— Плюнь ти на всі твої думи, — сказав Туполя.

— Ходіть-но лиш до громади — там панночка нам щось заграє веселого, — додав Кругленко, встаючи з канапи.

За ним і всі пішли разом з того суму.

— Чого ти так дуже йорзаєш плечима? — спитавсь господар у панночки, увіходячи до горниці.

— Глянула на пана Килимаха і почувую, що він може мене загипнотизувати, — відказала та і знову нервово засмикала плечима.

— А ви чого засмутились? — звернув ся Кругленко до господині.

— Дивно, от Лермонтов, кажуть, нагадує Шопена, а кого-ж се так нагадує мені пан Килимах?... Справді, він мені когось дуже нагадує, — відповіла тая. —

Панночка знову нам грала, та вже музика її була бліда — вона не розвинувала нас...

*

За годину ми роз'їхались з Горішок. Я не поїхав із становим до дому у Городище — мене слідчий забрав з собою у Маврвще, де я був йому потрібен у службі.

*

Минуло пів року і до нас у Городище наїхали артисти, — у великому жидівському заїзді давали вистави.

Килимах, забувши про сім'ю, кинувши пильнувати служби, усе сидів у артисток...

Поїхали артисти, а за ними не стало у нас і станового Дяченка — він кинув службу і дїтий, закохавшись у якусь акторку. поїхав за управителя трупи.

— А що-ж тепер ви запишете у свої папірки? — спитавсь я у слідчого потому, здивавшись з ним.

— Уже навіть і записав — се тих кілька слів, котрі сказав мені Килимах на останці: „От, говорив він, ти як багато не писав про мене, а все-ж таки не довідавсь правди, що мов я за один: знай — я незвичайний артист!... — Мине два роки і сьвіт довідаєть ся про мій талант і тоді я загірбати-му гроші лопатою!..

Житомир, 1900 р.

Торжище.

Волике місто Клітище. Базарисько далі, а до нього веде довга вузьенька улица, лівий бік котрої зайняла велика чотирохетажна камяниця — у ній мешка жидівська біднота та містить ся шкальня „босяцька“ з вулиці. Праворуч над вулицею вже менчі камяниці пугають ся з халупками. — Се тут жидівські крамнички. Осінній ранок, на дворі холод і мрака. На смердячих пішоходах та під заболоченими критими ворітьми великої камяниці босяки гріють ся та похміляють ся. Жиди, жиденята запрошують купців до краму. Старший урядовець-акцизник добродій Дейнека зараз іде по ревізії шкалень, його провозжає молодчий урядовець — Колісник. Остатній помітив тее, що Дейника більше мовчить ніж говорить, а коли замітить який не порядок, те зараз же записує у свої папірки. Щоб той і справді чогось не понаписував „з вітру“, Колісник ще задовго до „босяцької“ шкальні „понаперед невода рибу ловить“.

— До сеї удови, — каже він про шкалишницю, — що в сій-шкальні, коли-б тіль-

ки не зайшов, небезпремінно застанеш на столі тютюн порозсиплюваний... калюши, сукні у шкальній кімнаті. Я не терплю, як пил е по поличках, — додав він, бо всім же менчим урядовцям давно тее відомо, що Дейника, знайшовши у шкальній павутину, власноручно змітав її щіткою.

— Взагалі, каже Колісник, передихнувши, не скажу — гарна чи погана з неї людина... Капцанувата.

Увійшли до шкальні. Дверчата, що кріз них треба йти за штахети до шкаликів, котрі он повирівнювані струмочками по поличках — зверху навкруги з горівкою, а ось у низу — порожні. Господині у сей мент немає, — у шкальній акцизники стоять самі на покупательським місці. Дейнека суворо кахикнув. — На тее кахиканне і разом же, щоб заповнити чайні хвилини, Колісник відмовив :

— Замітила, що ми йдемо, кришку сховалась, щоб причепуритись.

Дейнека мовчить, а менчий урядовець силкуеть ся й не може довідатись про мрії старшого.

— „Тай чистенько-ж у вас!“ — радісно вигукнув Колісник до жіноцької постаті, що зараз вийшла до шкальній з другого покою — приємно здивували !... Я-ж тільки до вашого рейваху і був призвичаений. — Сим вигуком менчий урядовець повертає мрії старшого з поганого ладу, до котрого сам же і навів

того, на кращий і, не дожидаючись відповіді, уже метнувся було за штахети, щоб то ревізувати пляшечки, до тут же разом і осік ся, бо почув, що не ввічливо „у службі“ хапатись поперед старшого за себе. І в серцю Колісникови трошки сором за себе, що шкалишницю даремне огудив і от він уже раптом несамовито стискає тій руку. А ся присадкувата сороклітня пані, з обличчям казаньської Татарки, знесилено осміхаєть ся своїми симпатичними чорними очима, котрі навкруги так опанувала сила моршків від тяжкої щоденної праці.

Дейнека, мовчки через штахети, протягнув і власну руку до витання зі шкалишницею і сам статуєю посунувся до шкаликів.

Колісник, хоч і притримує „свого хвоста з заду“, но очи его нервово сидять у купі з очима старшого урядовця, погляд нишпорить по поличках, по стелі.. Про те — Колісникове щастя тай годі: шпалери по стінах темнуваті, кімната велика, а вікон тільки двое тай ті маленькі — з них світу не гурт як богато у хаті, бо і на дворі насупилось!

— Еге-ге... та в вас пляшечки навіть папірками понакривані від пилу, — знову приємно хоче сказати Колісник, но здержуєть ся. ... Ось таки він пориваєть ся просунутись у дверці, щоб перейти по той бік за штахети, щоб бути поруч зі старшим, але у сей самий мент тому заступив дорогу літ 45

білява чоловіча постать, земляне обличчя котрої у купі з закрученою гостричком борідкою, від впалих щік до низу було подібне до гвіздка. На скулах і голові волосся скуйовджене. Направляючи шкляний погляд видуплених очий у якусь безміру точку, що десь вона собі далеко сховалась за пляшками, чоловік, подаючи порожнього „бичка“ (сотку), з притиском, ні до кого не направляючи своїх слів, промовив:

— „Узять!“

На нього мало уваги, бо шкалишниця торгує — саме покупателі йдуть, Дейнека розглядає пляшки.

— Перед вами інтелігент!.. — крикнула постать, тупнувши ногою, взутою у рвану калюшу і нервово скрутила засаленого кашкета, ламаючи козирка, грізно повівши видупленими баньками!

Його не бачать..

— Люде добрі, дайте копійчку на хлібець, — жалісно склубочившись, промовив він до громади.

— Ревізія йде! — суворо відказав Колісник, котрому було однаково, що б не зробили другі люди з його монетою шостачкою, що завжди носив він їх кілька штук у власній кишені наготові „старцям“, — а зараз його підваблювало не дати сих грошей на очевидячий пропій.

Шкалишниця узяла від п'яного пляшечку, вернула за неї шостачку.

Колісник рішучо метнувся за штахети і жменюю згріб межі пляшок павутину саме тоді, як Дейнека зняв з них папірове накрите... І ось уже менчому урядовцеві байдуже... — Дейнека щось записав у власний папірок... Колісник похнюпив ся...

— Ревізію робите?... Розуміємо... Шануємо!... Але ж знайте — перед вами стоїть скульптор Остапчук — великого Антакольського учень! — Велетно промовив підпий і самому-ж йому учуваєть ся, що тут він усіх, сією звісткою страшенно приголомшив!...

Грізно повівши навкруги очима, Остапчук велетно віршує:

„Вотъ парадный подъѣздъ. По торжественнымъ днямъ,
Одержимий холопскимъ недугомъ...“

Дейнека на бік відставляє окремо ті пляшки, що на них пооддамлювані печаті з дяку.

Колісник помалу приходить у себе, бо всі ж сі його муки, які він переживає у спітканню з начальством — також є „холоуйство“: і от уже йому сором за себе, з того він ховає своє лице від Остапчука; а щоб другі того не помічали, то ось він умисне знайшов відліпленого квитка на пляшці, похитав головою так, щоб тее бачила шкалишниця, — „об такого-ж непорядку тут бути не може“ — і відсунув сю пляшечку на бік найдалі, щоб вона не попалась на очи старшому урядовцеві... З того

всього Колісникови кришку легше у серцю, бо вже-ж тепер він зробив добре діло...

— Панове, я їсти хочу — плаксиво говорить підпийий.

Покупателі відхлинули, шкалишниця, кинувши начальство сама метнулась до свого покою, винесла звідти і мовчки подала Остапчукови кавалок житнього хліба і огірок, і знову прислухаєть ся до ревізійних шпиганців.

Їжа у Остапчука у пазусі, хоч він знову чомусь таки не йде зі шкальні, а його не помічають.

—.... „ Кому живеть ся весело,
Вільготно на Русі?

Роман сказав: поміщику,

Демян сказав: урядовцю...“ — Не вгаваючи чеше Остапчук. Йому хоч і не відповідають, но Колісник гаразд учуває, що й ся пісня його зачіплює!... Щоб відчепить ся від уїдливого, він тицьнув Остапчукови сороківку до рук. Той узяв гроші без жадної уваги.

— Чвертку! — У мент грізно загув підпийий, подаючи сороківку через штахет.

Шкалишниця скоса позирнула на начальство, а тее — сопло.

— Не можу сьогодні дати вам більш горівки, — приязненько відказала вона Остапчукови.

Той, кришку помовчавши, трагічно каже :

— Колись і в мене воля була та
деж лишилась вона?! На віки пропала!
Безщасний, безщасний я!

Опустив руку з сороківкою, відійшов до дверей, батуючи душі людській — ридає.. Се ридання помалу перейшло у хлипанне, А далі схиливши голову на груди, тільки здригуєть ся.

— А городовий далеко від вас? — спитавсь Дейнека у шкалишницї.

— Ні, варта його осьде, — відказала та.

— „О, Боже великий, Ти дав хліба менї на сьогодні. Дяка за сее Тобі!“

Без жадної уваги на урядовецьку розмову, велетно промовив Остапчук. — „Не дивуйтесь тому, що я скульптєр і разом -- поета!... Адже:

Ми пемо з чаші битія
З закритими очима,
Своїми-ж слїзми

Змочивши вінця золотїї... — Так щирий Лєрмонтов каже, мої голубята!... Та хйба-ж мало хто чого гарного каже? Ет!“ — І безнадїjno махнувши рукою, Остапчук посунув ся у двері під мрячку.

— За що люблю я сю шкалишницю, — розважав менчий акцизник старшого тодї, як обидва вони, полишаючи босяків, вулицею простували до базарю на ревізію другої шкальнї — прийдеш до неї, заставеш розгартїаш — рознесеш її за сее, а вона — хочби-ж тобі пару з рота, тільки приязнєнько осмїхаєть ся.

— Гі-гі! — Умисне збільшеним щасливим реготом обзиваєть ся молодий здоровецький жид з крамниці ніби у відповідь Дейнеці на те, що сей, забувши про свою поважність, з легенька ліктем штовхнув Колісника у бік. Справді сьмішно : mezi пшона, горшків, цибулі, ганчірок та инчого краму — сидить жидівка „стара як земля“, розставивши ноги в колінах, ступнями сперлась на віяця великого горщика, у котрому тліло вугле... грієть ся і беззубим ротом ремігає коржа, обмащеного в сметану.

— Гей, боса команда, дорогу начальству! — крикнув, прошкандибавши на одній нозі поперед урядовців, чорнявий, вродливий босяк з кремезним обличчям, котрий зараз же став на пішоході, спер ся у стіну камяниці спинсю, підтримуючись милицями, зняв кашкета і „жере начальство очима“!

У відповідь кривому огризнулось разом кілька сестричок перекупок, що „по трудах“ збіглись випити по чарці і заступали дорогу проходжим.

— Государ наш і горілка наша — каже одна.

— Пить за свої не заборонено, — каже друга.

— У хаті не можна, на дворі пити-меш, — огризаєть ся третя.

— Ундірцер, під Плевною, ваше високоблагородіє! — гукнув кривий.

Акцизники поважно козирають йому і минають його мовчки.

— Що, багато розжив ся?! — злісно обзиваєть ся до нього кущенький горбаль-босяк з великою головою і гордим виразом, що зараз відвернув ся від селянської кунки, щоб та необразована мужва й справді не подумала того, що ся поважна городянська людина може й справді примазатись до когось на дурничку.

— Звісно, ми грішні, за тим повинні поважати начальство, а про те я, кого люблю — сама снаги ляжу, силою мене не заставлять, — погордо обізвалась до громади безноса ряба молодця з пішохода, що по другий бік вулиці, і підвабливо моргнула до двох дідів, з котрих один налив їй чарку, а другий дав шматок перенічки з торби.

На щасливу курносу заздрісно з боку дивилась молода старчиха, що на руках тримає дитинку.

— Се таке начальство, що воно наровить ще з тебе здерти, — відмовляє горбатий ніби до всієї громади а справді — у відповідь до курносої, бо каваліром себе учуває!

На східцях, над пішоходом, коло запертих дверей, сидить жіноча постать: у неї праве око завязане білою хусткою, ліве ж ошовите синіми смугами. Поруч з нею, схиливши голову на її коліна, спала чоловіча постать, котру жінка вкрила своєю „талією“.

— Слабий, чи що? — спитавсь Дейнека,

— „Випивши“, — байдужо захарчала молодиця і зайорзала ніби за тим, щоб ще лучше закрить дорогу для неї голову п'яного від мряки.

— То він учора її так охрестив залізною коцюбою за те, що не давала йому пити, а вона, дурна, ще й жалує його — сказала молода жидівка до Дейнеки... — А сей добродій згадує і не може згадать, де бачив вів сю молоду двадцятипятилітню і, коли-б не занухлу, вродливу молодицю.

Колісник тим часом, у купі з усім базаром, куди вже вони наближались разом з Дейнекою, зацікавив ся старцями, що з них молодий, високий, рябий сліпець грав на лірі і сам же лірник, та два його товариші, співали... — У одного з тих двох були дуже покручені руки... І жалісливе було їхнє „шедше три царі!“... — Найпаче душі людській батує той тенор з гудзастим носиком, що задирає очи високо до неба, дибаючи на милицях, бо замість ніг — має два маслаки, укручені у заліза обмотані ремінням...

Дехто з громади кидає старців, задивились на урядовців, бо дивно — музики мужицькі — панам їх слухати сором!...

Урядовці поминули різницю, земний, хлібний ряди — обжорка там далі... — Колісник здалека побачив, що коли глянуть з боку на вивіску, що на трахтирю, очевидяче кожному — вона одірвана; а

щоб Дейнека і сього не записав у власні папірки, Колісник надовше відведе його погляд на ту купу людей, що обаранила кацапа, котрий паличкою так ловко з своїх гречаників збива копійки до себе в кешеню... А старий урядовець задивився на вродливу молодицю, що продавала раки...

— „Пі-тере-бур-ської ке-ве-ас... — Сі-во-дні за де-не-ги, а ве-зав-тра у долх...“ — Чита малий з батькового воза через голови цікавої громади, що обаранила щасливого жида квасника. — Селянин поблав копійку, жид щось відвернув — воно цокнуло; далі — закрутив ручкою: над квасницею карусель завертівся — одні доганяють других, та далеко повтікали передні! — Квас маленькою цівочкою дзюрчить — йому десь щось підсвистує!... → Шклянка повна — залізні коні і люди втомлені стали тай свисту не має!... Жид пучкою вкинув кавалочок соди у шклянку — воно цікаво зашипіло!...

— „Уррааа!!!“ — кричать жида-денята.

Недалеко нова громада, тай сї квасника вже лишили — полетіли до гуртку, де рачки стояв чоловік, що зараз вийшов з трахтирю і звалив ся на землю, розклеївши об бурк щоку. — Громада регоче. бо справді-ж кумедно тее, що п'яний силкується і ніяк не може підвести ся!

— Остапчук, Остапчук, таку твою матір!... Он, бач, де ти шляєш ся, а я-ж тебе шукаю цілісінський ранок!... — Радо гукає до п'яного, виділившись з гурту, ще зовсім тверезий босяк, у котрого з заду у штанях був видертий великий клопоть матерії, а щоб не видно було голого тіла, він стулював лашки до колін, з того у нього хода хоч і клишонога, но поважно виходить!

— Тримай ся, не падай!... — кричить клишоногий, за кожним словом додаючи своє щасливе, братерське привабливе матюкане.

— „Так, так... о... о... ну, ну!... — словами підбадьорює він п'яного до вставання. — Коже з громади і собі напружувалось нервами, ніби ними слячесь Остапчукови підвестись... Той став на колінах — ось уже одна нога поставлена як слід... смираючись руками у землю, він силкуєть ся звести ще й другу... але стеряв вагу і навзнаки шкереберть повалив ся, гепнувшись тїмням у буркований пішоход.

— Урааа!!! — реве уся громада.

П'яний сидить у болоті і обома руками обтирає на лиці кров, бо вона слїнить йому очи, у купі з тїми мокрими свїжинками, що почали падать зверху.

— „Ех ти, таку!... Де ти був?..“ — знову питає клишоногий у Остапчука, — здоров, голубе!

Остапчук руками ніби благає собі поратунку — простягнув їх обидві у

гору. — Клишоногий свою одну руку тицьнув у того дві... П'яний мовчки підніє чужу руку до своїх губів і нечутливо цїлує її заціненим ротом...

— Сьогодні тобі пощастило, а моя голова страшенно тріщить на похмілля!...

Остапчук пробує засунуть власну руку у свою пазуху, но не може здолати з їїєю тяжкою роботою. Клишоногий нюхом догадав ся, у чому річ — мерщій ізза Остапчукової пазухи сам витяг пляшку, огірок і кавалок хліба.

— Го-го!... Молодчина!... — радо загарчав клишоногий і разом же хильнув до себе у рїт з чверткової пляшки те, що бовталось у нїй на дні. — Відщипнувши хліба на раз, угризнувши огірка, остатню їжу, у купі з порожною пляшкою, клишоногий засунув Остапчукови назад у пазуху, а сам уже забув про те, що в нього з заду штани подерті, підвабливо моргнув до жіноцтва, що в купі з другими задивилось на сю картину, розпросторив ноги і радо подав ся вздовж вулиці, розмахуючи руками...

Остапчук, уткнувши лице у заболочений пішоход, захріп...

Громада нехотя розходилась...

Колїсник на свій лад повертає Дейнекинї мрії до тієї ревізії, що ось уже вони мають робить у „базарній“ шкальній, до котрої зараз наближають ся, А стар-

ший урядовець хоч одним ухом і вловлює все се, но власний його мізок усе свердить мрія про тее — „що-б відказала йому та молодиця, що торгує раками, як би він прямо у вічі сказав їй, що в неї такі гарні зуби?...“

Житомир, 1900 р.

На биваці.

Кінець літа. Останній день маневрів. Північної доби полк стоїть захований у кущах на сухому болоті, що верст зо дві мало навколо і було оповите густим сосновим лісом.

На обрій нависла сиза хмара. Над нею чисте небо... Венера міня свої коліри і здаєть ся, що сей Божий брилянт не присплений до якоїсь небудь стіни або до чогось другого; а сам собі висить у безкраїм просторі. Самого місяця, що спустив ся до опругу, не видаги за хмарами; а промінне від нього тепер не таке міцне, щоби було в силі своїм сявом зменшити глибочінь чорного неба... А от над головами стоять недвижми барашачі хмари... Наче вони з себе повипускали перісте проміння...

Кожда рота москалів розведа своє окреме курище... Деякі москалі уже покотом сплять на вогкій землі, а цікавіщі слухають казок...

Неприятель десь далеко — його не видно і хоч бивак обережують від нього патрулі та сторожеві пости, а про те сьогодні черга на діжурство — першій роті з полка — на биваку їй стати не можна... Охвіцери з цілого першого ба-

таліону зібрались до купи, вони обарили своє окреме, охвіцерське курище. Усі, окрім першої роти, позавертались хто у гумовий плащ, а один поверх звичайної охвіцерської шипелі напняв на себе ще й сандатську, а інші лежали на вохкому листі, покривались вовняними одіями — лежать спинами до курища... Один нарікає на вогкість другий — зар з йому піддакував, а ось уже хропе так, що його чути аж до другого баталіону.

Ротний першої роти — капітан Середя, одітий по походньому, з оружьем — лівим боком лежав против курища, спершись на лікоть, долонею підтримуючи голову. Вогкість у дровах випарилась, вони спалахнули, а бругле бородаце капітанське обличчя, що мало великі чорні видатні очі, зпід широкого чола — уперлись на оповідача, субальтера тієї-ж роти — ибручика Андрієнка, що коло тогд курища сидів проти ротнього, по турецькому підобгавши під себе свої довгі ноги... Його продовгувате тридцятилітнє смугле обличчя, гармоніювало з довгим красивим орлиним носом. — Борода підстрижена, невеличкі чорні вуси. Не дуже вродливий, а в тихому погляді карих очей — є щось дуже гарне, вдале — рішуче, до себе приваблює...

— Породила мене мати і па сьвіт пустила, а ніколи не біла, — казав Андрієнко, — і добре мені жилось у сьві-

ті — ні людей, ні чортів не бояв ся. а волю чинив тільки свою. У гімназії дійшов я якось до четвертої класи. Звідти протурили мене; потім я попав у юнкерську школу, звідти — вигнали... Чотири роки провештавсь за москаля; далі — знову попав у юнкерське, а потому, — уже якось зовсім склало ся дивно — чи я, чи не я, але охвіцер з мене вийшов і тоді вже я опинив ся у місті Гнилицях — там полк наш стояв. А кому не відоме охвіцерське життя?... Сила у мене молода — саме працювать би людині, до кривавого поту трудить ся, так коли-ж, самі знаєте, наше діло таке: діла не роби — від діла не бжи, — прийли у роту, покажись, щоб тебе начальство побачило... На те не спитають, що ти зробив за день, аби ти тільки простирчав ті часи, у які йде вчене... — З москалями займають ся дядьки-вчителі, а я ходжу по казармі, цигарочку покурюю... Відвернулось начальство, а мені того тільки й треба. Адже сьогодні бачив мене ротний на вченню, ну й досить з нього — візьму та утечу.

Часом, біжить мое начальство за чверть години раніш законного часу початку вчення — ловить мене — чи мов на багато спізнив ся?

А я живу тут недалечко від казармів, то отсе тільки що ротний показав ся з одного боку казарми, а днювальний уже инчим ходом у моїй хаті —

звістку приніс... Я миттю уже знову на вченню — байдуже показую москалям „спуск ударника“, командую „На плечо!“ — Виду не подам, що зараз мене довлять...

Буває й так: ротному кудись треба з казармів пійти, а я вже й утік!... Той зараз вернув ся до служби, коли-ж днювальний знову буде у мене... І так, ніколи мене не піймають!

Тепер, як бачите, у службі я справний, а куди-ж мені подіти ті вільні часи, що такого багато зостаєть ся у мене їх від моєї тяжкої військової праці? Відповідь знаходив таку: живу отсе бувало на квартирі у такої хазяйки, котра мала дві дочки: одна замужня-артистка, а друга... так собі, „нічого собі дівчина“... -- Сила моя молода, просить собі чогось такого, про що й сказати не вмію, а до звичайної людської фізичної праці — мене лїньки беруть!... Та може-б я й лїнь поборов, так коли-ж почувую, що ні до чого путнього я не дотелний!...

Іду на місто, куную тараню, огірків солоних, пляшку горілки, а другу — шампанського, зву до себе хазяйчиних дочок — починаємо тягнути сивуху, заїдаємо огірками; пемо шампанське — заїдаємо таранею... На решті — нісні!

Багато до мене сього жіноцтва чеплялось. — Колись я найняв квартиру у вдови — колезької регістраторки, а в неї була донечка — одинадцятилітка,

Зосею звалась. Мамуня у слух при мені почала туркати дочці, що мов я приходжусь їй, старій, небожем, а Зосі — братом у первих.

Відкіля вона знайшла те, що я їй доводжусь родичем, не знаю; тільки відразу сее мені не подобалось, бо реєстраторка усюди любила брать у позику на вічне віддане, а власне у мене хоч і нічого не було такого, щоб я міг дати їй у позику, а все-ж обережував ся. Про те, чим більше я жив у них, чим більше росла Зося, тим більше мені було до вподоби тее, що вона — моя сестричка... Що дня я приласкував її, а часом і ласощі купував для неї; більшої-ж уваги не звертав на малу, бо що-ж — усе-ж таки ще дитина...

Живучи у реєстраторки, на моїй квартирі перебувало багато усяких таких жінок, котрі жадали зватись моїми сестричками, тїточками; і от, приїде котрась така сестра, гостює у мене тиждень, або й два, далі — їде собі... Тут знову являєть ся якась така, котру я „десь та колись бачив“ дівчиною, „а тепер вона замуж вийшла, по прежньому кохаючи мене“... Зараз її чоловік десь поїхав з дому, то вона, бачте, погостювать до мене приїхала... І знову живе і впять якийсь час править у мене за „сестру“...

Богато перебувало у мене родичок і здавалось мені, що я так хитро усе

запутую, що крім мене самого, ніхто-б нічого не помітив.

Не ловко, коли часом не доладно збрешеш; я як брешу, то люблю брехать гладенько: коли, уперве з'явивсь я у дворі своєї маленької сестрички, наймаючи там собі квартиру, то побачив там-же дуже вродливу паню. Її обличчя здалось мені дуже знайомим... Пригадую і не можу згадати, де се я, блукаючи по сьвітах, бачив її?... Нарешті згадав, що як, десять літ уже тому, тримав я екзамена у юнкерське, то у Кийові довелось мені жити у невеличкому готелю... Ся пані жила там у номері. Як побачив тоді я її уперве, то вона теж вразила мене своєю незвичайною вродою. — На мої розвідки про неї, номерний сказав: — „Та то, бачте, не-аби-яка й пані: ото вона живе у одній кімнаті, а напроти неї мешкає жонатий охвіцер — капітан, тільки його жінка з дітьми живе не в Кийові, а у Гнилицях“...

І тоді вже незвичайного у словах номерного я нічого не бачив, а в той час усі капітани були для мене страшні, кождий з них, за що-б не захотів, міг посадить мене під арешта... Про сю паню тоді я вже більше нічого не довідував ся — відразу хутко забув про неї. Тепер-же, спіткавшись із нею на одному дворі, почав я з того, що познайомив ся з нею і довідав ся, щовона зветь ся Тодосією, а її становисько та-

ке: „Змалку я, казала вона, — з мамою жила у Боровичах у пана-панича... Сво-го тата я зовсім не знала... Як мені було чотирнадцять літ, то мама відвела мене до панича, а потім уже почала водить мене по всяких панах... Відразу наживала ся мамуня за мою вроду, тільки сього хліба вона хутко рішилась, бо через два роки потому, як я стала вже великою, на постій у наше село прийшов з ротою капітан Куличенко... Мама й до нього привела мене; а той узяв тай не пустив мене від себе — я зосталась у нього за кляшницю...

Жилось мені погано, чи гарно, не вмію сказати, а тільки як весною капітанова рота пішла на лагерь до Кийова — я помандрувала за ним, і ось уже вісім літ блукаю за ротою, кляшницю у капітана... Тепер, бачте, Куличенка з капітана призвели на підполковника, та ще й удовець він, а я все-ж таки кляшниця, та не тільки його, а вже й коло його дітний“...

Мені стало її шкода, я почав у неї столуватись, а сам Куличенко зі своїм баталіоном тепер стояв за двадцять верст від Гнилиць — до міста приїздив тільки по празниках... Тай без того тепер Куличенко був мені не страшний — тепер я те ж був охвіцером!...

Далі: отсе мало бувало одного або два карбованця, то вона зараз і біжить до мене: — „Дмитрику, позич“. — Не позичу... — „Ну, то так дай!“ — От і

дам її одного рубля, а собі лишаю другого. Маю я три карбованці — те ж ділю на двоє...

Жили, крім нас самих — ніхто нічого не бачив; але хутко Куличенкова кляшниця мені остогидла, як і кожда з жінок мені набридала, як тільки довго я мантачив ся з нею, — кинув Тодоську, залицяюсь до Куличенкової дочки... Борони мене, Боже, про щось погане тепер я не дбав!... Хоч кришку жадалось спочити з невинною душею... З кляшниці відразу зробилась меґера — розігнала!... Батько відпровадив дочку аж у Варшаву до тітки, Тодоська думала, що сим знову приверне мене до себе, коли-ж я — ні ногою до неї, бо душа не лежить!...

Тодоська бачить, що не переливки — почала править з мене тридцять рублів, що колись то я позичив у неї їх, заклавши їй свого хинського божка. Я кажу: віддай божка, тоді віддам тобі гроші. — Вона мені мого не вертає, я їй не даю гроший... Пішла вона жалітись на мене до полковника, а той і приказав затримувать що місяця по пять рублів з мого жалування, щоб виплачувать їй. — Довго я на се не зголжував ся, але як мене примусили, то пішов я до неї на розмову тай прийшлось спасувати, бо виявилось, що як брав я у неї в позику, то не маючи тоді власних гроший, вона занесла мого божка у заклад до жида та ще й єдине футр) своє

віддала на придачу... — Через мене нічого не вернулось до дому, бо я не платив, а за якийсь час самий процент впріс у трое більший, ніж був стовб...

Оповідач замовк... Барашачі хмари, що перше були над головами, розходились з гурту... затуманілись, а ось уже вони хутко почали збігатись у окремі купки... У одному місці з них зробився величезний дромадер — він підпливає до сизої хмари, що спершу була над опругом, а тепер з легенька здіймалась у гору — вони наче люті були одно на другого — дратись жадали!... По всьому биваку гомін салдатський. затих — навіть москалі з діжурної роти поспалились, тільки їхні рушниці зімкнуті штихами до купок де-не-де блищали від проміння з курищ, у котрих тріщав мокруватий хмиз.

— „Стій, хто йде?“

— „Свої...“ — Була одмова з темряви... — Се патруль наткнув ся на сторожу.

— А що-ж було далі? — спитавсь той охвіцер, що поверх був нанятий салдатською шинелею і до свого часу здавалось, що він спав.

— А нічого — річ звичайна: Тодоська обкрутилась з Куличенком, тепер вона підполковниця... А я?... Я не ходжу вже до неї... А вона, доки я ще був не жоватий, спіткавшись зо мною де-небудь на самоті, по щирости скаже: „О, ви, пане Андрієнку, дуже, дуже благородна

людина!... Ви нікому, нікому не скажете про те, що колись то було проміж нас з вами...“

X — А хіба-ж ти їй справді мовчип? — Адже от уже твою байку слухало нас двох, а може й ще хтось не спить та теж підслухає так, як і досі я підслухав, — жартливо сказав той, що був нанятій саадатською шинелею.

— То що-ж з того, що казав, — мовчав доти, доки був нежонатий, а тепер чому не розказать про минулість?

— А чом же се ви, — добивається Середа — нічого не розказали про свою „маленьку сестричку“?

— Нема що казати — моя дружина — се колишня моя „маленька сестричка...“ Се-ж увесь полк, здається, знає: жив ото я аж п'ять літ на квартирі у Зосиної матери, кохав ся з усяким жіноцтвом, гадаючи, що ніхто того нічого не знає, а як потому виявилось, то „маленька сестричка“ усе помічала, усе бачила те, що я виробляв і до мене помалу привикала, та все більше й більше схияляла свою чорненьку барашачу голову на моє плече... Мені десь було сказати їй тільки одно слово і вона покинула-б матір, увесь світ — світ за очі пішла-б за мною!...

Її дядько, материн брат не далеко від Гнилищ, управляє на селі маєтком двох підстаркуватих паничів. Поїхала мати до брата і дочку забрала з собою... Паничі, побачили мою „сестричку“, по-

чали просить, щоб той дядько привів свою небогу до них у гості, та все хвалить, усе хвалить її перед своїм управителем.. — Мати зраділа від щастя; близько себе вона побачила силу грошій...

— У тебе усе так складається, що кожда мати повинна свою дочку продати паничеві, — перебила оповідача охвіперська постать, накрита салдатською шинелею.

Андрієнко, не звертаючи жадної уваги на невічливого слухача, казав далі:

— Ходім, каже, доню, там так буде тобі весело... Сукню тобі справлять...

— Ні, мамо, ніяк не піду, перше спитаюсь свого брата Дмитрика.

Спиталась вона у мене, а я їй розсьміяв ся їй у вічи. Вона розшолопала, чим тут пахне... З того часу дочка ненавидить матір!

— Мати хотіла бути гречною до паничів, а ти виробив так, що дочка ненавидить матір, — перебила салдатська шинеля.

— Де там!... — спинив оповідача. — Отсе ти прийди до старої, або так, де небудь з него спіткавшись, скажи: „Пані, ви маєте незвичайно вродливу дочку!...“ А ще додай: „Який жаль, що я перше не знайомий був з нею, нікому не віддав би її, сам одружив ся-б з нею“. — Тоді ся мати прийде до дочки та як почне їй туркати: „Ой, яка-ж бо ти,

донечко, нещаслива, та чи я-ж тебе такою бажала бачить!... Як до дитини, так до зготування обіду — усе ти сама, усе твоя кривава праця!... Та в тебе й капелюшка бракує такого, як у людей — тобі між чужі люди ні в чім з'явиться ся!... І на що бо, дочко, ти так хутко вискочила замож?... Нічого сказати, заповнала щастя!... Сьогодні я спіткала ротного Середу, він так жалкує, так убиваєть ся по тобі!... „Умру, каже, нежонатим, бо хотів тебе, мою кралечку, узяти собі за дружину... Уже, каже, Бог так зробив, що не моя вона на віки, не мені судила ся!...“ А вже, коли-б ти тільки, доню, знала, чого тільки у пана Середи нема! Він як захоче, то, яко ротний, мати-ме собі на послугу цілу роту москалів... У нього хутро дуже гарне та ще й з бобровим ковнірем... У нього є сила гроший, а сам він іречний, та, Боже, який до мене прихильний!... — Спіткавшись, у руку мене цілує...

— Невже се ще й досі та сама сукня на тобі, яку ти дістала у мене на посаг? -- з жахом спиталась стара.

— То що-ж, що та?... — винувато відмовила дочка.

— Як, та невсе-ж тобі усе ще й досі здаєть ся незрозумілим?... Тобі тее не очевидяче, що твій чоловік не любить тебе?!... Бідна, бідна ти, доню — він якусь инчу покохав!... — Він певне знову ходить до Куличенцихи! — за-

кінчила мати, та як заголосить, то хоч з двору тїкай!...

А воно молоде, дружина моя, дурне — бїжить до мене жалїти ся на матїр... Я лютую, візьму тай витурю тещу з хати!...

На якийсь час у нашїй господї стихить ся галас.

У вільні хвилини, що вечера ми читаємо з дружиною; як ми читали з нею таку річ, як от „Молотовъ“ Помяловского, я бачив свою жінку „Леночкою“; читали „Обривъ“ — Гончарова, моя дружина була уже вилитою „Вїрочкою“, героїнею сього романа... — Хочу я, часом, роззути ся, Зося молить, щоб я дозволив їй власноручно роззути мене, просить дозволу обцїлувать їй мої ноги... Ся Марта сьвята не цїлує чисті сьвяті ноги Христа, а обцїловує, милує мене, грязного, поганого!

До того, як мали ми побрати ся, бувало я кажу їй: „Куди ти лїзеш?... Не йди за мене, бо я тяжко хорий... За якихсь пару років або згнию, або мене паралїж забє з сеї хвороби“... — „Не хоч, каже, братись, не треба; я й так, собакою здохну коло тебе“... — Та я-ж, кажу, увесь у жидівських руках, я винен більше карбованцїв, нїж маю у себе на голові волося... У відповідь — вона плаче: „Хиба, каже, менї потрібні твої гроші?... А ввреш ти, я за тобою піду!“...

Назбирала вона з півтора ста штук усякої домашньої білизни тай пере її нишком від мене. Побачив я, почав її вичитувати, що, мов, вона охвіщерпа... тай мучить себе не варто. Зося слухає, мовчить, одно знай, у руки мене цілує, радіє, що може хоч чимсь мені допомогти, бо добре бачить, що чоловік не велику платню приносить до дому.

На вчення мені треба йти ранком о шестій годині, дружина перше за мене схопить ся, упорає дитину, одержу мою опорядить — заставить денчика чоботи мої почистить. Тоді вже я встаю, вона напуває мене чаєм... Виходжу з дому, вона сама повинна оглядіть на мені шинелю, щоб часом на ній десь пилінка не осталась... хустку дасть чистеньку та ще й перехрестить мене, от тепер уже я можу собі йти...

А раз, жалуючи її, прокинувшись ранком о пятій годині, я подумав собі: не будити-му „маленьку сестричку“, вона-ж, мовляв, і так мало не цілу ніч провешталась з дитиною... Налив ся я чаю тай наказую денчикови, щоб той глядів дитини, та, боронь Боже, не збудив барині... Тай сам собі — гарш — подав ся я на службу!... У день приходжу до дому, жінка плаче! — Чого? — питаю. — Вона мовчить... Проплакала до обіду, а вже по їжі виявилось, що я образив мою „маленьку сестричку“. Тим, що не збудив її, що сам чай заварював,

що не вона наливала мені його у мою склянку, а що вона постерегла те, що сьогодні я пив чай з сеї чашки, котра завжди обертаєть ся у кухні... Ся чашка може бути брудною!...

З того часу що дня я повинен ваятись у ліжку доти, доки вона сама не поробить для мене усього того, що вона собі відразу поклала. Жалує вона мене не помалу, а тільки я й сам за себе боюсь, щоб уже не занадто всна мене розпестила..

— Нужда, принеси трісок! — тихенько сказав ротний, звернувши своє обличчє до ближчої купи москалів. Звідти підвів ся салдат, котрий набрав хмизу біля салдатського курища, і підніс його до охвіцерського. Москаль пішов до своїх а ротний, ламаючи палички на маленькі дровнячки, кидав їх у своє курище.

Андрієнко сидів недвижимий — за мислений.

— А як же ваша Куличенчиха? — спитавсь Середа.

— І не знаю, — відмовив сусіда, здригнувшись наче зі сну, — що його й робить: на паску сього року іду я по бульвару, а мені сам Куличенко на зустріч тай каже до мене:

— Моя дружина ніяк не діждеть ся, коли то ви прийдете до неї похристосатись...

— Зараз, — кажу.

Узяв тай пішов, не роздумуючи. — Похристосав ся з нею при чоловікові, а на самоті з нею мені чомусь страшно зостатись...

Як звичайно, балачка пішла, а пані господиня візьми тай підведи розмову так, що я мусів запросити її чоловіка на колись до себе за кума... Я запросив. Прийшлося до діла, я якось таки укрупнувся, запросив инчого.

Сього літа у червні спіткав я подруга Куличенків на місті саме тоді, як вони обоє повертались з візиту від нашого полковника, а Куличенчиха й каже :

— Чекали ми, чекали вашої візиту у себе, не дочекавшись, надумали таке: хіба то нам з вами треба чинити ся — адже-ж ми свої люди... Та отсе, як бачде, ідемо до вас уже самі першими.

— Та коли, кажу, признати ся вам, то зараз моя дружина з дому вийшла, у теці сидить...

Далі постеріг, обличчя моєї балакачки насупилось.

— Та вже, кажу, коли така ваша ласка до нас з жінкою, то заходьте тим часом хоч до мене самого.

— Ні, — відказала вона байдуже — хай уже ми колись инчим разом зайдемо, щоб можна було застать вашу дружину, бо я неодмінно хочу побувати у неї, та тільки потому вже й ви з нею повинні будете зайти до нас.

— Добре, добре, — кажу радіючи за те, що й на сей раз так ловко відкараскав ся...

Коли-ж вернувшись до дому, я розказав жінці про своє спіткання з Куличенками, то вона аж дріжжить, та все пригортаєть ся до мене, благає, щоб не здибатись з ними: — „На що нам такі знайомі?“ — питає вона... — І чує моя душа, чого дружина так щиро до мене припадає, бо кажу-ж.. Ег, що вам більше скажеш? Самі догадайтесь, бо я і без того дечого богато наказав про себе непотрібного. — Та, бачте, і часу немає, бо зараз треба йти повірять пости.

Андрієнко раптом підвів ся, опорядив на собі шинелю, оружє і гукнув до себе двох чергових москалів.

— А все таки я всім їм докажу тее, що з мене будуть люди! — Ніби про себе рішучо сказав Андрієнко, відходячи зі своїми двома москалями від биваку і щезаючи за кущами у темряві ночі.

Охвіцер напятий салдатською шинелею, захріп.

Капітан Середа, зостаючись на своєму місці, ліг горілиць, підложивши руки під голову, заплющив очі — дрімає.

Місяць не давно сховав ся за опруг. Хмари зовсім розійшли ся.. більшість з них туманом розиливалмсь над сонниа биваком.. Зорі виліскувались, а на сході брєніло.. Скоро з'явить ся соняшне промінє, воно поведе боротьбу з нічу,

— спочатку від його сяєва легенько щезне останок того місяцевого проміння що ще кришку тримало ся у небі... А ще згодом зорі збліднуть, туман росю ляже на землю... За дві годині — настане гарний осінний український день !...

Житомир, 1900 р.

З обох боків.

5. листопада, 1885 року.

Обідаем у трьох: я поручик і два тільки що „спечені“ підпоручики. З їхньої голови ще не вивітрило воєнне вчилище; вони ще й досі дивлять ся на мене як на зверхника; — кожду нову страву сунуть перш до мене, а я справді почуваю себе начальством і беру першим. Подали печеню, також поставили проти мене. — я не хочу брати, відсуюваю подумисок до ближчого підпоручика; той з великою повагою затримує мої бажання — повернув печеню назад до мене; я, не теряючи поважности, хочу бути рівним, — рукою повертаю до другого „товариша“.

— Беріть, не царимоньтесь... На що чинитись?... Панове, я не люблю сього — ми-ж товариші, усі рівні.

Один підпоручик бере шматок мяса зверху; другий — кладе до себе на талірку другий верхній кавалок.

— А що, панове, адже я мила людина?... Я дуже гарний?... Я дав вам своє право бути первими... Еге?...

— А так...

— Коли-б ви знали — я прохав вас брати мясо перш за мене тому, що зверху шматки сухі, а знизу — вони сочисті, з підливкою...

Товариші повилуплювали очи.

— Адже — поганий я?...

— А так.

* * *

Всі ми трое мешкаємо і столуємося у збіднілого дворянина. У нашого господаря є кухар „ще з крѣпацтва“. — Дуже старенький дідусь, похилий, з білою як молоко бородою, в окулярах. Дідусь коли дивить ся на вас, вам здаєть ся, він дивить ся на Бога. Кухаря ми прозвали Петром Амієнським. Обід їмо у моїй кімнаті; по обід завжди ходить мій денчик Лука. Сьогодні, як і що дня, Лука хоч і сам міг-би принести обід, Петро Амієнський помагає йому. Дідусь любить випити, — так кождий з нас по черзі частує його чарочкою горілки, котру наливали з грахвина — що на їдальному столі. Петро Амієнський, закусивши „язиком“, рветь ся цілувать дателя в руку, ми соромимось, тікаємо від його сердечних пориваннів.

Поручик Дах власного щоденного обіда не має — Він не жонатий, йому скрізь раді. По черзі обідає у своїх гарних знайомих; найбільше його люблять там, де на нього „мають надію“. — Але як тільки Дах стеряє чергу обідів

у знайомих обідає з нами; але се буває не більш як два рази на місяць. Після щоденного чужого обіда, у серцю“ Даха з'являють ся злишні гроші, він несе їх на книжку у касу; сьогодні-ж, щоб його більше поважали, він дає Петру Амієнському сороківку і з нашого грахвина частує того двома чарками.

Прихода Даха дідусь чекає мов манни з неба. Я часто чую, як за дверима у мешканю слуги Петро Амієнський питає у Луки — чи прийде ще коли до нас той охвіпер, „що він дуже гарний, що в нього бородавка на носі“.

Мене бере зависть. — Я теж хочу бути гарним у дідуса, — виходжу до нього і при товаришах виймаю з калитки кілька срібних монет, віддаю їх дідуневі з такою повагою, з таким брязкотінням — немов би я віддав йому усі свої маєтки.

Підпоручики мовчки молять ся на мене...

-- Угадайте, скільки дав?... Питаю ся у друзяк.

— Рубля, каже один із них.

— Адже я милий?

— А так...

— Чотири сороківки, — говорить другий.

— А що добрий я?

— А так...

— Я дав сороківку срібними десятками.

Підпоручики переглянули ся.

— Поганий я?

— А так.

* * *

На дворі дощ. Я тільки що вийшов із клубу. На мені шинеля-нова, пагони теж. Щоби сховатись від дощу, беру парокінного — ховаю ся в буду... А он іде на обід нам казначей, за ним — ділопризводитель суне по болоті. Се значить — друга година. Ділопризводитель не багатий — його дощ мочить, жаль мені людини, запрошую сісти рядом з собою — у буду. Той сїдає, дякує. Про те, дорога всім одна, ніяково казначей зоставити самого куйовдити ся у болоті. Тим паче — що близько нема другого звощика, — так казначей запрошую сісти до себе. Гадаю в думці, що ділопризводитель, як делїкатна людина, сяде на передного ослончика; про те — він ані з місця! — Садовлю їх обох рядком під буду, а сам опинюю ся на передку... Хоч голова моя теж під буду, про те — дощ у спину репїже! — Пропала моя нова шинеля!

— А що гарний я?

— А так — кажуть слухачі.

— Ділопризводитель не цікавить мене, казначей потрібен міні — завжди грошей позичить!

Слухачі пороззявляли роти.

— Поганий я?

— А так — каже один.

— Не дуже, — говорить другий.

1. січня 1886 р.

Сьогодні новий рік. Щоб не потрапити ся — ми з Дахом візитуємо на одному фінкрови. Отсе були у баталйонного Скрипки, — у нього особливість: замість наймита — покоївка. Вона подає мені плаща, а Дахови кальози. Покоївка з бувальців; підтупцює біля нас. — Баталйонника, випроваджаючи, стала на дверях. Дах возить ся з бундою, а я, запхавши ся у кутик переднього покою, вийняв гаманця, рукою в ньому мацаю і не даю хазяйці дивитись за тим, що я роблю. — Ховаю від неї своє щире серце... хоч воно так радісно тріпочеть ся, бо почуваю її погляд на своїй спині — вона слідить за мною! Дивить ся господня і знає, як мені не хочеть ся показувати людям свою щедрість. Коли умисне несподіваний Скрипчишин погляд спинив ся на мені, я „не примітно“ тицьнув покоївці у руки двадцятку, — зацькованим зайцем озираюсь на господиню. В моїх очах вона читає досаду за те, що бачила мій дарунок. Господня вдає з себе незнайку. У серцю — я щасливий, про мене думають, що я щедрий і не хвастун. — А Дах?... — Він нічого не дав — він лежить у багні!...

Ось ми з колегою увіходимо у дім завідуючого хазяйством — підполковника Обуха.

Усі мрії мої йдуть до того, щоб як небудь пролізти „у штабні“. — Дайте мені попасти на завідуючого швальнею, а там — на казначея долізу, Дах теж жадає завідувать швальнею. Хоч полковий мене ще змалку знає, але тут буде так, як скаже завідуючий хазяйством. А жінка Обуха — „змия“ — вона крутить чоловіком. Учора, коли на балю я упадав за панею Бульбю, з котрою „змия“ „на ножах“, ся остатня дивилась на мене чортом — сьогодні у сієї пані треба вивітрить з голови усякі погані гадки про мене.

Дахови не показую того, що я цілую Змію в руку, — перед товаришами я затримую гордий непоклонливий вираз. Увійходимо в двері і мрія розкішна з'явилась у мене: „колеґа закутаний у хутро з бундою, з вулиці двері мають дві сталки, відчиняеть ся одна, — доки друзяка пролізе в неї, доки розбереть ся!... — І, я легенько зодягнений, хутенько проскочив у перед, похапцем скидаю ши нелю, біжу у покої! — Колеґа, почувавочи для себе не добре, поспішаєть ся за мною, але запутав ся в дверях і в похапцях відбатовує об клямку кавалок бунди, і влігає до переднього покою... — Я у гостині, господиню шукаю очима, хочу поцілувать її в руку саме тоді, як мій друзяка ще десь возить ся з хутром. — Господиня у їдальні — вона довго щось витлумачувала денчикови, тимчасом бачачи мене і умисне не помічаючи.

Але я ось — на порозі у Удальню... „Змня“, прикидаючись, радісно засичала: — Серденько, вибачайте, не замітила вас!... — З Новим роком!... Як ся маєте?... — Як ваше здоров'я?..

Замість відповіді, я — цмок Ү в руку!... Відняв від рота — і вдруге прилип!... — У мент, коли голова піднімалась від цілунка, очі колеги уже були біля нас... Він піймав мене як злодія!... — У серцю — його брали завидьки за те, що ми так собі кохаємось, — адже тепер душа його почуває, я випереджу його у службі, у мене є більша заручка ніж, у нього.

При мені Дах гоноровито тільки стискає руку господині, він нікоги „не лиже ручок“. В протягу пяти хвилин ведеть ся вельми мила розмова, сердечна. Пять хвилин візитових хутко майнули, мені ще далі треба летіти візитувать до жонатих товаришів. Вже я сиджу на шпильках, а вийду звідси перше за колегу, він після мене зоставить про себе у Змійшиній голові вражінне миле — милійше за мого, „у пригоді вона потягне руку за нього. Про те мій товариш має велике терпінне — більше, ніж я: саме, як я прощаюсь з робленим поспіхом, він підводить ся знехотя; я гордовито стискаю руку, що мені подала господиня; та кріз зуби сичить по зміячому; у мене „на душі коти скребуть, я джиґунясто виходжу, а з порога скидаю господині ласкаво очима з симпа-

тичним усміхом і, клацнувши закаблуками, зробив уклін по воєнному... Тут мій вираз указував, що у сьому світі не має людини щасливішої за мене!... Я зодягаю шинелю, а колеґа тимчасом у гостиній доказує щось дуже цікаве... За дверима, що нас розділяли, він, я чую, по ширости прокnuв господиню у руку... У мене щось у середині репнуло. Колеґа, задерши у гору голову, мов після щасливої баталії, вискочив до мене!... — Господиня у серцю рада, що позбулась дорогих гостей, уже „сичить“ ніздрами і виражає нас ласкавим поглядом.

Вже ми на дворі, колеґа із стиснутим серцем пробубонів:

— Кажуть, полковник приймає?!

— То що-ж, їдьмо...

— Звичайно, вам воно нічого, там ви — „свій“, там ви змалку вчили дітий, а я... я мало з ними знайомий... Начальство... шпигає мене друзяка.

— У нашого полковника ми всі рівні, — кажу я по ширости... Про те я щасливий, бо тут я — свій, він — чужий. — Ой, леленько, як приємно бути у начальства „своїм“!...

Ми у полковниковому передньому покою, нас зустрічають полковницькі діти, — кожному з них я умисне якомога більше разів кажу „ти“, умисне голоснійше... З кожним міцно, міцно цілуюсь, „від серця“! Бажаю „задавить“!... А вони мене також „душать“. — Одно-

го з дїтїй я навіть назвав „скотиною“. Той радий тому, що я, Валентин Миколайович, його колишній учитель, назвав його „скотиною“, — він так давно при звичаїв ся лічить се від мене за ласку для себе! Усі полковникові дїти попривикали слухати від мене любії їхньому сердцю, по дитячим згадкам, грубості. — З колегою вони в силу здоровкають ся, його мало знають, він мертвий! Зверху я підбадьорюю його, у сердцю я щасливий!...

Полковник ще дома, він у щасливому напрямі, веде щиро розмову з гістьми. Я підходжу до нього першим, полковник при всіх щиро цілуєть ся зо мною. Я щасливий тим, що він тільки зо мною цілуєть ся.

Колеґа чвалав зараз-же позад мене, полковник також щиро, як і зо мною, обцілував ся з моїм колеґею... Я зажурив ся...

— А де наша мамуня — командірша?... — Почала гнітїть мене радісна ідея, — де Любов Борисівна?... Я її у ручку поцілую, але поцілую не криючись, хай усі відають тее, як мене тут кохають!... — О, Боже єдиний, що я її не попошукав очима — моя праця ні на що!... Усе пропало!... У горлі мене щось стискало...

*

*

*

5. лютого 1886 року.

З Любовю Борисівною ми справедливі приятелі: обое з нею не вважаємо на те, що вона дружина полкового, а я ще поручик, — що мов її чоловік на мене тільки дмухнув, я полетів!.. У нас з нею так: що в мене збереться у серцю, несучи до неї, у неї з'явилася рана, мені все розкаже.

Що дня у шестій годині по обіді я йду до Любови Борисівни, бо се саме хвилина така, у котру жадна у світі душа не зашкодить нам одно другому сповідатись.

Отсе прийду під двері до неї, зазвоню, відчиняє вістовий Семен, котрого як кличуть, то я про себе в думці завжди додаю „Богоприїмець“.

— А що, питаюсь, бариня в дома?

— Так тошно...

— Самі?

— Тошно так, ваше благородие.

Я дуже радий тому, що Любов Борисівна сама, бо знаю — наша сьогоднішня з нею сповідь буде дуже щира!

— О, я дуже радий, що ви самі, — кажу тоді, як я поцілував Любов Борисівну у ручку, а вона мене відцілувала у голову.

— У мене Ольга Семенівна.

— А, Ольга Семенівна... „Кепсько“ — хотів я сказати, та не сказав, бо саме Ольга Семенівна виходила з їдальні

теж на зустріч до мене і радісно вицирила зуби.

Чоловік Ольги Семенівни, поручик Згода, далеко старший у службі за мене. Він ніколи не поквাপить ся набридати начальству своєю цикою... Його дружина, теж як і я, що дня розважає Любов Борисівну, бо, як полковник спить по обіді, його дружина мусіла-б нудить до мого приходу. Ольга Семенівна сидить у полковниці з четвертої до півшестої години.

— Певне зараз вона звідси піде, — подумав я про гостю. — Про те ся пані підісла до нас біля столу, вона що хвилини збиралась іти і вмисне боялась зоставить мене на самоті з Любовю Борисівною.

— Вам слід би прогулять ся, Любов Борисівно, у вас так болить голова — пораять ся Ольга Семенівна, щоб спровадить мене.

— Ні, певне, сьогодні я вже не піду гулять, — відказує Любов Борисівна... Сьогодні до театру піду...

— Ольго Семенівно, підіть но хутчій до дому, скажіть вашій дочці, що представляють сьогодні, хай і вона піде з нами до театру, — спихує господиня гостю, бо та за дві години щирої суміжньої розмови остогидла їй. А Семенівна хоч і почуває се, але добре бачить і те, що ми з полковницею за одно, щоб виперти її і от вона умисне „уперлась у двері“.

— Тепер шеста, дійду — буде сема... Зодянутись треба. Сьогодні моя Льоля не піде до театру, спізнилась... На сьогодні краще хай буде вже так... У п'ятницю підемо.

Ольга Семенівна сидить, по стільчику соває, а я помалу ковтаю воду зі шклянки, Любов Борисівна щипає паляничку з кошика... Розмова не клеїть ся, усім ніяково.

— Чули, капітана Кирпу на підполковника призвели, — раптовою звісткою приголомшує нас Семенівна... — На здивувала нас ся новинка — ми її знали ще звечера... Мовчимо !...

-- Та ще кажуть, що його від нас забирають у другий полк... От щастє людині!... А все-ж таки він був у нас дуже гарний — його всі тақ поважали, а тут — забирають... — Весєла людина була, сумно буде в полку без нього, — бідкаєть ся гостя.

Ми знову мовчимо і бачимо тєє, що Семенівна брєше, бо перше тєє, що Кирпа йдучи на підполковника у другий полк — у нашому полку давав велику дорогу усім молодчим за себе офіцєрам, і опять же — Кирпа по всіх усьодах глузував з поручика Згоди.

Тоді Згодисі зовсім ніяково — вона миттю схоплюєть ся, бере другу шклянку і з робленим запалом шпигає мене :

— Але-ж і пєтє, дїждєш ся від вас шклянки !...

— Я не знав того, що ви бажаєте пити іменно з моєї шклянки, а то-б я разом спорожнив її і віддав би вам, — кажу я любенько... А погляд мій лютий говорить до неї:

— „Трястя твоїй матери, тїкай звідси зараз -- ти остогидла мені!... Не буду проситись до командування нестроевою ротою *) — не хочу підлизуватись!... — Буде гуляще місце — його займе твій чоловік... Адже ти давно по всіх усюдах оголосила, що ся рота буде твоя. Кождий з товаришів про себе згодив ся не мішати тобі, щоб ти не нарікала на них, то тільки я дурний — забув про сее... На, забирай, ніколи не стану тобі у перешкодї, лиш сьогодні пусти мою душу на волю!...“

— Любов Борисівно, то ви не підете на прохід; — не хочете осьвіжити вашу голову?...

— Ні, не піду... обірвала та гостро. І внять мовчимо.

Ольга Семенівна не чує моїх думок, а постать її говорить: „А я все таки сидїти му — добую ся свого!“

Я напружуюсь, весело зазираю їй у вічі, радісно, приязно: „На мов, я не гадюка, уся моя душа тобі належить ся!“

*) Перш, на те, щоб командувать нестроевою ротою, черги офіцерам не було — назначали того, хто подобав ся полковникови.

По трошки Семейівна дає мені віри, нарешті я таки добив ся того, що вона любенько осміхнулась до мене і ось по очах бачу, що вже вона мій найкращий друзяка!

Ось Семенівна підвелась, цілуєть ся з Любов Борисівною, міцно стискає мою руку і мило зазирає у мої очі...

Вона у передньому покою.

— Чекайте-но, — кажу до неї любенько: я подам вам хутро.

— Ач, який кавалір!... — яхидненько і радісно осміхнулась до мене Любов Борисівна.

Гостя вже на дворі, а я з сїней у слід їй кричу:

— Уклоніть ся там Килимовичу!...

— Дякую, але здаєть ся, тепер нема його дома, — від самого раня до пізньої, ночі він усе на службі, усе на службі!...

О, щастє! Ми самі з Любов Борисівною — я нагло підбіг до неї, схопив її руку, цілуючи, благаю:

— Невже ви, наша мамуня, зробите тєє, щоб хтось другий крім поручика Згоди „сїв у нестроеву роту?!“

— Не турбуйтеь ся, ваша душа мені відома — ви щира, права людина. Тільки з вами одними я й можу говорити по ширости, хай сєє лишить ся між нами — Згода неодмінно командувати ме нестроевою ротою.

* * *

Йду я до дому від Любови Борисівни і голосно жадаю кричати до людей :

— „Дивіть ся на мене, мені не потрібне збільшення у службі, а сее за тим, що я щира — правдива людина — я без збільшення щасливий!... — А через що-ж то моя правда до вподоби Любові Борисівні? — А за тим, що вона, моя правда — від самого серця виходить і просить ся на верх — у простір великий!...“

Йду, радію і в думці своїй гадаю таке:

— Як я ще й взавтра побачу Любов Борисівну, то скажу їй прямисінько: Любов Борисівно, жадна людина в світі не скаже вам у вічі такої правди, яку кажу я; ніхто не вміє вас так кохати, як я кохаю, бо жадне з них не знає вашої щирої душі, як мені вона відома, а за тим і послухайте: піддані вашого чоловіка вам „кадять“, вас „закадили...“ „Закадили?“ — Слово сее мені чомусь кришку не подобалось, я скажу — „завялили...“ — Коли-ж ні, вялять шинку, а вона від свині... Чого доброго Любов Борисівна подумает, що я вважаю її за свиню... — Ви, кажу, завялені немов би та гуска... Адже й гусий вялять... Вялена гуска на смак краща від свинини... Хоч „за гуску“ теж образить ся... Перше сказано було краще — „вас закадили...“ Кадило, коли його трошки — не шкодить, і дуже пахуче... Але-ж як от хоч би взять у

церкві : що разу йде димок від кадила, здіймаєть ся в гору — високо до Бога він лине !... Там, у горі, за оком, що намальоване в бані, Бог заховав ся і звідти єдиним оком на людей позирає... Дивно тее одначе, що золоте паникадило гарно знову блищало, а за гять лїт узяло тай посутенїло... а Божого ока зовсім не стало видать... А мимо шинки та гуски, коли вони висять у бовдурі, багато диму проходить — його на двір витягає... За шинку-гуску по трошки затримуєть ся того диму, а все-ж келись таки вони мусять появлятись, а за тим довго не засмердять ся... На решті їх поїдять... А паникадило на ново позолотять...

От і бачу — дурний я, не гарно мрії мої повернулись — хїба можна Любов Борисівну, живу людину зїсти?!... Боже око на ново змалюєш, — людської душі не зробиш... Можна й паникадило позолотить на ново... Як не крути, Валентине, а все-ж велика образа буде, коли-б се сказати Любові Борисівні, що от мов у неї нова шкура з'явилась...

Нї, коли вже на те пішло, то треба по щирости сказати — хай їй біс тїй самій „правді“, — я скажу Любові Борисівні „правду“, а Любов Борисівна полковнику скаже „правду“... Той ще образить ся, а тоді ще візьме тай... Що-ж тоді? — Мені-ж не потрібне збільшення у службі, я вдоволений і тим, що маю... Так то воно, так, ну, а все-ж...

25. квітня 1886 року.

Наш полковник дуже любив слухать байочки, за тим я завчав ся їх, але завжди я підшукував таких байочок, щоб вони були довгі, розумні. — Завчаючись, я затримував їх у своїй голові, за тим, коли доводилось мені розповідати їх полковникові — плутався, бо де-що забував. — А Кирпа, де-б не вчув побрехеньку, то зараз-же у всякі власні папірки заводив їх, які на той час мались у кишені. З того я не раз помічав тее, що полковник, котрому жадного діла не було до мого „широго серця“, більше сьміяв ся не тоді, як з мною він балакав, а як говорив до нього Кирпа. Мене брали завидьки і через те ми собі з Кирпою, так мені здавалось, не великими були приятелями. Отже він мене дуже здивував, коли, переїзджаючи у другий полк на підполковника, приїхав до мене з остатньою візитою, сти скаючись, сказав щиро:

— Ви певне не знали того, що я дуже любив вас... Я далеко старший за вас у службі, мені ви не могли „сісти на голову“, коли-б полковника Михайла Кириловича та його щирю дружину Любов Борисівну тільки ми з вами й обережували від усякої напасти... Обое вони, ви бачте, люди добрі — душі віддадуть другим, но власної волі не мають!... Завсїди повертайте їх на гарний лад... „Бабському кодлу“ не дайте

загарбати сих людей, бо загинуть вони з своєю добрістю!...

— А хіба-ж у „полковника“ мене й справді поважають? — хитрую.

— Вони вас більше ніж когось другого знають і люблять, за тим і слухати-муть...

Справді, я й сам не раз постережав, що після кожного цілунка з якоюсь охвіщершею свого полка Любов Борисівна крадькома позирала на мене... Не слова, а її тяжкее зітханне мені саме говорило :

— „Ви знаєте, як всі сі люді остогидли мені!... Одначе, хай-но ми з вами про сее краще на самоті поговоримо!...“ І Любов Борисівна відверталась до нового цілунка.

Після розмови з Кирпою я вже бояв ся зоставить Любов Борисівну самою хоч би на хвилину... Усе в неї та в неї!... І вона без мене не дихала.

Коли-б часом мені доводилось у кавалур заступати, або на довго з ротою йти на стрілянне, то на той час, щоб Любови Борисівні не дуже сумно було сидіти самій, я кілька разів завів до неї молоденького підпоручика Сосновського... Він мій щирий друзяка і з ним же вкупі ми живемо на квартирі, — йому давно вже відомо, яка тяжка в мене праця з недопуском до господині того уїжливого „бабського кодла“.

У двох завжди легше піклуватись коло якого хочеш діла, і от, памятаючи

сеє, ми бувало наміримося, наприклад, з Сосновським зробити підпоручика Соломинку за баталіонного ад'ютанта; от, у розмові з Любов Борисівною, як буду у неї тільки я сам, вона забалакає про полкові новинки, про те, що полковник має постановити на ад'ютанта поручика Книршу, а коли правду сказати, то й вона так саме гадає, що мов Книрша охвіцер найкращий до сього...

Тут я байдужо на вітер і випаляю:

— Книрша — поручик, на баталіонного ад'ютанта старий... Адже у нас є в полку ще й підпоручик Соломинка... Скажу — і нема про се більш балачки ніколи.

Прийде Сосновський сюди без мене — віп не однакова зо мною душа і Любов же Борисівна се постерегла, про те і він чомусь бачить, що Соломинка краще за Книршу підходить до сього... — Через якийсь час Любов Борисівна уже за своє видає, що от мов треба іменно Соломинку, а не когось другого зробити ад'ютантом... А там і справді Соломинка дістав се місце.

Увесь полк дивував ся і нам з Сосновським було дивно, бо кождому-ж з охвіцерів давно тее відомо, що полковник, вже пів року тому минуло, як дав обіцянку постановити Книршу на ад'ютанта, а тут якось скругилось.

А то хоч би й так: наша рота стояла при полковому штабі, з того ми — „гвардия“. Поручик Семен Коритний із

своєю ротою живе у далекому брудному містечку Шполі — вони — „гармиза“. Коритний жадає попасти „у гвардію“, я раджу як се йому найкраще зробити: у підполковника Скрипка треба тільки з візитою бути і про жадання свої мовчати — хай тільки побачуть тай годі — буде колись у полковника мова про тебе — не зашкодять. — У Згодиhi треба побідкатись „на здогад буряків“... Обушисі найкраще сказати прямо, чого твоя душа бажає, а збрешеш, гірш буде.

Таким робом працюючи на користь громаді, я нікого не допускав послугуватись не тільки у „полковників“, а навіть у їхніх діток і от, якось, змінившись з калавуру, я не вспів ще й на поріг своєї господи стати, а Сосновський вже й приголомшив мене новинкою :

— „Полковники“ шукають когось з охвицерів, щоб то провів їхню доню Оксанку з нашого міста Городища до кривних у місто Райки, де Оксанка мала забавитись цілий тиждень... Я сам визвався їхати з нею, — каже Сосновський, — так колиж Любов Борисівна „мнеть ся“, бо поголоски боїть ся...

Справді, і мені теє відомо, що мій друзяка здорово почав упадати до шіснадцятилітньої полковникової панночки, через те я, не обідавши, несамовито побіг до „полковників“, прожогом ускочив до Любови Борисівниного покою! — Ще не повітав ся з нею по людськи, а вже кричу :

— Бувайте здорові... Прибіг до вас попрощатись, бо зараз же треба їхать... Мій батько зараз туди приїхав...

— Що з вами?... — злякалась полковниця.

— Умерти, а зараз треба летіти до Райок... Мене ротній тільки на три дні пустить міг, а на більше — він права не має.

— От ловко, се то до речі!... — І наша Оксанка теж їде до Райок... — З вами на край світа я пуцу ї!

Раненько другого дня я до залізничі прямую...

— А ви куди? — спитавсь я на порозі вокзалу, зненацька наскочивши на капітаншу Чмілиху, Ганну Павлівну.

— От мені горенько, отсе тільки що телеграму одержала — з Райок прислали... Там моя гарна знайома, старенька бабуня вмирає... Відвідати мушу...

— До речі: ви, я та Оксанка полковникова.

— Невже? А я й не знала!...

— Регалію вислужить хочеш чоловікови — се бачу, а як сього добиватимеш ся — побачу! — подумав я про себе.

Справедливі пани, звичайно, приїздять під третій дзвінок, а ми, щоб не спізнитись, за годину приперлись; се нам за пів року здало ся!... Ходимо, нудимо... Отсе підбіжимо одно до другого, перекинемось слівцем, буцім би то нам

без нього і не дихать, і зараз тїкаем у
ростїч, бо чуємо — обое по одному
дїлови!...

Таки діждали ся першого дзвінка
— забігали люди, а я до Чмілихи вже
більше в'їдаюсь :

— Щоб не спізнитись, давайте,
кажу, гроші, я візьму вам квіта...

— Поспієш з козами... Бачте, з о-
хвіцерні ще не має нікого, — відка-
зує та.

— А на що нам ті охвіцери? Самі
поїдем, — сказав я, стоячи на перонї і
весело зареготавсь у вічи Чмілисі.

— Де-ж ви подїнете речи мої? —
понура питає в мене моя товаришка, і
хочеть ся їй утїкти звідси, та не має
де дїтись від мене!

— Речи ваші я вже занїс до ваго-
ну, пропоручив там їх чоловічку.. Сї-
дайте самі хутчїй, а то не встиєте ско-
чить, а поїзд посуне, — лякаю я її.

Вона дістала гаманчик з кишенї,
нишпорила, роздивлялась у ньому, про-
стягла навіть руку до мене — ніби то
гроші хотїла дати, таї впять хутко
сховала їх у себе і сіла на ослончика
байдужо...

— Як Оксанка приїде, то я її за-
веду до вас, — розворушую знову.

— А як не приїде? — схопила
ся та...

Я теж кришку злякав ся, но креп-
люсь, а за тим і підхвабрюю :

— То-ж нам що з того — самі поїдем тай годі — адже ви до слабої їдете.

І знову за боки берусь, нагло зазираю у вічи своєї товаришки і не соромені з того реготу!...

— Еге, так, до слабої... Однаково... Позичає та очий у Сірка, але не їде до ваїону.

За другим дзвінком з вокзалу стало видно, як он курява розляглась по до-розі — дзвін и, балабончики гуділи зда-лека. Ближче вже сяють бляхи на зброї. — Фурман затримав, коні спинились раптово. Полковник Михайло Кирилович, Любов Борисівна та Оксанка позлазили з полкової карети. Я не сержусь на під-полковницю Скрипчиху за те, що вона і собі з полковниками присунулась сю-ди, бо в неї натура така, що, що хоч і „танцює для себе“, но й другим не мі-шає, тільки те ї досадно, що „Змия“ прихекалась на звощику, та от ще ха-лепа, як се до неї з поручиком Дахом умостив ся мій щирий друзяка Соснов-ський, адже й він, по мойому, Обушихи не тернить?! — О, бачу, вже „Змия“ засичала на мене здалека... Коли-ж не до неї тепер мені, бо ось саме перед носом у мене Чмілиха своїм цілунком хоче зїсти Любов Борисівну...

— Отсе мало сама не спізнилась, — солоденько говорить Ганна Павлівна до начальницї.

— Валентине Миколайовичу, візьміть но й мені квита до Райок, — погордо звернулася вона до мене... І знову „жере“ начальницю.

— А вам же куди? — щасливо спиталась Любов Борисівна. — У сей самий мент наші з нею очи зострілись і Любов Борисівна все розшолопала.

— Раненько відібрала теліграму... Там слаба умирає — лепече Чмілиха.

— От щасте Оксанці! — не даючи капітанші скінчити свою мову, радіє полковниця... І знову суміжне щасливе жіноцьке стискання!...

Далі Чмілиха раз, у друге впила ся в Оксану. У серцю я радий, бо Оксанка від неї кришку пручалась, ну, та ще-ж моя праця на далі була...

Ганна Павлівна на хвилинку відвернулася до мене, щоб віддати мені гроші за квита і видно мені, що в неї руки дріжать, бо в її калитці занадто легенько! — Зглянулись ми з Чмілихою, обом стало сором, тай знову у ростіч розбіглись!...

Михайло Кирилович сам узяв квита Оксанці з каси і теж мені передав „як кривному“.

— А ви куди? — трошки згодом спитавсь він у мене прилюдно... — Усі тут разом почули, що полковник — начальник і зараз він служби нильнує.

— До Райок.... запхнув ся я, — ротний мене лиш на три дні пустив... —

Батько мій туди приїхав — кличе мене до себе, щоби побачитись.

Хоч і не було багато часу, щоб довго прощатись, бо не встигли пакунки занести до вагону, як третій дзвінок подали...

Любов Борисівна у десяте обцілувала Оксанку, на останці-ж ще й хустку поклала на очі. Оксанка кинулась ненці на шию і несамовито закричала :

— Мамуньо !...

Чмілиха ураз захлипала, Скрипчиха відвернулась, ховала свої сльози. На „Зимі“ видно було те, що вона бачить, які некельні муки батують тут душі людські, коли-ж плакати зараз — не у час !... — Я з Сосновським зажурились... Тільки полковник не стеряв свої поваги.

— Нічого, нічого, — підхвабрював він, — хутко побачитесь знову !...

А коли постеріг, що його речи тільки підливають вогневи олії, то сам кахикнув разів зо два і висякався...

Кондуктор раз, у друге зацвірінькав, — поїзд почав сунутись — усі на ходу, штовхаючись, підбігали до вагону, цілувались — у вічі зазирали... На решті — провідачі веслу позіскакували з вагону.

— Глядїть же мені, Валентине Миколайовичу !... — закричала до мене Любов Борисівна, махаючи хусточкою.

Ганна Павлівна не пустила мене до того одного віконця, котре зараз

було відчинене у вагоні, — з її янголячих очий річкою текли сльози, вона докірливо хитала головою до Любови Борисівни і ся здалека крізь власні сльози цілунком, що шле Чмілісі, просить собі у сієї пані вибачення. А ми, що були у вагоні — кожде метушилось біля віконць, ханались, відчиняли — повисовувались на двір, журливо хитаємо головами до тих, що позіставались на пероні, а вони звідти всі махають нам хустками. Я та Чміліха ще й зуби щилимо найбільше, щоб та громада, що на пероні зосталась, знала, як дуже ми їй вдячні за те, що все-ж таки й нас вона сьогодні проводила!...

* * *

Не видно хусток, вокзал заховав ся... У вагоні: Оксанка, Сосновський, я та Чміліха і отся пані раптом до малої підбігла, обхопила тую за стан, хотіла обкрутнуть, та немає доволі тут місця!... А все-ж таки зараз її воля і от вона у одну, в другу щоку цмокнула Оксанку. Ось, не випускаючи із своїх рук Оксанчиної головки, усміхаючись, любенько зазирає тій у вічи... добирає розмову до речі:

— А може ви хочете їсти? — наступає вона до малої.

— Не дуже, — мертво відказує та.

— А ось у мене помаранча, — приваблює пані.

— А може у вас іше що є? — Яхидно обізвав ся Сосновський до Чмілихи і скоса глянув на мене.

— Є мандаринки, ковбаски... — І Чмілиха загедзькала дитинкою.

— Оксанко, серденько, а може ви Усти-мете ковбаску? — звернулась вона до панночки.

— Дайте спокій, я тільки що по-снідала! — гостро відкраяла та, щоб відчелитись.

Чмілисі усе-ж таки весело, і люди тее бачать, бо он уже ся пані про себе пісеньку мугиче...

Оксанка позіхнула!...

Моя черга настала... Се не полковник, з такими нема що довго возитись! Скинувши оком навкруги, бачу — у вагоні окрім час — жадної душки чужої. От я, набравши повен рот духу, устроимив палець за щоку, посичав, закалатав кілька часу і раптом, вихопивши пальця з рота, клацнув губами і шльопнув у долоні двічі!... Оксанка зареготалась, бо вийшло: зірвало ракету, понесло її генген високо! а там, у горі розірвало — луна по горах пішла!...

Засьміяв ся Сосновський, кисло гігає Чмілиха... Від щасливого реготу я тільки хлипав.

— Чит чи лишка? — раптом відбиває Ганна Павлівна Оксанку від мене.

— Лишка, — каже та, вказуючи на панину ліву руку. — Чмілиха розкрила долоню.

— Чит, чит!..., хо, хо, хо!... Розшопала!... Чит, чит, — знову регоче пані.

Оксанка відвернулась, бо нудно... Чмілиха впяць замовкла...

Я забренькав на губі і кінцями пальців приклацнув у щоку — луснув пухир! — Ся моя играшка і великого й малого завсіди розважить... Оксанка вже знову регоче ся, навіть захекалась...

Щоб не набридять, я долонями луплю себе по колінях — у груди гатю! Се хоч і „лотоки“, а про те — байдуже мені!...

— Ой, досить, — ой, ой, — голова болить! — кричить Оксанка.

— Мамцю, серденько, головка болить?! — У мене є одекольон... Я вам його у руки наллю... Тримайте руки. Трїть, трїть — воно перестане! — Несамовито літає Чмілиха.

— Ха, ха, ха — kolońskieј wody!... kolońskieј wody, ха, ха, ха!... — Залив ся Сосновський.

— Kolońskieј wody! — лукаво мугичу і я до себе під носа...

— Гі, гі... — Озирнулась безщасна Чмілиха і, кинувши на нас роздивлятись, вона ростира у панни виски, одекольон лие тій на тімя, на всю голову ляпає, тулить намочену хустку слабій до носа!

— Більше нема, вибачайте! — знесилившись, каже вона саме тоді, як у пляшці не стало одекольону...

За який час Чмілиха читає вже книжку, я визираю у віконце, а засно-

коена Оксанка з моїм друзякою Сосновським он у куточку щасливі щебетуть..! Довго вони щебетали, а й їм остогидло, бо Оксанка раз, у друге, опять позяхнула!..

— Я вам казочку скажу, — звернулась до неї Ганна Павлівна.

— Кажіть!

Та як почала вести без кінця!.. Нудились довго, а таки діждались.

— Тепер не нудити-метесь, бо вже казати-му веселу казку! — кричить Ганна Павлівна.

— Я люблю казки слухать тільки страшні, — обережує Оксанка.

Чмілиха почала страшну. — Відразу слухачка трошки зацікавилась... Я умисне позяхнув; за мною потягла й Оксанка; далі й Сосновський не втерпів... За ним — сама сповідачка роздарила уста. — Таки нудно тай годі!

Після дурня завжди краще говорить, вражінне буває; а тут ще й нерви мої кришку напружились.

— От, кажу, чули, як один студент свою наречену втопив?

— Не чули, відказало разом жіноцтво.

— Слухайте-ж: студент був закоханий... Панна вдавала, що ніби то вона його не кохає... Ніч — він спить на ліжку у себе і ввиджає, як ніби то відьма сїдає на нього верхи — своїми холодними кістками стискає його за горло!.. Студент схопив ся, на двір висіг,

на цябрину спер ся і з силою розщепив відьміні руки тай пошпурив з себе у низ ту вагу! — А воно ляп у криниці! — А тая звідти:

— Ой!..

— Ой! — скрикнуло жіноцтво.

— То була його мила — оповідаю я далі.

— Страшно! — затряслась Оксанка.

— Страшно! — склубочилась Чмілиха.

І нам з Сосновським стало страшно. — Усі позирнули на вікна, на темряву ночі!

* * *

На Раецькому вокзалі Оксанку здибала тітка, забрала й повезла небогу до себе. А пані Чмілиха до останку була гарною, вона хотіла провести Оксанку аж до тітчиної господи. Її ублагали їхать до вмирущої.

Сосновський зоставсь на вокзалі дожидать потяга, щоб назад їхать до дому.

Я збирав ся „до батька“, за тим і згоджую звощика.

— А що-ж то у Божому світі мені робити? — ніби до самої себе говорить Чмілиха.

— А ваші-ж знайомі, — кажу я любенько.

— Коли-ж не знаю, де їхне мешкане, — я давно отримувала від них листа.

— А ваша телеграма?

— У ній немає адреси... Леленько, памороки відбило! Та-ж Їхня оселя на гречанім базарі!... Що то — заклопотатись!

— От до речі, і мені на гречаний базар, — сїдаймо разом, — радію: менше гроший стеряємо.

— А може Їх там тепер уже й немає, може вони деінде переїхали, — човгає панї.

Бачу, ся капітанїха хоче зараз від мене втекти, та я не такий, що-б легко дав обдурить себе, — мусить вона їхать зо мною.

Кришку їдемо мовчки, понасуплювались...

— Знаєте що — я сама до своїх знайду шлях, а ви їдьте собі, адже вас там батько чекає...

Ласкаво пускає мене від себе моя сусїда.

— Я не можу покинуть вас саму у чужому місті та ще й на дворі!

Тепер вже ми обое замовкли на цілу дорогу...

— А може ся панї уже тепер умерла. — Сама з собою розмовляє Ганна Павлівна, — о, темно у хаті — певне сплять!... — забалакала до мене Чмілиха тоді, як ми підїздили до великої чорної каменїці.

Я мовчу...

— А може се хтось, щоби поглузувать з мене, прислав мені телеграму?

Ви-ж казали, що у сих знайомих часто бували, то певне-ж їхня камяниця вам добре відома.

— А вже-ж, а вже-ж — вона якось до мене писала, що сю камяницю купили вони у власність.

— То чого-ж нам роздумувать? Ми можем постукать, нам відчинять...

— Чекайте, кажу, у мене є сірник, присвітимо, прочитаем тябличку.

— З опаратнього ходу ніяково стукать... Ідьте ви, Валентине Миколайовичу, до своїх, а я тут ускочу через кухню...

— Ніяк я не пуцу вас самої; бачте, як темно кругом і не видно нікого з людей...

Вона зіскочила, побігла до камяниці у двір; я теж і собі не відстаю — біжу, спотикаюсь за нею!

На клямці біля сінешніх кухонних дверей, куди ми підійшли, з надвору висіла колодка; тоді Чмілиха шастнулає від мене до маленької хатки, що стояла у темряві ночі далеко в садку і там з силою бацнула в двері!

Звідти перелякана вибігла служниця:

— Чого вам? — спиталась тая.

— Чи тут мешкає паньство Патлашів?

— Ні, не має...

Чмілиха спинилась.

Хвилину мовчать... А ось уже Чмілиха рішилась; вона, кинувши свої па-

кунки на дворі, без спросу шастнуласть до хати. — Йй заступили дорогу... Вона напружено стоїть, не знає, як бути.

— А я постережу ваших речей !..
— кричу я йй слідком.

— Не треба... Не треба нічого !...
Ідїть собі геть !... — нервово завила Чмілиха, раптово зіпхнула з дороги служницю і прожогом ускочила в чужу хату !...

Я зараз же оглоблї назад повернув, та гайда щасливий хутчїй на вокзал !...

* * *

Через три дні у шестїй годинї вечером я застав паню Чмілиху у Любови Борисївни ! вона з'явилась до начальниці з докладом, бо після прощання зо мною у Райках, Ганна Павлївна другого дня забігала провідать Оксанку і застала її зовсїм здоровою. Сьогодні у полковників Чмілисї дуже раді були ; її тут уперве сього вечера zostавили у карти гратись. З того Чмілиха була дуже щаслива і вже на мене позирала зви-сока, а мене тоді хоч і дряпали кришку коти по душі, а про те, згадуючи ті давні хвилини, що раз у думці скажу : Часи незабутні — великі хвилини, Вернїть ся до мене на одну годину... Вітаючись з серцем — зазирнїть у душу, Та глибше дивїть ся — Що в нїй там творить ся...

21. листопада 1886 року.

Раз якось Сосновський пішов ніби то на вчення, а замість того я застав його з Любовю Борисівною саме тоді, як вони з нею сидять в гостині на канпаці і обоє регочуть щасливі!... Біля них по шклянці какао і бішквіт...

Скинув я оком на свого друга, а той у відповідь радо хихика до мене... Бачу по очах, що він укленав ся! — Я хвабро підходжу до господині — „Їм її руку“!

На сей раз вона в голову мене не відцілувала!... Хоч у середині в мене щось ніби то й репнуло кришку, а все-ж таки, поки що сідаю до гурту щасливий, тільки какао немає мені, ну й вибачення не просять за сее.

То жадних від мене секретів, а зараз про щось то цікаве шепочуть вони до себе, регочуть у двох. Тай кому-ж яке діло до їхньої мови, адже їм весело, а вкупі з ними і я заливаюсь щасливий.

От допіро що Сосновський скося оком повів на мене, ще щось пошептався з господинею і впять регочуть у двох!... Бачу, з мене сьміють ся... — замовк!

Любов Борисівна почула мою образу і ось уже сама щось дуже цікаве шепоче мені на вушко; а з того шепотіння я хоч і нічого не второпаю, коли-ж таки почуваю те, що в мене у серцю весело, от і хапаюсь у боки!...

— Валентине Миколайовичу, візьміть взавтра й мене до ліса, — каже восьмилітній Бориско, синок господарський, лізучи до мене на руки.

— А ти-ж мене дуже багато возив? — кажу я жартливо.

— Сідайте на мене, я вас покатаю...

Я сів верхи на хлопчика, погацав на ньому по хаті, а далі малий і каже:

— А з нами й мамуня поїдуть...

— Невже?! — Дивуюся весело я і знаю, що зараз Любов Борисівна і мене запросить на маївку з собою.

А господні хоч і добре відомі мої жадання, але їй зараз часу немає!...

Полковник, чую, десь далеко казика, я раптом побіг до дверей, що вели до його кабінету і з того розбігу всі побачили, що я маю сказати Михайлу Кириловичу щось дуже пильне.

Кріз дверну щілину я бачу, що зараз господар сидить на канапці, а від сну він ще не прочумав ся... Зараз з ним говорити не можна ніяк: або балачка педоладна вийде, або в око не вцуриш — розгніватись може...

Я всунувся ціпки до нього в кімнату, вклонився з'острахом... Він змінив мене і на вітер мотнув головою... далі — позяхнув, протягнув ся. Я присів на канапі з краечку... Мовчимо!...

Я роздумуюсь і по полковникових очах вичитую, щоб се мені для нього доладне сказати.

— Ще, кажу, пане полковнику, як вас не було у нашому полку, а полк тоді стояв у Бухарешті: у нас був охвіцер Петруха, що собі жадної регалії не заслужив, а охвіцери вирізали хрестика з паперу, розмалювали, написали грамоту, піднесли Петрусі ніби то від румунського короля...

— Тепер у нас падають великі дощі... Чи ви часом не чули того, як простий нарід про се думає?... — перебив мене Михайло Кирилович.

Я хочу відмовлять на сее, але полковник, не слухаючи мене, сам розповідає далі:

— З того, кажуть, що ніби то десь забили упіря, котрий так довго умисне затримував дощ.

— О, простий нарід дуже вірить у те, що відьми та упирі своїми чарами можуть затримувать дощі... Особливо відьми... — радо підтримую я розмову.

Слухач з просоння позяхнув у друге, а заспокоївшись, чомусь до себе кришку осьміхнув ся. З сього я постеріг, що моя мова до речі і от уже у своїому оповіданю я разом полетів на острів Цейльон, далі — до самої Англичанки майнув! Ось уже я у Німця і разом же через Харків — скочив у Вятку! Полковникови очевидяче, що де-б він не повернув ся, то скрізь упирякам у спину загачують осикового кілка — хай не ходять по ночах, не лякають по світі людей!... При сьому розгортаю — з

чого то іменно осиковий, а не якийсь инчий кілок до сього потребуєть ся.

Слухач одно знай — мугиче, а з сього я ніяк не дізнаюсь — погано чи гарно воно в мене виходить?... Почуваю одно — дурний я на віки!.. Щоб усе-ж таки стать у його очах розумним, я ще скажу баечку...

Полковник, крєктячи, підвів ся і силюнув у хустку.

Я замовк.

Позираю на вікна, заходить уже ніч.. Прислухавсь до серця, там темно ставало! Не бачу нічого, онімілий повертаюсь до гурту, а зо мною пішов і полковник.. Він мертво підніс до свого рота жінчину ручку... А та не цілує його у відповідь. — Мені стало легше!

Від полковникових губів господинина ручка верталась поуз рота Сосновського; той, піймавши її, усмоктав ся з запалом! — Любов Борисівна смашно впила ся до нього у чоло!... Моя душа сама каже до громади:

— Ось, бачте, і я прилип би до тієї ручки, але малпа мішає!...

Любов Борисівна скоса зирнула навкруги, підвелась і погасила свічки перед моїм носом.

— Громадо, ходіть до їдальні, бо тут обридло сидіть, — з нудотою каже пані.

— Бувайте здорові, — відказую я погордо зверху, а в серцю стискаючи сльози!...

Їй кришку сором і от, тримаючись правою рукою за мого друга, лівою вона взяла мене під руку, веде обох нас до їдальні.

— А може мені до дому краще піти?... — кажу я так, що тільки сама Любов Борисівна й бачить, як то дуже соромно повинно їй бути!...

— Я вас не пущу без чаю, — сказала вона...

А з мене вже сього й досить, бо я серцем своїм учуваю, як знов мое щасте до мене вернулось!

У нас коли роблять маївку, то їдуть на неї лиш ті охвіцери, що їх запрошує полковниця... Полкові маївки справляють у лісі над Богом — верст за десять від міста.

На завтра я раненько схопив ся, мерщій зодягнувсь... Сосновський ще спав. Спершу я до роти забіг, а там і до ліса майнув. Звощика з ліса зараз пустив, сам же біля річки курище розвів, бо, так собі думав, громада приїде, не буде гаянки часу — відразу варити-му кашу...

Сиджу, дожидаю і радюючи, всміхаюсь про себе!..

Там я довгенько сидів... та вмерли жадання мої на той час: на маївку ніхто з охвіцирів не їхав, а їсти, о нене, як дуже хотїлось! По спеці сам мусїв пішки до дому чвалати...

Того дня пообідав я дома, а в вечері мою душу тягне до Любови Бори-

сівни, перед нею жадаю обілити себе... Коли-ж саме як я йшов до неї — по дорозі Семена спіткав; роспитавшись у нього, дізнав ся: „Панї замовили на вавтра маївку справляти...“ Самому за себе говорити ніяко, не йду вже до полковниці, а звертаюсь до вістового :

— Скажи, голубе, паничеви Бориску, що я не маю зараз часу, щоб заходити до них... Але скажи їм, що я їздив сьогодні до ліса, а вони мене обдурили, не прийшли... Та як казати-меш, то самій баринї не кажи про сее нічого... Бариня-ж і так почують, як казати меш паничеви...

— Тошно, розумію...

— Се тобі за те, що я не дав на паску, — і я тицьнув Семенови карбованця.

На другий день неділя була, я з рая беру листовню у руки, прямую у казарми до своєї роти, поуз котру шлях простягав ся до ліса.

Ось їдуть з родиною : підполковники Котенко, Скрипка; а ще перше за них Змія полетіла з своїм чоловіком, за ними-ж — полковий адютант, казначей Квириша... підпоручники Затичка, Гнида, Карпюк, Немішай та инча мілкота, що вся назиралась до „Зміїшиного кодла...“ До кожного з них я першим вищлював зуби, а з сього вони мусіли запевнятися, що заздрощі тут не про нас, бо на сю маївку нас запрошено перше за

них, щож — коли зараз ми гайного часу не маєм!...

А онде далеко гуде щось... То летить полковоя карета!

Моя казарма була вже близько, я ускочив би в браму, та, горе, саме по дорозі понав ся мені москалик без гудза на мундері!... — Я грізно тлумачу йому про службу!... — Той стоїть дріжачи попри мене...

Полковник замітив, радо щилить свої зуби до мене і любенько мотає головою... — Я ніби злякав ся, що не бачив його, через те і витягнув ся перед ним у струмочок — „поїдаю начальство!...“

Проти полковників Оксанка з Со-сновським сиділа... Але про сих остатних мені байдуже, бо он — радісний погляд Любови Борисівни, з котрого соняшний промінь розливано навкруги, ненароком зострів ся з моїми баньками... Хоч умисне ся пані власної голови не повертала до мене, дак бачу-ж — мене й досі кохають!... Той погляд сьвятий зостав ся таким доти, поки коні не відвезли його аж за місто... І досі його на собі почувую!...

Потому вже досить іти до казармів — блукаю щасливий по місті... — А там, по обіді, понудивши кришку, знову беру листовню до рук і на сей раз вже вертаюсь з казармів... — Як наші з маївки вертались до дому, то всі вони мені кланялись нижче ніж треба, бо їм було трошки сором за себе, — вони-ж сьо-

годня гуляли, а я усе-ж таки служби пильную !...

13. грудня 1888 року.

От уже рік мивув потому, як Обушixa „обкрутила“ Оксанку з Сосновським, а не забаром по весілю у полку пішла поголоска про теє, що віби то у полковників мене не дуже то приймають... Усі охвіцери зараз-же за збільшенням або полегкістю у службі звернулись до „Змиї“ і всього її „кодла“...

На образи, які мені доводилось зносити від товаришів, я мало звертав уваги, а тим часом мізкував і вихід знайшов такий: після Оксанки зосталась губернантка її — Ганна Тодосівна — безрідня і проста людина... Мене з нею не женили, я сам одружив ся, бо за щирість її покохав. — А Любов Борисівна за всіма хоч і сама почала чомусь „коситись“ на мене, но про те — у моєї Ганнусі на весілі бума за мамуню...

Тільки одна справа не виходила з мене з дружиною — Гануся моя з першого разу не мала охоти зрозуміти мене — вона не хотіла піклуватись коло полковниці. А все-ж таки, як самі ми з нею були, то хоч і силою, а тягну було до начальниці; з того у мене зовсім таки легко бувало на серцю — я не замічав до себе зневаги людської і мовчав перед жінкою. Як у нас родилась Парася, то дружина засіла у хаті на завше... Ходить самому до полковників ста-

вало ніяко, бо у них не знаходив розмови до речі,.. Товариші відвертались від мене, глузували у вічі, бо я — колишній докажчик...

Я довго все здержувавсь у собі, а далі, де-б яку неприємність для себе не вчув, зараз біг до дому, розказував жінці; а та попервах відводила мої мрії на кращий лад; але чим далі, тим більш мої муки захоплювали її, нарешті — вона страждала разом зо мною.

От завтра новий рік у людей, — усяке наровить, щоб зострітись його громадою...

Сьогодні у полковників мало не весь полк охвіцерів зібрав ся, — у північ там пити-муть шампанське, мазура гацати-муть, а ми з жінкою о девятій годині з вечера кладемо ся спать і я, не звертаючи увагу на те, як дружина возить ся з малою, маракую про себе в голові:

— Засне жінка, а я тергну сірника... олівець, папірчик при мені, візьму тай зложу листа до колишнього друга свого — підполковника Кирпи... хоч про сей лист уже нічого не казати-му жінці, щоб не розтручувать її ран... А лист хоч би й так можна почати:

— Високоповажаний Добродію! „Я любив вас“, так ви сказали мені тоді, як були в мене з остаточною візитою... Вибачте мені за те, що я вам не писав ще з того часу, як ви поїхали від нас...

Знайте, я вас також любив...

Аж ось коли довелось запевнитись у тому, що й справді тільки ми з вами й обережували Михайла Кириловича та Любов Борисівну (сю сьвятую людину!) від усякої напасти...

Як були ви тут, то всяке кришечку хоч бувало й боїть ся нас, но жадне не гнівалося, бо ми працювали громадї, а сі всі людці тільки й дбають що про себе!...

Полковник страшенно скучає за всіми!... У мене висить календарик на стїні, що дня я власноручно відриваю листик і коли попаду в ньому байку цікаву, то ховаю в кишеню — несу до полковника...

Друже, перед вами не криюсь, „батьське кодрло“, від котрого ви мене так обережували — прилипло до Любови Борисівни... Довго робилось отак: вони липнуть до неї, а вона тільки бувало на мене зирне і те кодрло разом у ростїч летїло!...

Полковничка далї по кришку втомлювалася, відбивалася злегенька від „кодрла“ — воно чадїло... А зараз вони зовсім обаранили сю сьвятую людину!... За начальницю у них відома й вам підполковниця Обушиха — „Змїя“.

Вони хотять, щоб я їм покорив ся, та дзуськи, не на такого напали!

Бідна Любов Борисівна усякому їхньому слову дає віри!...

Друже, навчїть мене, що робити з ними?!

А се вам, яко правдивому другу, скажу: сьогодні уперве нас не кликано до полковників, щоб то новий рік зустрічати... Що-ж, мені байдуже, а все ж таки шкода дружини, бо хоч і обдурив я її, бо сказав — „не просили за тим, що певне бідна Любов Борисівна кришку слабує“... Але-ж взавтра ті пані, котрі там зараз щасливі регочуть, яхидно спитають у дружини:

— Чому мов і вона не була, бо ввесь полк танцював? — Дружина на сее у вічи їм збреше, скаже, що дитинка в неї слабує, а зостанемось самі, то впаде на підлогу моя Гануся, зо три годині ревти-ме невпинно!... Мене душитимуть сльози; я захочу втішати її, а вона усю свою образу на мене зверне, скаже, що я не вмію з людьми жить.

(Бачте, я не вмію, а вона — вміє!)

На одному листку мого календарика було надруковано, що коли „відвертають ся від тебе люди, зневажуй їх“... Голубе, сиджу я самотно, зневажаю їх, а тільки побачу когось з полкової громади, до них тягне мою душу!

Я не гірший за всіх, за що-ж нас поділили?... За що вони віднихають мене від себе?!

Зараз складаючи сього до вас листа, хочу щоб він був дуже веселий, що-б від нього і в пеклі сьміяли ся! Та де-ж мої веселії мрії поділись; де та моя вдача, з котрої усе ходором ішло при моїй яві прилюдно?! Тяжка боротьба самому

з людьми! — Гей, добрії люди, розступіть ся, поширште дорогу, я вскочу в баюру, кришку потанцюю:

Піду я гацати,
Буду присідати,
Руками, ногами
Стану додавати!...
Рідкев болото
Летить як золото!...
Хай летить навкруги
В вічі всім недругам!
Хай вони не бачать
Моїх тяжких мук;
Веселую душу
Хай бачать вони!...

Умисне читаю твори великих людців,
терпіти вони всі мене вчать!...

Після читання питаюсь у себе, —
що мов я за один? — А віщун мій і
каже, що я — цар над усіма, бо тільки
захочу — опинюсь на паркані, з нього
— на стріху вилізти можу... а ось і
димар!... — Широко навкруги можна ле-
тїти, куди тільки душа твоя хоче!...

Очапаюсь, подивляюсь на себе —
нема крил у мене!...

Піду до казармів, здибаю Любов Бо-
рисівну... — Колись було, кланялась вона
мені і разом же осьміхалась, а тепер —
ані зморгне!... Тепер їй цікавить щось,
дуже цікаве те, що он попереду за вер-
ству тільки їй самій і видно!...

Коли-ж від мого низького до неї
вітання їй нікуди дітись, то вона скла-
нить головку немов би цариця!...

· Йй байдуже, а мене тягне, щоб з другої вулиці навперейми забігти, бажаю ще раз уклонитись йй, перекопати себе хочу!...

Любов Борисівна не любить капітана Заца, бо сей Німець і самого чорта не боїть ся у цілому світі. Лиш сей охвіцер з цілого полка і зостав ся такий, що він мене не цурав ся, що з ним тепер тільки я йй можу відвести свою замучену душу!...

Здибались з ними десь небудь по дорозі, про голу службу проміж нас тільки йй балачки, а я все-ж таки ховав ся, щоб у здібанню з ним мене ніхто не побачив... а саме на той час Чмілиха вульгала, — ми обидва мусіли йй шапки здіймати, а панї хоч і любенько відкланялаєь нам, але зараз же яко мога хутчій побігла до „Змиї!...“

Коли-б їхня сила, то з'їли-б мене, а так — „Змия“, Чмілиха та Згодиху візьмуть — у трох побіжать до Любови Борисівни — одна скаже, а дві підтримають, що мов я полковницю продаю — кістки її мию на людях!... — А Любов Борисівна не схоче вклонитись при здібанню не те що мені, а вже йй дружині моїй!...

Як все се згадаю, то злість невимовна обурює замучену душу мою!...

Тепер вже я прилюдно хочу спитатись у тих самих великих людців-письменників: а по багато літ, братця, кожде з вас прослужило урядовцем?... — А

кому-ж з вас повернуло на п'ятий десяток — хто має кілька душ д'тих, а в кишнях порожно?... — А де свиний тух добути, щоб хоч по одній на кожного з нас довело ся пасти тоді, як ми у пройдисвіти підемо ?...

Отак все дурію, чекаю відповіди... Та мовчать мої други великі !... — А Найвищий і шепче мені на вушко : „аще ты кто ударить въ десную твою ланиту, обрати ему и другую : и хотящему судитися съ тобою и ризу твою взяти, отпусти ему и срачицу...“

Отче наш, іже еси... да будет воля Твоя... „не“ остави нам долги наша..., ми „не“ оставляем... бо ми чорти — чорт коли добрий, то добрий від серця, а люди добрі за ласку, за гостинець — ніколи даремне !...

Тільки-ж от і колеґа мій, капітан Чміль, дурний та хитрий, каже : „гарно правду у вічи другому казати тоді, як сам ти зверхник.“

Підвладний, обдурюй зверхника — він сее любить і тебе вважати ме за гарного !...

Усяке обдурює зверхника !...

А ласку Любови Борисівнину вернути не трудно до себе, мені-б тільки улучить хвилину та один раз по при неї пробігти ся рачки... Аби раз засьміялась, то впять буде моя... — „Кодло“ певне уже їй остогидло... Однаково вона, чи полковник засьмієть ся... Адже жаден

зверхник без жінки у службі нічого не робить !...

Чомусь тільки мене дружина моя не тішить, — ранком я скажу їй :

— Серденько, піди, привітай Любов Борисівну з Новим роком.

— Не піду, — гостро відмовить вона, — бо душа не лежить ; адже там мене й досі мають за їхню губернантку.

— Бог з тобою, голубко, вона-ж проста, свята людина !

— Бо хоче, щоб нбю усяке крутило... Мені се противно !...

— Дурна ти еси ! Повчилась би у „Змії“, у...

— Досить уже того, що я вдоволена твоїм розумом... Довчив ся до того, що жадного прихильного друга не маєш !...

Певне те їй не відоме, що мене скувало з капітаном Іулею : — я трунку не вживаю зрада, а раз з Іулею випили по шклянці пива... До того я ніяк було з сим капітаном не розбалакаюсь, а то я разом почув, як те пиво стягло наші душі до купи !... Та, горе, я більше пити не можу, а за тим наші з ним душі по кришку тікають у ростіч !.. — А я все-ж таки хочу затримати друга, через те й ховаюсь від нього, щоб не набридати людині своєю нікою, щоб те гарне вражіння у його голові, що по пиві з'явилось про мене й на довше там залишилось, бо як часто зострівати мусь з ним, він може де-що поганого нама-

цать у мене... Згодом погане запанув над гарним, тоді опять я останусь один на всім сьвітї!...

Дружино моя, з мене взірки бери! От хоч узяти тепер: я лежу у темній хатї і не бачу собі людий ворогами — брати вони всі мої... Сам я найгірший... — По дню у кожного з тих, що й досї на мене ворожо дивились, я вибачення просити му... У „Змиї“ навіть і в Любов і Борисівни перепрошу ся...

Душе моя, у всякій пригодї чоловік сам собі винен, а ти в мене клята, як і жінчина, відскакувати меш від полковниці!... То знай же, я тебе силою поведу до зверхниці..

21. цвітня 1889 року.

Прокинувся я сьогодні, вслухаюсь до свого серця — воно кришку щемить... Згадав і злякав ся від страху, мало не забув ся про те, що сьогодні-ж патрона Оленки Обухівни!

— Ганусю, серденько, — кажу до дружини: а може-б ти пішла сьогодні до Обухів... Занесла-б цукерків...

— Туди жадного дарунка ніхто не добере, а від цукерків їх верне!... Без нас нанесуть їм такого, що за місяць не поїдять...

— То піди для годить ся... Адже кожде йдучи сьогодні туди, радїе...

— У „Змиї“ я вже була двічі підряд, а вона в мене ні разу.

— Усім підвладним живеть ся краще тоді, як вони у зверхників за одну візиту того — у нього відбувають по десять разів.

— Яка моя зверхниця „Змия“... — Я краще вклонюсь голові ніж хвосту!

— А все-ж таки, голубко, якось би треба... Адже знаєш: у службі менчий завжди з ласки старшого їсть кавалок хліба!...

Дружина не могла слухать мене далі, бо вона мусила бігти до кухні, там щось зашкварчало...

Зоставшись один у покоях, я засновив очима по горниці і мій погляд зупинив ся на маленькому, вальнеькому кошику, що на ньому лежали візитові картки. Скинувши картки, беру його до рук, денцем до гори обертаю, а там: на біленькому квиточку олівчиком написано „70 коп.“.

— За такого кошика, коли купувати його у цукерні, треба дати не менш як зо два рублі, — маракую про себе, а коли з лівого боку приписать „3 руб.“, то буде так, що ніби то сей кошик заплачений „3 руб. 70 коп.“... — До одержування пенсії зосталось три дні, а зараз я маю у кишені 2 рублі, одного хватить на м'ясо, а на другого узять би фунт цукерків, якраз можна вщерть накласти сього кошика!... За „4 рублі 70 коп.“ вийде хоч куди дарунок, а особливе такій дівчині, що їй 12-ий рік! Дешево й гарно!... У кошика бракує

кришки, але се нічого! Замість того я випрошу у цукерні мальованого папірчика... А коли той папірчик буде помнятий — дружина може вигладити. Додивляйтесь до мого дарунка Обухи не мати-муть часу...

— Серце, Ганусю, тай гарненький же отсей кошик! — Обережно кажу я до дружини, як вона знову увійшла до покоїв.

— Постав, постав, він і дома придатний, а там його викинуть! — Відкраяла остро дружина.

— Як сама ти біс батька зна що, то і про людей гадаеш погано.

— Вертись коло них, балі видавай, що ночі з ними репїж ся у карти — тоді его люблять... А не з'яви ся на очи у них раз, вони зараз же на твоє місце найдуть другого, а ти пробуй тоді втиснутись наново до їхнього гурту!

Вона не розуміла мене. Я мовчав, бо був дуже сердитий...

Дружина пішла у спальню і возить ся там з малою дитинкою, а я опять кричу :

— Ганусю, а чи багато коштує отсей килимок, що біля фортепяну лежить?

— Не руш, не руш, нічого з того не буде: його гумення як дарила мені, то заборонила передарувать...

Я засмутив ся... А тут, о Боже, як хочеть ся хоч кришку побути гарним у

тієї, котра одна тепер усім полком крутить. Мою! душу тягне до „Змії“!

— Голубко, — знову біжу до дружини, — дайно мені ключі!...

Вона певне щось погане про мене подумала, помірила мою постать очима, мовчить!...

— Деякі документи треба дістати з комоди, — кажу я до Ганнусі байдужо.

Вона без суперечки, мовчки дає ключ; до моїх рук.

Я, підскоком побіг до комоди, тихенько витягнув з неї дитячу скарбничку, вийняв з неї червінця, що валяв ся там ще з христин — „на щасте малому“ від кума.

Тицьнувши золотого в кишеню, мугичучи собі під носа пісеньку, відніс ключі дружині... Ось-сів, пописав... А там — улучив хвилину, як не стало дружини у хаті, хутко нового сурдута на себе надів і шастнув тихенько на двір, тай гарш — полетів до Обухів!...

Там — москаль, радо усміхаючись, відчинив мені двері. Я тицьнув йому піврубля і бачу: гості усі сидять у їдальні, а Оленка сама собі у гостині — на фортеяні бренькає. — Відвертаючи очи від сили дарунків, що стояли скрізь у горниці, біжу до малої, цмокнув її у лоб і з поспіхом любенько сказав: — Олюньо, вибачай, правду скажу: сьогодні тобі багато поназносять дарунків. Щоб я не купив — усе буде не по тво-

ему! Адже краще усякі речі купувати самій?!...

— А так, — каже та кисленько, бо ще не бачить сього дарунка.

— То ось же тобі, серденько! Тільки про мій дарунок ти жадній у світі людині не кажи. І навіть мамуні не кажи! Купиш за нього сама те, що захочеш — швиденько випалив я, бо почував, що хтось за спиною підходив до нас.

Від щастя у дівчинки розжеврілись очі!...

— А ти мене не зловиш! — Уже разом жартую я з малою і назад відступаючи, злегенька пританцьовую.

— Що з вами?... Щось разом спинило мене, злегенька штовхаючи в спину..

Я кришку злякав ся, бо старій Обушисі зненацька наскочив на-ноги!... Хоч з того вона не сердить ся, а раденько, вищипавши свої розкішні зубки, задерши злегенька у гору носа, наче ловлячи ним повітре, сичала... А я вже не соромлюсь тії сили людей, що осьде на нас задивились з Удальні... Виключно улип до господинної ручки!... Вона відцілувала мене у голову!...

Але що мені з старої, на неї я мало звертаю уваги, мене доня цікавить!

Щоби більше підбити її до жарту — ховаюсь у старої за плечима і звідти дрючу ся з малою: ось долоня моєї лівої руки, а на ній стоїть лікоть правої... Це — лялька... Починаю чутикать її — на всі боки схиляю, плечима підсемикую,

головою бовтаю!... Словами — думаю —
розжеврю більше:

Дала мені мати корову
Та на мою бідну голову,
До корови треба рано встати,
А я люблю до полудня спати!...

— Оступи ся, мамуньо!... гі-гі! — І ві-
тром мала полетіла за мною!...

А з їдальні давно вже Любов Бо-
рисівна, наша сьвятая мамуня, киває,
моргає до мене раденько!...

І вона відцілувала мене!

Згода уперед усіх простягавсь цілу-
вати ся зо мною!

„Бабського кодла“ наче я ніколи не
бачив!...

Звідки той регіт щасливий з'явив
ся у мене?!...

Від сьміху всі умирають за мною!...

Сьогодні вони бачили ширу, правди-
ву людину!...

А душа моя сама хоче сьпівать:

— Дайте мені коцюбу —

Я болото розгорну, —

Будем усі танцювать —

По черево угрузать!...

Підківками давать грому,

Бо не хочу я до дому!!!...

Люде добрі, скільки є вас у білому сьвітї
— я всіх обійму — зацілую!!!...

М. Житомир, 1898—1900 р.

О п о в і с т к а

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

В першій серії „Белетристичній Бібліотеці“ :

1. Стефан Ковалів. Дезертир і інші оповідання	1:60	К.
2. Іван Франко. Поеми	1:60	„
3. Ольга Кобилянська. Покора і інші оповід.	1:40	„
4. Гю де Мопсан. Дика пані і інші оповідання	1:30	„
5. І. Франко. Полуйка і ин. борисл. оповідання	1:40	„
6. Наталія Кобринська. Дух часу і інші оповід.	1:60	„
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2:20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1:60	„
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці.	1:60	„
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1:80	„
11. Генрик Понтонпідан. Із хат. Оповідання .	1:40	„
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповідання	1:20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1:60	„
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід.	1:60	„
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха .	1:40	„
16. Панає Мирний. Лихі люди	1:40	„
17. Короленко. Судний день	1:20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1:60	„
19. К. Гуцков. Уріель Агоста	1:40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1:80	„
21. Михайло Яцків. В царстві Сатани	1:60	„
22. Панає Мирний. Морозенко	0:90	„
23. Леся Мартович. Нечитальник	1:60	„
24. Михайло Коцюбинський. По людському .	2:00	„
25. В. Оркан. Скапаний сьвіт	1:00	„
26. Василь Стефаник. Дорога	1:60	„
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1:60	„
28. Л. Толстой. Відроджене, (3 томи)	3:60	„
29. К. Гавлічек Боровський. Вибір поезий . .	1:60	„
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	1:80	„

31. І. Франко. Коваль Бассім	1·60	К.
32. Уїлліям Шекспір. Антоній і Клеопатра	1·80	"
33. Е. Тимченко. Калевала	3·00	"
34. О. Катренко. Пан Прира і інші оповідання	1·40	"
35. Уїлліям Шекспір. Багато галасу з нечевлія	1·60	"
36. Іван Франко. Сім казок	1·40	"
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом	1·60	"
38. Уїлліям Шекспір. Ромео і Джульєтта	1·80	"
39. К. Сроковський. Оповідання	1·40	"
40. А. Крицький. Пальмове гілля	2·00	"
41. О. Кониський. Молодий вік Макс. Одинця	2·00	"
42. Гю де Мопсан. Горлі і інші оповідання	1·30	"
43. В. Кравченко. Буденне житє. Оповіданє	3 00	"
44. Уїлліям Шекспір. Король Лір	1·80	"
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість	3·00	"
46. Г. Гайпе. Подорож на Гарц (друкуєть ся).		"

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій серії, „Науковій Бібліотеці“, вийшли:

Ціна в коронівій вал.

1. Кароль Кавці, Народність і її початки	0·60	К.
2. Фр. Енгельс, Людвік Фаєрбах. Переклад Будового	0·50	"
3. Фр. Енгельс, Початки родини, приватної власности і держави	1·50	"
4. Ш. Сеньобб, Австрія в ХІХ століттю	0·80	"
5. В. Будзиновський, Хлопська посілість	2·00	"
6. К. Флямаріон, Про небо	2·00	"
7. М. П. Драгоманов, Переписка т. І.	1·80	"
8. С. Степняк, Підземна Росія	3 00	"
9. Адріян, Аґрарний процес у Добростанах	1·00	"

Брошур другої серії не оправляєть ся.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1. М. Грушевський, Хмельницький і Хмельниччина	0·20	"
2. Курцій Руф, Фільотас	0·20	"
3. В. Наумович, Величина звідяного сьвіта	0·15	"
4. Панас Мирний, Лови	0·06	"
5. І. Пулюй, Непропаца сила	0·20	"
6. М. Грушевський, Бєх-Аль-Джуґур	0·10	"
7. І. Раковський, Вік нашої землі	0·10	"

8. А. Чехов, Каштанка	0-15	Б.
9. М. Драгоманів, Мик. Ів. Костомарів	0-15	"
10. Е. Золя, Напад на млин	0-20	"
11. І. Пулюй, Нові і перемінні звізди	0-15	"
12. Г. Бвітка, Маруся	0-50	"
13. М. Левицький, Спілкова умова для селянських спілок	0-20	"
14. П. Буліш, Орися	0-06	"
15. М. Кистяковська, Іван Гус	0-20	"
16. О. Стороженко, Оповідання. I	0-20	"
17. В. Барвінський, Досліди з поля статистики	0-20	"
18. В. Короленко, Ліс шумить	0-20	"
19. І. Франко, Шевченко в польській легенді	0-40	"
20. В. Гіґо, Кльод Іе	0-25	"
21. Е. Еґан, Руські селяни на Угорщині	0-25	"
22. П. Мирний, Лихий попутав	0-40	"
23. А. Д. Уайт, Розвій географічних поглядів	0-30	"
24. Ів. Франко, Украдене щастє	0-50	"
25. С. Ефремов, Національне питанє в Норвегії	0-30	"
26. П. Ніщинський, Гомерова Іліада (1 пісня)	0-30	"
27. М. Драгоманів, Два учителі	0-40	"
28. Е. Золя, Повінь	0-30	"
29. С. Томашівський, Київська козаччина 1855 р.	0-10	"
30. П. Ніщинський, Гомерова Іліада (2 пісня)	0-35	"
31. Т. Масарик, Ідеали гуманности	0-35	"
32. Люкін, Юпітер у клопотах	0-35	"
33. М. Костомаров, Письмо до ред. „Колокола“	0-20	"
34. М. Гоголь, Вій...	0-40	"
35. І. Раковський, Вулькани	0-20	"

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

Хто купує за готівку нараз усі книжки видані досє, дістає 25% рабату.

Витяг із статута „Видавничої Спілки“.

§. 2. Задачею Товариства є видавати власним коштом часописи, книжки, і брошури, змісту літературного, наукового і політичного, та провадити на власний зиск або страту друкарні і інші галузи промислу, зв'язані з видавництвами.

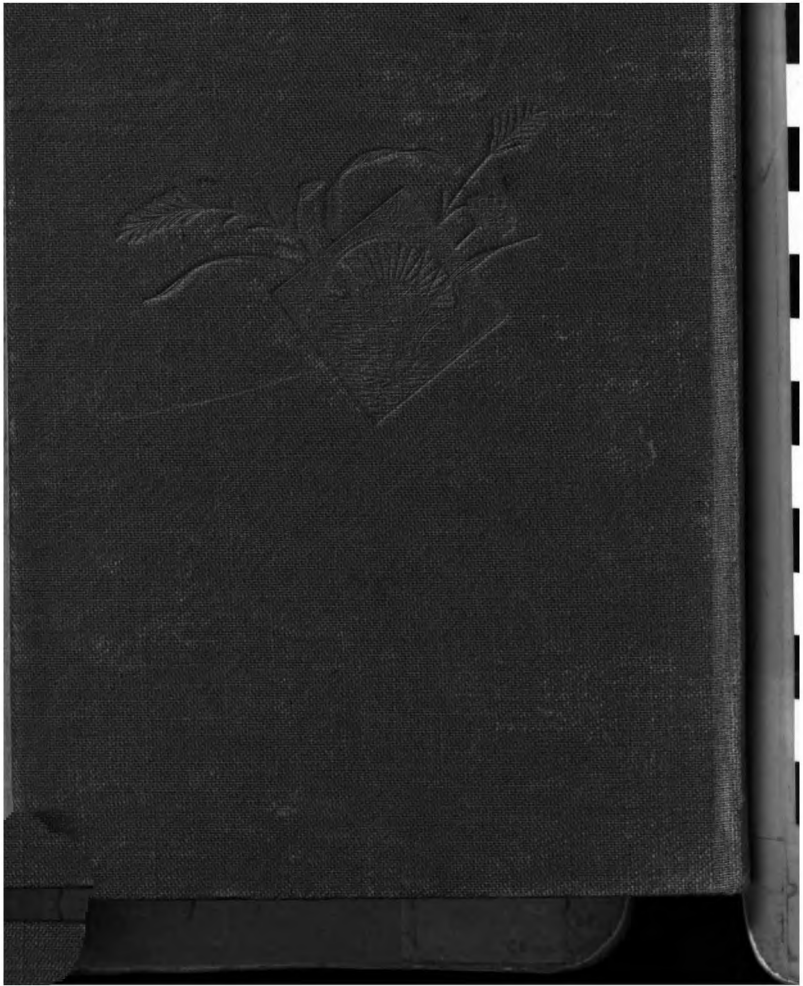
§. 5. Членом Товариства може бути кождий Русин і кожда руська інституція, що письменно зголосить своє приступлене до Товариства що найменше з одним уділом в квоті 50 корон.

§. 7. Новопринятий член складає зараз вписове в квоті 2 кор. і що найменше першу рату на уділ у квоті 10 кор.

§. 14. Члени Товариства відповідають за з'обов'язання Товариства квотою на уділ сплаченою, згідно декларованою і квотою ще раз так великою, як сплачена, згідно декларована на уділ квота.

§. 19. Кождий член має право віддавати до розпорядимости Спілки свої капітали на певний з гори означений процент.

~~§.~~ В 1902 р. буде платити Спілка 5% від вкладок, вложених до її щадниці.

CITY OF ILLINOIS-URBANA

2 071954611

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 071954611

